

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISALLAŞAN CARİ AÇIK SORUNU: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

SENİL KETENCİLER

1168206251

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ SONAT BAYRAM

EDİRNE 2024

Tezin Adı: Ekonomik Büyüme ve Yapısallaşan Cari Açık Sorunu: Türkiye Örneği
Hazırlayan: Senil KETENCİLER

ÖZET

Bir ülkenin istihdam yaratabilmesi ve dünya ticaretinde rekabet gücünü arttırabilmesi için büyümesi gerekmektedir. Büyüme gerçekleştirilirken iç tasarrufların yetersiz olması, enerji maliyetlerinde artış, faiz oranlarının artışı ve beraberinde gelen ithalata olan talepte artış gibi durumlar oluştuğunda beraberinde cari açık da oluşmaktadır. Cari açık konusu gelişmekte olan özellikle de Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde önemli bir makro ekonomik sorundur. Türkiye ekonomisinde dışa bağımlılığı arttırıcı olarak görülen enerji sorunu uzun dönemdir çözüm bekleyen önemli bir sorundur. İhracat gelirlerini arttıran Türkiye ekonomisinde beraberinde enerji ithalatının da artması cari açığa ciddi bir açığa neden olmaktadır. Bu durumun çözümü için yeni nesil enerji kullanımının yaygınlaşması Türkiye ekonomisi için cari açık sorununun önemli bir nedenine çözüm oluşturabilecek niteliktedir. Türkiye genç nüfus yoğun bir ülke olmasından dolayı eğitim olanaklarının yeniden şekillenmesi ve teknoloji yoğun üretim gerçekleştirebilecek beşerî sermayenin yetiştirilmesi için eğitimin yeniden şekillendirilmesi cari açığın bir başka nedeni olan katma değeri yüksek malların tasarımının ve üretiminin yaygınlaşması açısından önemlidir. Türkiye, güçlü para birimlerine sahip ülkelerin Merkez Bankaları kararlarına duyarlı kırılgan bir ekonomidir. Bu nedenle dünya konjonktüründeki değişiklikler Türkiye ekonomisini diğer ülkelere göre daha çabuk etkilemektedir. Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin büyümesini cari açık üzerinden araştırmayı hedeflemektedir. Zaman serisi değişkenleri çeyreklik olarak 2002-Q1/2022-Q4 dönemlerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Modelin etkinliği VAR Analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Seriler durağanlık sınamalarından geçirilmiş ve Birim Kök içerip içermediği araştırılmıştır. Ardından VAR Modeli varsayımları uygulanmıştır. Granger nedensellik analizi ile bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişki tespit edilerek etki tepki analizi ve varyans ayrıştırması ile analiz sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır. Analiz sonuçlarının güvenilirliklerinin arttırmak için Matlab Programında birim kök varlığı aranmış ve en uygun analiz yöntemi tespiti gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre verilerin aralarındaki ilişki yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Cari Açık, Tasarruf Yetersizliği, Kırılgan Beşli, VAR Modeli

Thesis Name: Economic Growth and The Structuralized Current Account Deficit

Problem: The Case of Türkiye

Prepared by: Senil KETENCİLER

ABSTRACT

A country needs to grow to create employment and increase its competitiveness in world trade. While growth is achieved, when situations such as insufficient domestic savings, increase in energy costs, increase in interest rates and the accompanying increase in demand for imports occur, a current account deficit also occurs. Current account deficit is an important macroeconomic problem in developing economies, especially in fragile economies like Türkiye. The energy problem, which is seen as increasing the quantity in the Turkish economy, is an important problem that has been waiting for a solution for a long time. In the Turkish economy, which increase its export revenue, the increase in energy imports creates a serious deficit in the current account deficit. The widespread use of new generation energy to solve this dissolution can be solution to an important reason for the current account deficit for the Turkish economy. Since Turkey is a country with a dense young population reshaping education opportunities and raising human capital capable of technology intensive production is important in terms of popularizing the design and production of high value-added goods, which is another reason for current account deficits. Türkiye is a fragile economy sensitive to the decisions of Central Banks of strong currencies. For this reason, changes in the world conjuncture affect the Turkish economy more quickly than other countries. This study aims to investigate the growth of the Turkish economy through the current account deficit. Time series variables were used quarterly to cover the periods 2002-Q1/2022-Q4. The effectiveness of the model was tried to be determined by VAR Analysis. Then we prepare VAR Models. Granger causality analysis determines the relationships between independent and independent variables and continues to interpret the analysis results with impulse response analysis and separation of variances. To process the outputs of the analysis results, the presence of unit root was searched in the Matlab-R2024a Program and the appropriate analysis method was determined. In this analysis, relationships were interpreted according to the recorded data.

Key Words: Growth, Current Account Deficit, Savings Deficiency, Fragile Five, VAR Model

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, cari açığın ekonomik büyüme üzerindeki etkinliği Türkiye ekonomisi özelinde tartışılmıştır. Dışsal şoklardan olumsuz etkilenen kırılgan yapılı Türkiye ekonomisinin tasarruf yetersizliği, ihracatının ithalata bağımlı olması gibi nedenler cari açığı yapısallaşan bir sorun haline getirmiştir. Çalışmada yapısallaşan cari açık sorununun nedenleri tespit edilmeye çalışılmış ve bulunan sorunlara çözüm önerileri sunulmuştur.

Her akademik sürecimde olduğu gibi Doktora sürecim boyunca da destek ve yönlendirmeleriyle yanımda olan Duayen Hocam Prof. Dr. İsmail Sadi UZUNOĞLU' na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecimde gerek profesyonel desteğiyle gerek moral desteğiyle her zaman yanımda olan Değerli Hocam Prof. Dr. İsmail Orçun GÜNDÜZ' e ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora sürecimde her zaman her koşulda yanımda olan kıymetli dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Meltem Duğru ve Dr. Havva Koç sizlere sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında profesyonel desteklerini benden esirgemeyen çok kıymetli Hocalarım Prof. Dr. Erinç YELDAN' a ve Doç. Dr. Aycan HEPSAĞ' a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmada farklı bakış açısıyla beni yönlendiren Saygıdeğer Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sonat BAYRAM' a teşekkürlerimi sunarım.

Uzun doktora sürecinde beni sabırla bekleyen canım Oğlum Kuzey, sabrın ve desteğin için sana sonsuz teşekkür ederim. Beni bu uzun süreçte her zaman destekleyen canım aileme; dualarıyla yanımda olduğunu her zaman hissettiğim Merhum Annanem Şefika Şavluk' a, Abim Doç. Dr. Serkan KETENCİLER' e, annem Hafize KETENCİLER' e, Babam Mehmet Emin KETENCİLER' e ve ailemizin en minik üyesi Rüzgar Yankı' ya sonsuz şükranlarımı sunarım. Sizleri çok seviyorum.

Her olumsuzluğa rağmen yola devam eden Saygıdeğer Kadınlarımıza; Şefika, Hafize, Neşe, Havva, Meltem, Ayşe, Serap, Neslin, Sevnur, Ümmügül' e ithafen...

Temmuz 2024
Senil KETENCİLER

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER TABLOSU.....	iv
TABLO LİSTESİ	x
ŞEKİL VE GRAFİKLERİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
 I. BÖLÜM.....	 4
1. EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK SORUNSAĞI	4
1.1. Ekonomik Büyüme	4
1.1.1 Ekonomik Büyüme Kavramı	4
1.1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri.....	7
1.1.2.1. Klasik Büyüme Modeli	8
1.1.2.1.1. Adam Smith'in Büyüme Teorisi	9
1.1.2.1.2. Ricardo'nun Büyüme Analizi.....	10
1.1.2.1.3. Malthus'un Nüfus Teorisi.....	10
1.1.2.1.4. Karl Marx'ın Büyüme Modeli	10
1.1.2.2. Dışsal Büyüme Teorileri.....	11
1.1.2.2.1. Keynesyen Büyüme Teorileri.....	11
1.1.2.2.1.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli.....	11
1.1.2.2.1.2. Kaldor'un Büyüme Modeli	13
1.1.2.2.1.3. Robinson'un Büyüme Modeli	13
1.1.2.2.1.4. Tobin'in Q Teorisi	13
1.1.2.2.2. Neoklasik Büyüme Teorisi	14
1.1.2.2.2.1. Solow Modeli.....	14
1.1.2.3. İçsel Büyüme Teorileri	15
1.1.2.3.1. Yapararak Öğrenme Modeli- Arrow.....	15

1.1.2.3.2. Bilgi Birikimi Modeli- Paul Romer	16
1.1.2.3.3. Beşerî Sermaye Modeli- Robert E. Lucas.....	16
1.1.2.3.4. AK Modeli	16
1.1.2.4. Schumpeter'in Büyüme Modeli	16
1.1.3. Türkiye Yakın Tarihi ve Büyüme	17
1.1.3.1. 1950-1980 İthal İkameci Sanayileşme Modeli	21
1.1.3.2. 1980-2000 Serbest Piyasa ve İhracata Dayalı Büyüme Modeli.....	25
1.1.3.3. 2000-2020 Finansal Liberizasyon ve Yüksek Büyüme Modeli	27
1.1.3.4. 2020 ve Sonrası Pandemi ve Ekonomik Dalgalanmalar	28
1.2. Cari Açık	31
1.2.2. Ödemeler Dengesi.....	31
1.2.2.1. Cari İşlemler Dengesi.....	34
1.2.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi.....	34
1.2.2.1.1.1. Dış Ticaret Teorileri	35
-Mutlak Üstünlük Teorisi	35
-Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi	36
-Heckscher-Ohlin Teorisi	37
- Fiyatları Eşitliği Teorisi	38
- Gelir Dağılım Teorisi	38
- Rybznsky Teorisi.....	39
- Leontif Paradoksu	39
- Nitelikli İşgücü Teorisi	40
- Teknoloji Açığı Teorisi.....	40
- Ürün Dönemleri Teorisi	40
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi.....	41
- Ölçek Ekonomileri Teorisi.....	41
- Monopolcü Rekabet Teorisi.....	42
1.2.2.1.2. Hizmetler Dengesi.....	42
1.2.2.1.3. Birincil ve İkincil Gelir Dengesi	43
1.2.2.2. Sermaye ve Finans Hesapları	44
1.2.2.2.1. Kısa Süreli Sermaye ve Finans Hesabı	44
1.2.2.2.2. Uzun Süreli Sermaye ve Finans Hesabı	45

1.2.2.3. Net Hata Noksan (İstatistiki Farklar Hesabı)	45
1.2.2.4. Resmi Rezervler Hesabı	46
1.2.3. Cari Açık Kavramı	48
1.2.4. Cari Açığın Finansman Yöntemleri.....	49
1.2.4.1. Çizgi Üstü Yöntemler.....	49
1.2.4.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	49
1.2.4.1.2. Portföy Yatırımları.....	50
1.2.4.1.3. Kredi ve Borçlanma	50
1.2.4.2. Çizgi Altı Yöntemler	51
1.2.4.2.1. Döviz ve Altın Rezervlerinin Kullanımı	51
1.2.4.2.2. Uluslararası Para Fonu Kredileri.....	52
1.2.4.2.3. Swap Anlaşmaları.....	52
1.2.4.3. Uluslararası Yatırım Pozisyonu	53
1.2.5. Cari Açığa Neden Olan Faktörler.....	54
1.2.5.1. İç Tasarrufların Yetersizliği	54
1.2.5.2. Teknolojik Geri Kalmışlık.....	57
1.2.5.3. Enerji ve Hammadde İthalatı	59
1.2.5.4. Rekabet Gücü Düşüklüğü	61
1.2.5.5. Tüketim Eğilimleri	62
1.2.5.6. Yetersiz Katma Değerli Üretim.....	62
1.2.5.7. Maliye Politikaları (Yüksek Kamu Açıkları) Bütçe Dengesi.....	63
1.2.5.8. Reel Döviz Kuru Değişimleri.....	64
1.2.5.9. Dış Ticaret Hadleri	66
1.2.5.10. Faiz Oranı.....	71
1.2.6. Yapısal Cari Açık Sorunu	72
1.2.6.1. Türkiye Ekonomisinde Yapısal Cari Açık Sorunu	73
1.2.6.2. Türkiye’ de Cari Açığın Finansman Sorunları	78
II. BÖLÜM	83
2. CARİ AÇIK ÜZERİNE GÖRÜŞLER.....	83
2.1. Makro Ekonomik Denge ve Cari Açık Teorileri	83
2.1.1. Klasik Teori	83

2.1.1.1. Ricardocu Denklik Hipotezi ve Cari Açık	83
2.1.2. Keynesyen Teori.....	85
2.1.3. Monetarist Teori	86
2.1.4. Yapısalcı Teori.....	88
2.1.5. Yeni Ticaret Teorileri	88
2.1.6. Gravitasyon (Çekim) Modeli	89
2.2. Cari Açık Üzerine Temel Yaklaşımlar	90
2.2.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	90
2.2.2. Massetme Yaklaşımı.....	91
2.2.3. Monetarist Yaklaşım.....	91
2.2.4. Toplam Harcama Yaklaşımı	92
2.2.5. Mundell-Fleming Yaklaşımı.....	93
2.2.6. Dönemler Arası Yaklaşım	93

III. BÖLÜM..... 95

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TARİHSEL SÜRECİNDE CARİ AÇIK

SORUNU..... 95

3.1. 1950-1960 Plansız Büyüme ve İthal İkameci Sanayileşme Dönemi	96
3.2. 1960-1980 Planlı Kalkınma ve İthal İkameci Sanayileşme Dönemi	98
3.3. 1980-2000 Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve İhracata Dayalı Büyüme Dönemi.....	103
3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararları.....	103
3.3.2. Döviz Piyasalarında Serbestleşme	105
3.3.3. 1989 Sermaye Hareketlerde Serbestleşme	107
3.3.4. 1990-1993 Finansal Liberizasyon Dönemi	107
3.4. 1994- 2001 Dönemi Krizleri ve Dış Ticaret Açıkları.....	108
3.4.1. 1994, 1998 Bankacılık Krizleri.....	109
3.4.2. 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri.....	110
3.5. 2000-2020 Finansal Liberizasyon ve Yüksek Büyüme Dönemleri	111
3.5.1. Kasım 2000- Şubat 2001 Krizlerinden Çıkış- Avrupa Birliğine Uyum Süreci.....	111
3.5.2. Esnek Kur Rejimine Geçiş Süreci (22 Şubat 2001).....	113

3.5.3. Güçlü Ekonomiye Geçiş Süreci (15 Mayıs 2001).....	114
3.5.4. 2006- 2008 Ara Dönem.....	116
3.5.5. 2008 Küresel Kriz Döneminin Türkiye Ekonomisine Etkileri	117
3.5.6. 2010 Avrupa Borç Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri	118
3.5.7. Rahip Brunson Olayı ve Etkileri	119
3.5.8. Covid-19 Süreci	120
3.5.9. Günümüz	123
3.5.10. Beş Yıllık Kalkınma Planları	129
IV. BÖLÜM.....	133
4 EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISALLAŞAN CARİ AÇIK SORUNU; TÜRKİYE UYGULAMASI, EKONOMETRİK BİR ANALİZ	133
4.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi	134
4.2. Birim Kök Testleri.....	134
4.2.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (Augmented Dickey-Fuller- ADF)	135
4.2.2. Philips Perron (PP) Birim Kök Testi	136
4.2.3. KPSS Testi.....	137
4.3. Vektör Otoregresif Modeller (VAR).....	137
4.4. Granger Nedensellik Analizi	138
4.5. Etki Tepki Analizi.....	139
4.6. Varyans Ayrıştırması Analizi	139
4.7. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Uygulama Sonuçları-Model Kurulumu	139
4.7.1. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Yerli ve Yabancı Literatür Taraması.....	139
4.7.2. Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Üzerine Ekonometrik Analiz	145
4.7.3. Analizin Metodolojisi.....	147
4.7.4. Veri Seti.....	148
4.7.5. Hipotezler.....	149
4.7.6. Analiz	150
4.7.6.1 Durağanlık Analiz Sonuçları	150
4.7.6.1.1. Geleneksel Birim Kök Testleri ile Durağanlık Sınaması	150
4.7.6.2. Vektör Otoregresif Modeller (VAR) Sonuçları	158

4.7.6.2.1. Var Modeli Varsayımları	158
4.7.6.2.2. Granger Nedensellik Analizi	161
4.7.6.2.3. Etki Tepki Analizi.....	162
4.7.6.2.4. Varyans Ayrıştırması	163
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	168
KAYNAKÇA.....	174
EKLER.....	182
EK-1: BÜYÜME SERİSİ İÇİN BİRİM KÖK TESTLERİ.....	182
EK-2: CARI AÇIK İÇİN BİRİM KÖK TESTLERİ	187
EK-3: VAR MODELİ SONUÇLARI.....	190
EK-4: MATLAB PROGRAMINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN DİĞER ANALİZLER	193

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Harflerin Temsili Gösterimleri	12
Tablo 2. 1923-1930 yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri	18
Tablo 3. 1930-1939 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	19
Tablo 4. 1940-1945 Yılları II. Dünya Savaşı Yılları Büyüme Verileri	20
Tablo 5. 1946-1949 Yılları II. Dünya Savaşı Sonrası Büyüme Verileri.....	21
Tablo 6. 1950-1954 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	22
Tablo 7. 1955-1960 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	23
Tablo 8. 1961-1970 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	24
Tablo 9. 1970-1979 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	25
Tablo 10. 1980-1990 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	26
Tablo 11. 1990-2001 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	27
Tablo 12. 2002-2009 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri.....	28
Tablo 13. GSYİH Değerlerinin Ayrıntılı Gösterimi	29
Tablo 14. Reel GSYH Artışı, Sektörlerin Etkileri.....	30
Tablo 15. Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Artış Azalış Oranları (2021-2024).....	30
Tablo 16. Ödemeler Dengesi Kalemleri.....	32
Tablo 17. Ödemeler Bilançosu İşlemleri.....	33
Tablo 18. Ödemeler dengesi Hesabında Çizgi üstü ve Çizgi Altı İşlemler	46
Tablo 19. Dış Borç Ödemeleri	51
Tablo 20. Denklemden Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları	55
Tablo 21. Denklemden Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları	55
Tablo 22. Denklemden Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları	56
Tablo 23. Türkiye'nin Cari İşlemler Açığı ve Petrol Fiyatları Karşılaştırması	59
Tablo 24. Denklemden Harflerin Temsil Ettiği Değerler	67
Tablo 25. Denklemden Harflerin Temsil Ettiği Değerler	68
Tablo 26. Denklemden Harflerin Temsil Ettiği Değerler	68
Tablo 27. Yıllara Göre Dış ticaret Rakamları (Milyon dolar).....	74
Tablo 28. Genel Devlet Bütçe Dengesi / GSMH	78

Tablo 29. ABD Tasarruf / Harcanabilir Gelir (2003- 2004/2007).....	84
Tablo 30. Türkiye'nin 2002-2006 Yıllarında Cari Açık Değerleri.....	115
Tablo 31. Türkiye'nin 2006-2008 Yılları Arasında Cari Açık Değerleri (milyon ABD doları)	116
Tablo 32. Küresel Kriz Sonrası Kurtarma Paketleri.....	118
Tablo 33. GSMH Değerleri (yüzde).....	120
Tablo 34. Yükselen Ekonomilerin GSMH Değişimleri (Yüzde)	121
Tablo 35. Türkiye büyüme ve Dünya Ticaret Hacmi	121
Tablo 36. Genel Devlet Brüt Borç Stoku / GSMH.....	122
Tablo 37. Eflasyon Oranları (2014- 2028)	123
Tablo 38. Son Beş Yıllık Dış Ticaret Rakamları (Milyon dolar)	124
Tablo 39. 2022- 2023 Yıllarında En Çok İhracat Gerçekleştirilen Ülkeler (milyon dolar)	125
Tablo 40. 2022-2023 Yıllarında En fazla İhracat Gerçekleştirilen Ürün Grupları..	126
Tablo 41.2022-2023 Yıllarında En fazla İthalat Gerçekleştirilen Ülkeler (milyon dolar)	127
Tablo 42. 2022-2023 Yıllarında En fazla İthalat Gerçekleştirilen Ürün Grupları (milyon dolar).....	128
Tablo 43. Kalkınma Planları Özet Tablosu	130
Tablo 44. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Yerli ve Yabancı Literatür Taraması	140
Tablo 45. Model Veri Seti	149
Tablo 46. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (ADF) Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi	151
Tablo 47. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (PP) Philips-Perron Birim Kök Testi	152
Tablo 48. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (KPSS) Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin Birim Kök Testi.....	152
Tablo 49. Test Parametreleri (ADF).....	153
Tablo 50. Test Sonuçları (ADF)	154
Tablo 51. Test Parametreleri.....	154
Tablo 52. Test Sonuçları.....	154
Tablo 53. Test Parametreleri.....	154
Tablo 54. Test Sonuçları.....	155

Tablo 55. Test Parametreleri.....	156
Tablo 56. Test Sonuçları.....	156
Tablo 57. Test Parametreleri.....	157
Tablo 58. Test Sonuçları.....	157
Tablo 59. Test Parametreleri.....	157
Tablo 60. Test Sonuçları.....	157
Tablo 61. VAR Analizi	158
Tablo 62. VAR İstikrar Koşulu İçin Birim Çember Grafiği ve Karakteristik Kökler	159
Tablo 63. Otokorelasyon LM Testi	159
Tablo 64. White Testi	159
Tablo 65. Portmanteau Testi.....	160
Tablo 66. Normallik Testi.....	160
Tablo 67. Etki Tepki Grafikleri	162
Tablo 68. Varyans Ayırıştırması	163
Tablo 69. Tarihsel Varyans Ayırıştırma	164
Tablo 70. Granger Nedensellik Analizi.....	161
Tablo 71. VAR Tahminleri	165

ŞEKİL VE GRAFİKLERİ

Grafik 1. Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	65
Grafik 2. Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	65
Grafik 3. İhracat-İthalat Değer Grafiği	73
Grafik 4. İhracat-İthalat- Dış Ticaret Dengesi Grafiği.....	74
Grafik 5. Türkiye Büyüme Grafiği (1961-2022).....	76
Grafik 6. Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri 1980-2022.....	95
Grafik 7. Büyüme Zaman Serisi Grafiği	153
Grafik 8. CA-SA Cari Açık Verisinin Fark Alınmamış Hali.....	155
Grafik 9. CA-SADiff Cari Açık Verisinin Birinci Fark Alınmış Hali	155
Grafik 10. Cari Açık Zaman Serisi Grafiği (CA_SADiffDiff).....	156

KISALTMALAR LİSTESİ

- AB:** Avrupa Birliği (European Union)
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri (USA)
- ADF:** Genişletilmiş Dikey- Fuller (Augmented Dickey-Fuller)
- AIC:** Akaike Bilgi Kriteri
- BDDK:** Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
- BİST:** Borsa İstanbul
- Bkz.:** Bakınız
- DİBS:** Devlet İç Borçlanma Senetleri
- ECB:** Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank)
- ERM:** Avrupa Para Krizi
- EVDS:** TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
- FED:** Federal Rezerv Bankası (Federal Reserve Bank)
- GSYİH:** Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla
- IMF:** Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
- KGF:** Kredi Garanti Fonu
- KOBİ:** Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
- OECD:** Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (Organization for Economic Co-operation and Development)
- OPEC:** Petrol İhraç Eden Ülkeler (Organization of Petroleum Exporting Countries)
- SDR:** Özel Çekim Hakkı
- SBC:** Schwartz Bayesian Bilgi Kriteri
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TBB:** Türkiye Bankalar Birliği
- TCMB:** Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
- TL:** Türk Lirası
- TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜFE:** Tüketici Fiyat Endeksi
- USD:** Amerikan Doları

ÜFE: Üretici Fiyat Endeksi

VAR: Vektör Otoregresif (Vektor Autoregressive)

vb: ve benzerleri

VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli

YP: Yabancı Para

YTL: Yeni Türk Lirası

GİRİŞ

Cari açık konusu; Türkiye ekonomisi başta olmak üzere birçok gelişmekte olan ekonomilerin dengesizliğinin en önemli nedenleri arasındadır. Tezimiz Türkiye ekonomisinde cari açık sorunsalının yapısal bir sorun haline gelip gelmediğini ekonomik büyüme çerçevesinden ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada cari işlemler açığının Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir soruna dönüşüp dönüşmediği büyüme dinamikleri üzerinden araştırılacaktır.

Türkiye ekonomisi 1950'lerle birlikte ithalata dayalı sanayileşme sürecini benimsemiştir. Planlı ekonomi dönemi olan bu dönem Türkiye ekonomisinde kamu borçlanmasının arttığını gözlemlemekteyiz. Kamu borçları 2001 krizine kadar yüksek seyretmekte 2001 krizinden çıkış süreciyle birlikte borçlanma özel sektör üzerine kaymaktadır. 1973 petrol krizi ile Türkiye'ye beraberinde girdi maliyetlerinde aşırı artış dolayısıyla yüksek enflasyon getirmiştir. Ekonomik ve siyasi olayların olumsuz seyriyle Türkiye 24 Ocak 1980'de ihracata dayalı sanayileşme modeline geçmiştir. İhracata dayalı sanayileşme modeli mutlak üstünlüğü olan ülkeler için ülkeye döviz girişi ifade etmektedir ancak Türkiye gerek ihracat yapısıyla gerek finansal piyasalarıyla henüz bu duruma hazır değildir. İhracata dayalı sanayileşmenin gereklerinden ithalat desteklerinin güncellenmesi ve ihracatı destekleyecek oluşumların kurulması gerçekleştirilmiştir. Cari açığın bu model ile azalışa geçeceği savunulmuştur. 32 Sayılı kararla Türk lirası koruma kanunu getirilmiş ve Türk lirası konvertibl para haline getirilmiştir. Böylece 1990'larla birlikte finansal piyasaların serbestleşme eğilimi gösterdiği dünyaya entegre olunmuştur. Fakat finansal serbestleşmenin getirisi olarak birçok yabancı bankanın ülke içerisine girişleri serbestleşmiş bu da finansal sistemi tehlikeye sokmuştur. Ayrıca, ülke içerisinde banka kurulumları sayısı hızla artmıştır. Ancak, bu bankaların yeterince denetlenmemesi, yüksek faiz vaadiyle topladıkları tasarruflar banka batışlarıyla birlikte ülke dışına çıkarılmıştır. Bu durumda mağdur olan mudilerin mağduriyeti devlet korumasına alınmıştır (1994, 1998, 2001 Krizleri).

Yaşanan ardı ardına krizlerin ardından yüksek kamu borçları, yüksek enflasyon, yüksek cari açık sorunlarını IMF'nin önderliğinde, Dünya Bankası'ndan getirilen bir uzman ile çözmek için yeni oluşumlara yönelmiştir. 2001-2005 dönemlerinde yüksek kamu borçlarından kurtulmuş ancak cari açık sorunu her yıl devam etmiştir. İhracat miktarında belirgin artışlar olmasına rağmen ihracat ile beraberinde artan ithalat miktarları yine cari açığa neden olmaktadır. Ayrıca ulusal tasarrufların yetersiz olması, doların davranışlarına kırılgan olan Türkiye ekonomisinde yine cari açık yaratmaktadır.

Ekonomik büyüme ivmesi devam eden Türkiye ekonomisi kredi kaynaklı büyümesine devam etmektedir. Ayrıca tasarruflardan çok tüketime eğilen Türkiye'de tasarruf yetersizliği cari açık yaratmaktadır. Bu çalışmada, dönemler ve koşulları değişmese de yine de artan bir cari açığın varlığı bizi cari açığın yapılaşan bir sorun haline geldiği sorusuna götürmektedir. Çalışma boyunca büyüme evreleri içerisindeki Türkiye'de cari açık sorununu ve nedenlerini araştıracağız.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, büyüme ve cari açığın yapıları, oluşum mekanizmaları, alt bileşenlerinin incelenmesi ve cari açık sorununun nedenleri üzerinedir. Ayrıca yapılaşan cari açık konusu da birinci bölümde tartışmaya açılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde cari açığın teorik olarak incelenmesine ve cari açık kuramlarına yer verilmiştir. Piyasa tam istihdam durumundayken piyasanın dengede olduğunu ancak piyasa eksik istihdam durumunda kamunun gelir yaratmak için kaynaklarını daha fazla kullanması gerektiğini bunu da kamu borçlanma yoluyla yapması gerektiğini ileri süren Keynesyen politikanın denge mekanizmasında cari açık araştırılmıştır. Bir diğer teorik yaklaşım olan Ricardocu denklik hipotezine göre, tüketicileri rasyonel olduğunu varsayan denklik hipotezi, devletin düzenleyeceği bir vergi azalışı tüketicilerde gelecekte vergi artışına neden olacağı düşüncesinden dolayı bugünden tasarruf etme kararı alacağını ve bu aldıkları karar ile denge kurulacağını dolayısıyla vergilerin genel dengede herhangi bir değişiklik yaratmayacağını ileri sürmektedir. Bu bölümde her iki teoride cari açık üzerinden tartışmaya açılmıştır. Ayrıca ikinci bölümün diğer kısmında cari açık sorunu ortaya

çıktığında bununla başa çıkmanın yollarını arayan kuramlara yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye ekonomisi ithal ikameci dönem, ihracata dayalı sanayileşme dönemi ve güçlü ekonomiye geçiş dönemlerinin alt başlıklarında incelenmiştir. Türkiye ve dünya ekonomisinde gerçekleşen önemli olayların Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı etkiler tartışılmıştır.

Dördüncü bölümde büyüme ve cari açık ilişkisi ampirik olarak ele alınmıştır. Birim kök testleri, Vektör Otoregresif Modelleri (VAR), varyans ayrıştırması, etki-tepki analizleri teorik olarak tanıtılmıştır. Model iki değişkenden oluşmaktadır. Birinci değişken büyüme, ikinci değişken cari açıktır. Her iki değişkenin serilerinin birim kök testleriyle durağanlıkları tespit edilmiştir. Durağanlıkları tespit edilen değişkenler, 'Vektör Otoregresif Model (VAR), varyans ayrıştırması, etki-tepki analizleri gerçekleştirilecek analiz sonuçlanmıştır.

Sonuç ve öneriler kısmında analiz sonuçları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Cari açığın 2002-2022 dönemlerinde Türkiye ekonomisi için neden yapısal bir sorun olduğu tezi ortaya konmuştur.

I. BÖLÜM

1. EKONOMİK BÜYÜME VE CARİ AÇIK SORUNSAI

1.1. Ekonomik Büyüme

İktisadi olarak büyüme, üretimin ve yaşam seviyesinin genel olarak artışı olarak ifade edilse de kapitalist sistemde iktisadi ve siyasi nedenlerle bazı ülkelerde büyümenin uzun yıllar gerçekleşmediği hatta azaldığı da görülmektedir. Kapitalist sistemde iktisadi dalgalanmalar olarak bilinen kısa süreli (birkaç yıllık) stok dalgalanmaları ve elli yıla kadar uzanan büyük dalgalanmalar süreçlerinde de büyümenin azalış gösterdiği tarih boyunca gözlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde büyüme kavramı ele alınacak, literatürdeki büyüme modelleri incelenecek ve Türkiye ekonomisinin yakın tarihsel sürecinde uygulanan büyüme modellerine yakından bakılacaktır.

1.1.1 Ekonomik Büyüme Kavramı

Dünya tarihine baktığımızda 0 ile 1000 yılları arasında Batı Avrupa'da büyümenin her yıl %0,01 azaldığı, Afrika'da kişi başı gelirden bir artış olmadığı, dünya GSYİH'nde de değişiklik olmadığı görülmektedir. Bu dönemler bilim ve teknolojik gelişmelerin çok yavaş ilerlediği dönemlerdir. Bu dönemlerde büyümeden bahsedilememektedir. Sanayi Devrimiyle birlikte yeni bir evreye giren dünya ticaretinde GSYİH değerleri de artış göstermektedir.

Kısa vadede büyüme kavramı, ihracat kaynaklı, tüketim kaynaklı veya sabit sermaye kaynaklı olarak değerlendirilebilmektedir. Büyüme kısa vadeli

değerlendirmelerde bir yıl önceki verilere göre karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Bir ülkede belirli bir süre içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri Gayri Safi Yurtiçi Hasıla olarak bilinmektedir. Bu tanımda, üretim sürecinin son ürünü olarak geçen, tüketicilerin kullandıkları mal ve hizmetler, nihai mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır. Ara mal ve hizmetler, nihai mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılmak üzere tüketildiği için GSYİH hesabında yer almazlar.

Gayri Safi Yurt içi Hasıla (GSYİH) terimi, bir ülke içerisindeki iktisadi aktivitenin ölçütü olarak belirlenmektedir. Buradaki tanımdan da anlaşılacağı üzere ülke sınırları içerisinde bulunan üretim dikkate alınmaktadır. Türkiye sınırları içerisinde yabancıların sahip olduğu fabrikalardaki üretimin piyasa değeri de Türkiye'nin GSYİH değerine yazılmaktadır.

Bunun yanı sıra, GSYİH tanımında belirtilen belirli bir dönem kavramı, bir yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetler veya ilgili yıl içerisinde üretilen mal ve hizmetler o yılın GSYİH değerine işlenmektedir.

GSYİH değerinin hesaplanmasında üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler; üretimin piyasa değeri, harcamaların toplam değeri ve sermaye ve işgücü gelirlerinin toplamı olmak üzere üç şekilde ifade edilmektedir.

Üretim yöntemiyle hesaplama yukarıda da belirtildiği gibi bir ülkenin bir yıl veya belirli bir dönem içerisinde üretilen mal veya hizmetlerin piyasa değerlerinin toplamıdır.

GSYİH hesaplamalarından sermaye ve işgücü gelirlerinin toplanması yöntemi, üretilen mal veya hizmet sonunda elde edilen hasılatın o mal veya hizmetin üretimine katılan işçilere ve sermayedara dağıtılması durumudur. Bu durumda işgücü gelirleri; işçi ücretleri, maaşları, kendi işinde çalışanların gelirlerini kapsarken, sermaye gelirleri; makine, fabrika, ofis binaları gibi fiziksel sermaye sahiplerine ödenen kiralar ile firma sahiplerinin elde ettiği karlar, tahvil faiz gelirleri, telif ve

patent hakkı ödemelerini içermektedir.

GSYİH üretilen mal ve hizmetlerin miktar ölçütüdür. Üretilen mal veya hizmet bir iktisadi aktör tarafından satın alınır; hane halkı, firmalar, hükümet, yabancılar. Belirli bir yılda, bir ülke sınırları içerisinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetler, bir veya birden fazla iktisadi aktör tarafından satın alınacağı varsayılır. Bu nedenle satın alınan mal ve hizmetlere harcanan tutar, üretilen bu mal veya hizmetlerin piyasa değerlerine eşit olması gerekmektedir. Bu durumda;

- Hane halkı tüketir,
- Firmalar yatırım yapar,
- Hükümetler hükümet harcamalarını gerçekleştirir,
- Yabancı sektör de ülkenin ihraç ettiklerini satın alır.

Tüketim harcamaları, hane halkının mal ve hizmetleri satın almak için harcadığı bedeldir. Üç grupta incelenir;

- Dayanıklı tüketim malları; uzun ömürlü tüketim mallarıdır. Araba, mobilya gibi uzun ömürlü mallar bu gruba girer.
- Dayanıksız tüketim malları; kısa ömürlü mallardır. Gıda ürünleri, giyim ürünleri bu gruba girer.
- Hizmetler; tüketim harcamalarının önemli bir kalemidir. Yasal, finansal, eğitim hizmetlerinden saç kesimi veya ulaşım kadar birçok hizmeti kapsamaktadır.

Yatırım harcamaları, firmaların nihai mal ve hizmetlere gerçekleştirdiği harcamalardır. Üç grupta incelenir;

- Firma sabit yatırımları; firmaların üretim kapasitesini arttırmak için gerçekleştirdiği sermaye malları satın alım işlemleridir. Fabrika, makine ve ofis binası gibi sermaye mallarını içermektedir.
- Konut yatırımları; hane halkına konut olarak satılan bir işletme yatırımı olarak kabul edilmektedir. Ev ve apartman bu grupta bulunmaktadır.
- Stok yatırımı; belirli bir periyotta satılmayan malların *muhasabe*

açısından firmanın kendisinden satıl aldığı mallar olarak kabul edilir
(Frank, Bernanke: 2017, s.35).

Hükümet harcamaları, genel ve yerel hükümetler tarafından satın alınan nihai mal ve hizmetlerdir. Bu harcamalar kamu okullarında çalışan öğretmen ücretlerinden savunma sanayii için üretilen her türlü teçhizat gibi kamuya hizmet edecek her türlü harcama bu grupta incelenir. Karşılığında herhangi bir mal veya hizmet alınmayan emekli aylığı, işsizlik maaşı, öğrenci bursları gibi transfer harcamalarıyla, hükümet borçlarına ödenen faizler hükümet harcamalarının dışındadır.

Net ihracat, yurtiçinde üretilen mal ve hizmetin satılması karşılığında alınan bedel olan ihracat ile yurtdışından satın alınan mal ve hizmetlerin karşılığı olan ithalat arasındaki farktır. Bir ülkenin net ihracatı negatif değer olabilir.

Bu durumda harcama yöntemiyle elde edilen GSYİH değerine denklem x te belirtildiği gibi cebirsel olarak yazabiliriz.

$$Y = C + I + G + NX \quad (1.1)$$

Y	GSYİH
C	Tüketim
I	Yatırım
G	Hükümet Harcamaları
NX	Net İhracat

1.1.2. Ekonomik Büyüme Modelleri

Bir ülkede potansiyel üretim miktarı; o ülkedeki işgücü, sermaye ve toprağın tam istihdam durumunda oluşan değeridir. Gerçekleşen üretim miktarı ise o ülkede belirli bir dönemde oluşan üretim miktarıdır. Bu durumda gerçekleştirilen üretim miktarı potansiyel üretim miktarının altında ise bunun nedenlerinin araştırılması ve bu sorunu çözmek için çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Tarihsel koşullar da göz önünde bulundurularak büyüme kavramı,

potansiyel üretim ve gerçekleşen üretim arasındaki fark üzerinden modeller aracılığıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Aşağıda büyüme modellerine kısaca yer verilmiştir.

1.1.2.1. Klasik Büyüme Modeli

Klasik iktisadın temel çıkış noktaları olan sanayileşme, iş bölümü, teknik gelişim, kişisel çıkarlar ve rekabet konuları büyüme kavramında da görülmektedir. 1776'da yayınlanan Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserini başlangıç olarak alan klasik iktisat ekolü ekonomide farklı sektörlerin arasında nedensel bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin büyüme üzerinde etkilerinin olup olmadığını araştırmıştır. Klasik iktisada göre bir ülkenin milli geliri ticaret, sanayi, tarım sektörlerinin etkinliği ile oluşmaktadır. Bu sektörlerin faaliyetleri sonucu oluşacak rant, ücret ve kar ekonomik faaliyetleri oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir.

Klasik görüşe göre, ekonomik büyümenin temel kaynağı sermaye birikimidir. Toplumdaki her fert herhangi bir müdahale olmadığı sürece gelirinin belli bir kısmını tasarrufa ayıracaktır. Dolayısıyla müdahale olmadığı sürece net tasarruflar artmaya devam edecek ve bu tasarruflar yatırıma dönüştürülecektir. Yatırımların artışı beraberinde sermaye stoğunun artmasına ve kar fırsatının oluşmasına neden olacaktır. Kar fırsatlarındaki artış, istihdam olanaklarının ve çıktı miktarının artmasına dolayısıyla ekonomik büyümeye neden olacaktır.

Nüfus, klasik büyüme teorisine göre içsel bir faktördür. Ekonomide oluşacak sermaye birikimi daha fazla istihdam oluşturacağından nüfus artışı emek talebi olarak varsayılmıştır. Geçimlik düzeyin altında gelir elde eden bireylerin bakamayacaklarını gerekçe göstererek daha az çocuk sahibi olmaya istekleri ve salgın hastalıklar gibi durumlarda ölüm oranlarının artışı nüfus azalmasına neden olacaktır. Klasik teoriye göre işçilere ödenen geçimlik düzeyde ücretin oluşturduğu toplam üretim ve toplam tüketim arasında oluşan değer kar yine dolaylı olarak ücretlerin artmasına neden olacaktır. Ancak ücretler geçimlik düzeyi aştığında beraberinde nüfus ile emek arzı da artacaktır. Bu durum işçiler arasında rekabet

oluşmasına neden olacak ve geçimlik ücretler tekrar eski değerlerine geri gelecektir. Klasik görüşe göre sermaye Azalan Verimler Kanununa tabidir. Azalan Verimler Kanunu'na göre, bir üretim sürecinde üretim faktörlerinden birinin miktarı artarken diğerleri sabit kalırsa, miktarı artan üretim faktörünün marjinal verimi yani üretime katılan son verimi düşme eğilimine girer. Bu durumda sermaye miktarı sabitken üretime katılan her bir birim emek miktarı arttırılırsa toplam üretim daha az artacaktır. Bu durumda marjinal verim azalacak ve üretim sürecinde azalan verimler kanunu geçerli olacaktır.

Teknolojik gelişimin etkisi klasik görüşte sermaye birikimine göre daha geri planda tutulmuştur. Klasik görüşe göre; yenilikler ancak sermaye ve tasarruf birikimleriyle oluşmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve yenilikler büyüme sürecini hızlandırabilir ancak ekonominin durgunluk sürecine girmesini durduramaz.

1.1.2.1.1. Adam Smith'in Büyüme Teorisi

Klasik görüşün kurucusu olarak bilinen Adam Smith'e göre ekonomik büyümenin temelini oluşturan en önemli unsur uzmanlaşma düzeyidir. Smith'e göre uzmanlaşma ancak toplumsal iş bölümü ile ortaya çıkabilecektir. Toplumun refahını ve zenginliğini arttıracak yeni makine, araç ve gereçler icat edilecek ve böylece mal üretimi hızlanacaktır. Adam Smith'in dış ticaret literatüründeki en önemli teorilerden biri olarak bilinen "Mutlak Üstünlükler Teorisi" kapsamında bir ülkede hangi ürün daha ucuza üretiliyor ise o üründe özelinde uzmanlaşma ve iş bölümü geliştirilerek ilgili ürünün ihracatı sağlanmalıdır. Diğer ürün ise ithal edilmelidir. Böylece her ülke yine uzmanlaşma ve iş bölümü ile zenginlik ve refahını arttırabilmektedir. Artan dış ticaret hacmi yeni sanayi dallarını geliştirecek ve bu durum sermaye birikiminin hızlanmasıyla birlikte ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir.

1.1.2.1.2. Ricardo'nun Büyüme Analizi

David Ricardo Sanayi devriminin ilk aşamalarında sermaye birikiminin hızlandığı dönemde ekonomik büyüme modelini sunmuştur. Ricardo'ya göre sanayi sektöründe verimlilik artışı sürekli olamaz. Çünkü tarım sektöründe ücret artışları işgücü maliyetlerini arttıracak ve dolayısıyla kar oranlarını düşürecektir.

Ricardo'ya göre, kar oranları artarsa yatırımlar artar, nüfus artarsa ücretler ve rant gelirleri artar. Bu durum kâr payını azaltır, yatırımları durdurur ve sistem durgunluğa sürüklenir. Ricardo bu durumu "Durağan Durum Dengesi" olarak açıklamaktadır.

Ricardo azalan verimler kanunundan dolayı rant gelirlerinin azalacağını ve beraberinde gelen nüfus artışı ile daha verimsiz topraklarda yatırım yapılmak zorunda kalınacağını ileri sürer.

1.1.2.1.3. Malthus'un Nüfus Teorisi

Maltus, 1798'de yayınladığı "Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme" gıda arzının yetersizliği nüfus artışının sonucunda oluşacağını ileri sürmüştür. Kişi başına çıktı arttıkça insanlar daha iyi beslenecek, sağlık hizmetlerinden daha fazla faydalanacak dolayısıyla ölüm oranları azalacaktır. Maltus ölüm oranını kişi başına çıktının negatif fonksiyonu olarak tanımlamıştır. Bu durumda Maltus'a göre fakirliğin nedeni nüfus artışıdır. Nüfusun artmasını; çocuk bakamayacak düzeyde düşük gelire sahip kişilerin evlenmemesi, vb. gibi örneklerle; engellenmesini önermiştir.

1.1.2.1.4. Karl Marx'ın Büyüme Modeli

Sosyalist Büyüme Modeli Karl Marx'ın geliştirdiği büyüme modelidir. Üretim, işçinin aleyhine, sermayedarın lehine gelişmektedir. Kapitalist üreticiler

rekabet koşullarından dolayı sermaye birikimi yaparlar. Her sermayedar rekabet ortamında daha güçlü olabilmek için emeğin verimini artırır. Bu durum beraberinde sermayenin organik bileşimini artırır; burada sermayenin organik bileşeni olarak bahsedilen kapitalist üreticinin makineleşme derecesinin göstergesidir ve organik bileşimin artması kar oranlarını nihayetinde düşürür. Marx bu durumu “Azalan Kar Oranları Yasası” ile açıklar.

1.1.2.2. Dışsal Büyüme Teorileri

1.1.2.2.1. Keynesyen Büyüme Teorileri

Keynes, klasik görüşü işsizlik ve arz yanlı görüşü üzerinden eleştirmiş ve gelişmiş bir ekonominin eksik istihdamda sürekli işsizlik ve durgunlukta kalabileceğini öne sürmüştür. Keynes’e göre temel belirleyici efektif taleptir. Durgunluk ancak ve ancak devletin aktif iktisat politikaları uygulamasıyla önlenabilir. Devletin efektif talebi arttırmak için uygulayacağı aktif iktisat politikaları kısa dönemli bir büyüme sağlayabilir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde yaşanan 1929 Buhranı Keynes’in teorilerini açıkladığı önemli bir iktisadi durgunluktur. Bu tarihten sonra 1973 petrol krizine kadar dünya ekonomisinde Keynes’in görüş benimsenmiş ve ülke ekonomilerinde Keynes politikaları uygulanmıştır.

1.1.2.2.1.1. Harrod-Domar Büyüme Modeli

Keynes 1936’da yayınladığı “Genel Teori” adlı kitabında yatırımların kısa vadede harcamayı nasıl etkilediğini açıklamıştır. İngiliz İktisatçı F. Harrod ise 1939’da yayınladığı “Dinamik Teori Üzerine Bir Deneme” adlı çalışmasında yatırımların uzun vadede üretim kapasitesini artırıcı etkisini açıklamıştır. Ayrıca Harrod, Keynes’in kısa dönem denge analizinin geçerli olup olmadığını uzun vade için incelemiştir (Domar, 1946, s. 75).

1946’da Amerikalı İktisatçı F.D. Domar ise “Sermaye Artışı, Büyüme Oranı

ve İstihdam” adlı çalışması ile Harrod’ın modern büyüme analizine destek vermiştir.

Harrod-Domar Büyüme Modeline göre;

- Tam istihdam düzeyinde olan bir ekonomide, üretim kapasitesi (GSYH’nın reel değeri) toplam harcamaya eşit olduğu durumda ekonomi dengededir.
- Yatırımlar tasarruflardan tamamen bağımsızdır. Tasarruf yatırım dengesi çarpan mekanizması ile çalışmaktadır.
- Keynes’in aksine Harrod sermaye stoku ve üretim kapasitesinin sabit olmadığını ileri sürer. Her bir ek yatırım sermaye stokunu artırır, üretim kapasitesini genişletir. Yatırımları belirleyen temel unsur tüketim ve üretim sanayilerinde beklenen gelir artışlarıdır (hızlandırıcı).
- Dengeli büyüme koşulu; planlanan yatırım= planlanan tasarruf eşitlik koşuludur. Bu durumda hatalı bekleyişlerin neden olduğu yanlış yatırım planlaması dengeli büyüme denklemini bozar. Bekleyişlerin sürekli gerçekleşmesi mümkün olmayacağından bu durumda kararsız denge durumu ortaya çıkmaktadır.
- Harrod-Domar büyüme oranı:

$$V = K / Y. \quad (1.2)$$

Tablo 1. Harflerin Temsili Gösterimleri

V	T döneminin başında üretim araçlarına yapılan net yatırım
K	Makine ve teçhizat alımları
Y	GSYH
S	Marjinal Ortalama Tasarruf Eğilimi
S	Tasarruflar
I	Yatırımlar

Temel denkleme göre, denklem (1,2) de de gösterildiği gibi planlanan yatırımlar, planlanan tasarruflara sürekli eşit olabilmesi için reel gelir (Y), s/V oranı

gibi sabit bir oranla büyümelidir. Denge büyüme oranı marjinal tasarruf eğilimi (s) ile doğru, t döneminin başında üretim araçlarına yapılan net yatırım (V) ile ters orantılıdır.

$$I=S \quad (1.3)$$

- Domar Modelinde de Harrod'ın modeline benzer olarak ortalama tasarruf eğilimi (S/Y), marjinal tasarruf eğilimine eşittir.

1.1.2.2.1.2. Kaldor'un Büyüme Modeli

Kaldor sermayede azalan verimler kanunun varsaymaktadır. Dolayısıyla, yeni yeknolojik gelişmeler ekonomik büyümedeki verimlilik artışını sağlayamaz. Kaldor, yatırımların yokluğunda bile yeni geliştirilen bilgilerin yanı sıra organizasyonel iyileştirmeler de verimliliği arttırmaktadır. Kaldor aynı zamanda tarım ile sanayi sektörleri arasında bir tamamlayıcılık varsaymıştır (Kaldor, 1961, s.52).

1.1.2.2.1.3. Robinson'un Büyüme Modeli

Robinson'a göre, yatırımları girişimcilik ve mücadele belirler. Kapitalistler belli bir kar haddi belirlerler. Yatırım seviyesi de bir kar haddi belirleyecektir. Bu bulunn kar haddi büyüme sürecinde yeniden bir kar haddini oluşturmaktadır. Robinson buna "Arzulanan Birikim Haddi" düzeyi olarak adlandırmıştır ve ona göre bu ekonomik büyümenin temel belirleyici unsurudur (Robinson,1956, s.45)

1.1.2.2.1.4. Tobin'in Q Teorisi

Hisse senedi piyasasında meydana gelen bir artış yatırım harcamalarının

değişmesine neden olmaktadır. Hisse senedi fiyatlarında meydana gelmiş bu artıştan dolayı firmalar daha fazla hisse çıkararak karlılıklarını arttırmak isterler. Kar oranlarında yaşanan artış beraberinde yatırım harcamalarının da artmasına neden olacaktır (Tobin, 1969, s.83).

Tobin'e göre Q değeri; Firmanın sermayesinin piyasa değerinin, firmanın sermayesinin yenileme maliyetine oranıdır.

1.1.2.2.2. Neoklasik Büyüme Teorisi

Uzun dönemde kişi başı gelir toplam hasıla içindeki tasarruf oranına bağlılığının aksine uzun dönemde büyüme oranı teknolojik yeniliklere bağlıdır. Ekonomide büyüme oranı uzun dönemde sabit değildir. Çünkü eklenen her sermaye birimi ile azalan getiriler nedeniyle azalacaktır. Neoklasik büyüme modelinin önerileri içinde varsayılan bazı görüşler sunulmuştur.

Neoklasik büyüme modeli ilk olarak Quarterly Journal of Economics dergisinde yayınlanan "Ekonomik Büyüme Kuramına Bir Katkı" adlı makale ile literatüre girmiştir (Solow, 1956, s.64). Robert Solow'a ait olan bu makale piyasa ekonomisinin üretim ve bölüşüm süreçlerini açıklamak için neoklasik görüşü kullanır. Aşağıdaki bölümde Solow Modeli incelenmektedir.

1.1.2.2.2.1. Solow Modeli

Solow tasarruf, sermaye birikimi ve büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya odaklanmıştır. Burada Solow, nüfusun ve üretim teknolojisinin değişmediğini varsayar.

Solow Büyüme Modeline göre, emek ve sermaye girdileri toplam çıktının nedenidir.

$$Y=f(K, L)$$

$$(1,3)$$

Harflerin Karşılık Geldiği Değerler

Y	Toplam çıktı (üretim)
K	Sermaye Miktarı
L	Emek Miktarı

Solow modelinde, sermayenin çıktı üzerindeki etkisini öncelikli inceler. Toplam üretim fonksiyonunu (Y) ölçeğe göre sabit getiriye sahip olduğunu varsayar.

Solow’a göre kişi başındaki çıktının sürekli artması teknolojik ilerlemedir. Ancak teknoloji dışı bir olgu olduğundan modelde açıklanamaz. Solow sermayeyi bina, teçhizat, makinadan ibaret saymaktadır. Solow büyüme modeli dışsal bir büyüme modelidir.

1.1.2.3. İçsel Büyüme Teorileri

İçsel büyüme modelleri, ekonomik büyümenin nedeninin teknolojik ilerleme olduğu ancak bunun nasıl ortaya çıktığının modelde açıklanmasının mümkün olmadığı çünkü teknolojik ilerlemenin dışsal bir olgu olduğunu söyleyen ancak büyüme modelinin büyümenin nasıl ortaya çıktığını ve büyümeyi etkileyen politikaların neler olduğunu açıklayamayan Solow’un eksikliğini gidermek için ortaya çıkan çalışmalardır. Aşağıda içsel büyüme modelleri eklenmiştir.

1.1.2.3.1. Yaparak Öğrenme Modeli- Arrow

1962 yılında yayınladığı çalışmasında Arrow “Yaparak Öğrenme” kavramından bahsetmiştir. Arrow’a göre, yatırım sadece sermaye stokunu arttırmaz. Üretimde becerileri geliştirir bu da beraberinde verimlilik artışı sağlar. İşçiler yeni makinelerin nasıl çalışacağını öğrendikçe kazanılan deneyim bir sonraki dönemin yeni sermaye mallarının artmasına neden olacaktır (Arrow,1962, s.85).

1.1.2.3.2. Bilgi Birikimi Modeli- Paul Romer

Romer'e göre bilgi, ekonomik büyüme için gerekli olan en önemli sürükleyici güçtür. Bilgi Birikimi Modeline göre, bilgi, üretim sürecinde getirilerin artmasına neden olur. Romer, Arrow'dan esinlenmiştir (Romer,1990, s.73).

1.1.2.3.3. Beşerî Sermaye Modeli- Robert E. Lucas

Lucas'a göre beşerî sermaye, sermaye ve emek gibi verimlilik arttıran ilave bir üretim faktörüdür. Uzun dönemde Lucas'a göre büyümeyi sağlayan beşerî sermaye birikimidir. Kişi başına gelirin kararlı artışı beşerî sermayeye bağlıdır.

Lucas'ın modelinde beşerî sermaye birikimi sabit bir şekilde artmaktadır. Beşerî sermayenin dışsal etkisi fiziksel sermayeye azalan getirisini olumluya çevirerek fiziksel sermaye birikiminin artmasına neden olur. Böylece büyümenin sürekliliği sağlanmış olur (Lucas,1988, s.86).

1.1.2.3.4. AK Modeli

AK Modeli sermayeyi tek faktör olarak kabul eder. Bu durumda sermayenin hem ortalama hem de marjinal verimliliği, sabit teknoloji düzeyine eşittir (Rebelo, 1991, s.92)

1.1.2.4. Schumpeter'in Büyüme Modeli

J.A. Schumpeter klasik iktisat görüşünden Karl Marx'ın fikirlerinden esinlenerek kapitalist sistem içerisindeki büyüme dinamiklerini açıklamak için çalışmalar yürütmüştür. Schumpeter'e göre, serbest piyasa koşullarında olmak koşuluyla üretimde artışı girişimcinin karını, işçi sınıfının da refahını artırır. Ancak, "Ekonomik Gelişme Kuramı" adlı çalışmasında belirttiği gibi, yeni firmaların kurulması ancak "yaratıcı yıkım süreci" yaşanırsa gerçek anlamda bir iktisadi büyüme ve gelişme sağlayacaktır (Schumpeter, 1970, s.188).

Schumpeter’e göre bu yenilik beş şekilde gerçekleşebilir:

- Yeni bir mal piyasaya sürülebilir veya mevcut malın farklı türü piyasaya sunulabilir
- Üretimde yeni bir teknik uygulanabilir
- Yeni bir piyasa keşfedilebilir
- Yeni bir hammadde kaynağı keşfedilebilir
- Tekelleşen bir oluşumun gücü azaltılarak tam rekabetçi bir endüstriye dönüşmesi için yeniden organize edilebilir.

1.1.3. Türkiye Yakın Tarihi ve Büyüme

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nden günümüze kadar geçen sürede Türkiye ekonomisi birçok farklı iktisadi aşamadan geçmiştir. Dünya konjonktüründeki dalgalanmalardan da etkilenererek günümüze kadar ulaşmış gelişmekte olan ülke seviyesindedir. Yeni kurulduğu yıllarda tarım kesiminde önemli sorunları olan, enflasyon ve dış borç ödemeleri bulunan, savaş sonrası genç erkek nüfusunda azalma gözlenen Türkiye Cumhuriyeti “Devletçilik” ilkesi ile çerçevesinde sanayileşme fikrini benimsemiştir çünkü 1929 Buhranı sonrası öne çıkan Keynesyen Politikalar Türkiye ekonomisini de etkileyerek devletin destek ve müdahalesini ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle, yeni kurulacak Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) hammadde ve iş gücü kaynaklarına yakın olması, yatırımların kendi finansmanını yaratması ve ekonomik büyümenin hızlandırılması ana hedef olarak benimsenmiştir. Aşağıda Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulumundan 1930’ a kadar geçen süreçte iktisadi büyüme verileri görülmektedir.

Tablo 2. 1923-1930 yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1923	2929	-	45	43,3	13,4	43,3
1924	3364	14,9	50	48,1	11,9	40,0
1925	3739	12,8	64	45,0	12,8	42,2
1926	4484	18,2	65	50,3	12,0	37,7
1927	3910	-12,8	56	40,0	16,9	43,1
1928	4341	11,0	60	42,8	15,6	41,6
1929	5278	21,6	71	50,1	13,9	36,0
1930	5394	2,2	52	47,1	14,9	38,0

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

I ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ekonomik büyümenin hızlandırılmasının önemi vurgulanmıştır ancak II. Kalkınma Planı II. Dünya Savaşının başlamasıyla durdurularak 1939'da İktisadi Savunma Planı devreye konulmuştur. Tablo 3'te 1930'dan II. Dünya Savaşının başlangıcı olan 1939'a kadar olan yıllarda Türkiye ekonomisinin büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 3. 1930-1939 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1930	5394	2,2	52	46,8	10,0	43,2
1931	5866	8,7	48	49,2	10,5	40,3
1932	5235	-10,7	39	39,3	13,8	46,9
1933	6064	15,8	45	41,4	14,2	44,4
1934	6430	6,0	47	40,1	15,3	44,6
1935	6234	-3,0	49	38,8	15,7	45,4
1936	7680	23,2	62	48,6	12,3	39,1
1937	7798	1,5	65	46,2	13,4	40,4
1938	8538	9,5	88	44,4	14,2	41,4
1939	9128	6,9	91	43,2	15,5	41,4

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Türkiye, bu savaşa fiili olarak katılmasa bile ihtiyati tedbirler almak zorunda kalmıştır (Örneğin; savaşa her an girilebilme ihtimaline karşı Ankara'ya asker yüklemesi yapılmış ve bir süre toplanan askerler için bütçede yer ayrılmak zorunda kalınmıştır). Savaş süresinde dünya ticaret hacmi daralmış ve özellikle Avrupa ile gerçekleştirilen dış ticaret büyük aksaklıklara uğramıştır ancak savaş döneminde buğday ihracçısı konumundaki Türkiye Almanya'ya buğday ihraç ederek 1942'de %5,6 lık bir büyüme oranı yakalamıştır. Ekonomik olarak olumlu görünen bu durum politik olarak olumsuz bir alan yaratmıştır. Savaş döneminden dolayı fiyat artışlarının hızlanması ve dış piyasaya satılmak üzere iç piyasadan toplanan buğday fiyatları yükselmiştir. Milli Korunma Kanunu kapsamında çıkarılan Varlık Vergisi iktisadi büyüme sürecini de olumsuz etkilemiştir. Aşağıdaki 1940 ile 1949 yılları arasındaki büyüme verileri II. Dünya Savaşı dönemi ve II. Dünya Savaşı sonrası dönem olmak üzere iki ayrı tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. 1940-1945 Dünya Savaşı Yılları Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1940	8678	-4,9	104	44,8	14,4	40,6
1941	7780	-10,3	128	41,8	15,9	42,3
1942	8217	5,6	262	47,2	14,7	38,1
1943	7413	-9,7	386	45,8	16,0	38,1
1944	7038	-5,1	277	43,1	15,9	41,1
1945	5960	-15,3	224	39,0	15,6	45,4

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

1944'te Bretton Woods'ta toplanan ülkeler iki savaş arası dönemde daralan dünya ticaretini yeniden canlandırmak için anlaşmaya gitmişlerdir. Anlaşma doların altına belli bir ons bedelinde eşitlenmesi dolayısıyla dünya ticaretinde var olan tüm ülkelerin para birimlerinin de dolara eşitlenerek doların rezerv para olarak kabul edilmesi maddelerini içermektedir.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, büyüme verileri istenilen seviyeye ulaşamamıştır. GSMH içinde tarım ve hizmetlerin paylarının ağırlıklı olduğu gözlenmektedir.

Aşağıda Tablo 5'te Savaş sonrası dönemde Türkiye ekonomisi büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 5. 1946-1949 Yılları II. Dünya Savaşı Sonrası Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1946	7864	31,9	191	45,5	14,9	39,5
1947	8192	4,2	137	38,6	15,2	46,2
1948	10797	31,8	170	44,3	12,8	42,8
1949	9833	-8,9	159	40,4	13,1	46,5

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

1.1.3.1. 1950-1980 İthal İkameci Sanayileşme Modeli

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana sanayileşmede ilerlemeyi seçmiştir. Bu uğurda birçok tesis kurulumu gerçekleştirilmiştir. 1929'a kadar devlet en büyük girişimci pozisyonunda olmuştur. 1930'lu yıllarda özel sektörün beklentilerinin artması ile ekonomi politikası değiştirilmiş, devlet öncülüğünden özel sektör öncülüğüne geçiş sağlanmış bu durumda da büyüme rakamlarında artış gözlenmiştir. Ancak dünya konjonktüründeki değişimler özellikle de savaşın getirdiği maliyetler Türkiye ekonomisini de büyüme oranlarını da olumsuz etkilemiştir.

1950'lere gelindiğinde ekonomik büyüme en önemli amaç olarak benimsenmiştir. Tablo 6'dan da görüldüğü gibi 1950-1954 yılları arasında tarımsal ürünlerin ihracı ile gelen zenginleşme ve büyümedeki artış, hammadde ve yatırım malı ithalatı kısa süreli bir bolluk getirmiş ve bu da büyüme rakamlarına yansımıştır. Tarımda makineleşmeye geçiş, alt yapı yatırımlarında hızlanma ve dış finansman yine bu döneme denk gelmektedir. Bu dönem ayrıca traktörleşme dönemi olarak da bilinmektedir. Bu dönemde uygulanan politikalarla 1950'de %9.4, 1953'te de %11,2'lik büyüme oranına ulaşılmıştır.

Tablo 6. 1950-1954 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1950	38506	9,4	166	40,9	13,1	45,9
1951	43446	12,8	195	43,4	11,9	44,6
1952	48621	11,9	218	42,5	11,8	45,7
1953	54091	11,2	247	41,5	12,7	45,8
1954	52480	-3,0	245	36,8	14,3	48,9

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

1954-1960 döneminde, iklim koşullarının olumsuz seyretmesiyle tarımsal ürün ihracatı azalmış fakat ara malı, yatırım malı ve tüketim malı ithalatı artmıştır. İhracatın ithalatı karşılayamamasıyla ödemeler bilançosu açık vermiştir. Dış dengenin sağlanamamasından dolayı dış ticaret kontrol altına alınmıştır. Bu önlemler dış ticaret açığını kapatmaya yetmemiştir. Bütçe kontrolünün yeterli yapılamamasından dolayı, artan harcamalar 1956'da Milli Korunma Kanunu'nu yeniden uygulamaya aldırılmıştır. Devlet Kamu İktisadi Teşebbüsleri devredemediğinden ciddi borçlanma yapmak durumunda kalmıştır. Dış borç alabilmek için IMF'nin ön koşulu olan 'Stabilizasyon Paketi' uygulanmış böylece dış ticaret kontrolleri gevşetilmiş, dolar TL karşısında değerlendirilmiş, KİT ürünlerine zam yapılmış ve borcun bir kısmı ertelenmiştir. Aşağıda 1955-1960 yılları arasında Türkiye ekonomisi büyüme verileri sunulmuştur.

Bir önceki dönemde büyüme gerçekleştiren Türkiye bu dönemde dış borç ödemeleri ile karşı karşıya kalması Tablo 7'de de görüldüğü üzere büyüme rakamlarına da olumsuz yansımıştır.

1955'te %7.9 büyüyen Türkiye ekonomisi 1960'da %3.4'e kadar gerilemiştir.

Tablo 7. 1955-1960 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1955	56642	7,9	286	37,5	14,7	47,8
1956	59428	3,2	322	38,2	15,6	46,2
1957	62995	7,8	415	37,7	16,0	46,3
1958	65844	4,5	481	39,3	16,2	44,4
1959	68521	4,1	583	37,9	16,1	45,9
1960	70869	3,4	359	37,5	15,7	46,8

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Yukarıdaki tablolarda sunulan büyüme rakamlarından da görüleceği üzere Türkiye ekonomisi 1960 yılına kadar plansız bir büyüme gerçekleştirmiştir. 1950 ile sanayi sektörünün ön plana alınmasına rağmen sanayi sektöründe istenen büyüme yakalanamamıştır. Ekonomik büyüme sağlayacak projelerin finansmanındaki aksaklıklar, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe Türkiye ekonomisinin büyümesini olumsuz etkilemiştir. 1961 anayasası ile Devlet Planlama teşkilatı kalkınma planlarının yürütülmesini düzenlemek için kurulmuştur. İthal ikameci sanayi politikası benimseyen Türkiye ekonomisi sanayileşmeyi ön planda tuttuğu için Özel sektörün sermaye biriktirmesi için koşulları iyileştirmiş, vergi teşvikleriyle sanayileşmeyi desteklemiş ve iktisadi büyüme hızlandırılmıştır. 1962 yılında planlı kalkınma dönemi başlatılmış bu döneme yol gösterici olması için de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlanmıştır. 1963'te Harrod Domar büyüme modeli kullanılmıştır (www.sbb.gov.tr, Erişim Tarihi: Nisan 2023, s.145).

Aşağıda Tablo 8'de 1961-1970 yıllarında Türkiye ekonomisindeki büyüme verileri sunulmaktadır. Büyüme verilerinin yanı sıra kişi başı gelir oranları ve tarım-sanayi- hizmetler sektöründeki yüzdesel değişim değerleri de verilmiştir.

Tablo 8. 1961-1970 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1961	9561611	2,0	194	35	17,2	47,8
1962	11116801	16,2	220	34,6	16,7	48,7
1963	12894161	15,9	249	34,6	17,1	48,3
1964	13765083	6,7	258	33,1	18,2	48,6
1965	14809919	7,5	271	30,9	19,4	49,8
1966	17646013	19,1	315	30,5	19,9	49,6
1967	19588215	11,0	341	29,3	20,7	50,0
1968	31635197	61,5	537	33,0	17,1	49,8
1969	33002579	4,3	586	31,2	18,4	50,4
1970	34468624	4,4	539	30,7	17,5	51,7

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Tüketim kaynaklı bir büyüme politikası işlenen Türkiye ekonomisi üretim hacmi genişletilemediği için enflasyonist bir sürece girmiştir. Bu dönemde sanayiden tarıma kaynak aktarılmış, tarım teşvikleri arttırılmıştır. 1973 petrol krizi ile dünya ülkeleri de enflasyonist bir baskı altına girmiştir. Yine bu dönemde ara malı özellikle de enerji ithal ikamelerinde gecikmeler ve beraberinde gelen özel sektörün üretim aksaklıklarıyla beraber kamu yatırımları da finansman güçlüğü çekmektedir. Finansman yapısı bozulan KİT'ler bütçe açığını büyütmüş bu da beraberinde yine enflasyonist baskı yaratmıştır. Aşağıda 1970-1980 dönemine ait Türkiye ekonomisi büyüme verileri sunulmuştur.

Tablo 9'da görüldüğü gibi, Türkiye ekonomisi her yıl kararsız büyümeye devam etmiştir. Ancak 1973 petrol krizi etkisiyle olumsuz etkilenen Türkiye ekonomisi küçülme yaşamıştır.

Tablo 9. 1970-1979 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1970	34468624	4,4	539	30,7	17,5	51,7
1971	36897377	7,0	476	30,2	17,8	52,0
1972	40279248	9,2	592	27,9	18,1	54,0
1973	42255004	4,9	734	24,5	19,3	56,2
1974	43633172	3,3	980	25,2	20,0	54,8
1975	46275414	6,1	1184	24,5	20,6	55,0
1976	50437968	9,0	1312	24,0	20,5	55,5
1977	51944339	3,0	1467	22,8	21,3	56,0
1978	52582171	1,2	1567	23,1	21,7	55,2
1979	52324176	-0,5	1877	23,2	20,7	56,1

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Yaşanan tüm olumsuz koşullar nedeniyle ithal ikameci politikanın değiştirilmesi onun yerine ihracata dayalı sanayileşme modelinin benimsenmesine karar verilmiştir.

1.1.3.2.1980-2000 Serbest Piyasa ve İhracata Dayalı Büyüme Modeli

İhracata dayalı sanayileşme modeliyle Türkiye yapısal dönüşüm geçirmiştir. Dünya konjonktürünün de etkisiyle devlet müdahaleli piyasa modelinden çıkılmış yeni bir büyüme modeline geçilmiştir. Hükümetin yeni görevi para arzı ve kamu harcamalarını üretimin üzerinde arttırmamak olmuştur. Böylece hükümet piyasaya müdahale etmeyecek ve özel sektör dışlama etkisine uğramamış olacaktır. Fiyatlar müdahale yerine piyasada belirlenecek, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılacaktır (32 Sayılı Karar, 1989). Aşağıda Türkiye ekonomisinin büyüme verileri 1980-1990 yılları arasında verilmiştir.

Tablo 10. 1980-1990 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1980	-2,8	1539	24,2	20,5	55,4
1981	4,8	1570	22,6	21,5	55,9
1982	3,1	1375	22,7	21,9	55,4
1983	4,2	1264	21,6	22,4	56,0
1984	7,1	1204	20,3	23,1	56,6
1985	4,3	1330	19,4	23,6	57,0
1986	6,8	1462	18,8	25,0	56,2
1987	6,9	1636	17,2	24,9	57,9
1988	1,5	1684	18,3	25,1	56,7
1989	1,6	1959	16,6	25,9	57,5
1990	9,4	2682	16,3	25,9	57,9

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Türk lirası 32 Sayılı Kararla konvertibl edilmiştir. Dövizden TL'ye dönüş başlamış ve Merkez Bankası rezervleri artmıştır. Kambiyo rejiminin geçici olumlu etkisiyle Türkiye ekonomisi büyümüştür. Ödemeler bilançosundaki sermaye hesabının serbestleştirilmesi olarak da tanımlanan bu olay her ne kadar olumlu olarak ilk etki bıraksa da kamu kesiminin açıkları ve yüksek enflasyon istikrarsız büyümeye neden olmuştur. Aşağıda 1990-2001 dönemlerini kapsayan Türkiye ekonomisinin büyüme verileri sunulmuştur.

1990-2001 dönemi Türkiye ekonomisinin kriz dönemleri olarak görülmektedir. Kriz yılları öncesi büyüme oranlarında artış gözlenmektedir.

Tablo 11. 1990-2001 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
1990	9,4	2682	16,3	25,6	57,9
1991	0,3	2621	16,1	26,5	57,4
1992	6,4	2708	15,8	26,5	57,8
1993	8,1	3004	14,5	26,5	59,0
1994	-6,1	2184	15,3	26,6	58,1
1995	8,0	2759	14,4	27,7	57,9
1996	7,1	2928	14,0	27,7	58,3
1997	8,3	3079	12,7	28,1	59,2
1998	3,9	3255	13,4	27,6	59,0
1999	-6,1	2879	13,4	27,9	58,7
2000	6,3	2965	13,1	27,8	59,0
2001	-9,5	2123	13,6	28,5	57,9

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Türkiye 90'lı yıllarda kamu borçlanmaları, yüksek kur, yüksek enflasyon gibi sorunlarla uğraşmıştır.

1.1.3.3. 2000-2020 Finansal Liberizasyon ve Yüksek Büyüme Modeli

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, Türkiye bu dönemde yüksek büyüme hızı yakalamıştır. 2001 krizinin ardından Dünya Bankası tarafından yollanan uzman Kemal Derviş, yüksek enflasyon, yüksek kur koşullarından çıkışımız için önce bütçe açıklarını küçültme yöntemine gitmiştir. Büyümeden taviz vermeden birçok önlem alınmıştır.

Tablo 12’de büyüme oranları yıllar bazıyla incelenmektedir. Yüksek büyüme yılları olarak bilinen 2002-2022 tüketime dayalı bir büyüme mi veya ithalata olan talep artışı kurun baskılamasından mı kaynaklandığı gibi sorular tartışılacaktır.

Tablo 12. 2002-2009 Yılları Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri

Yıllar	GSMH	GSMH Büyüme Oranı (%)	Kişi Başı GSMH (dolar)	Tarım Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Sanayi Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)	Hizmetler Sektörünün GSMH İçindeki Yeri (%)
2002	72519831	6,2	3581	12,2	25,1	60,1
2003	76338193	5,3	4602	11,4	25,7	59,6
2004	83485591	9,4	5862	10,7	26,1	60,0
2005	90499731	8,4	7108	10,6	26,2	60,2
2006	96738320	6,9	7766	10,0	26,5	61,0
2007	101254625	4,7	9422	8,9	26,8	61,9
2008	101921730	0,7	10484	9,3	26,7	62,3
2009	97143611	-4,7	8711	10,1	26,1	63,3

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistiki Göstergeler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

1.1.3.4. 2020 ve Sonrası Pandemi ve Ekonomik Dalgalanmalar

IMF’nin 2023 raporuna göre 1.024 milyar dolarlık GSYH’ye sahip Türkiye, 85,8 milyon nüfuslu dünya ekonomisinde 17. Sırada yer alan büyük bir ekonomidir. Dünya bankasının Türkiye genel bakış raporuna göre; 2006-2017 yılları arasında istikrarlı reformlar uygulayarak ülkenin üst orta gelir düzeyini daha üst seviyelere taşıyarak yüksek büyüme oranları yakalamıştır. 2002-2020 dönemlerinde GSYH artışı %5.4 kişi başına düşen gelir oranında da iki kat artış gerçekleşmiştir. Ancak Türkiye ekonomisi bu ilerlemelerini koruyabilmesi için ekonomik dayanıklılık seviyesinin güçlendirilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması için uygun koşulların oluşmasının sağlanması gerekmektedir. 2010’larda bu yana düşüş gösteren üretkenlik ve Covid-19 gibi küresel bir salgında büyüme devam etse bile büyümenin

beraberinde getirdiği eşitsizliğin artması, yoksullaşmanın hız kazanması gibi olumsuz durumlar ve büyük ölçüde karbon yoğun proseslere ve fosil yakıta dayalı taşımacılık Türkiye'nin en büyük ihracat müşterisi olan Avrupa pazarına karşı Türkiye ekonomisini daha kırılgan hale getirmektedir.

Ayrıca, 6 Şubat 2023'te gerçekleşen 7,8 ve 7,5 etkilerindeki depremlerde resmi kayıtlara göre, 50.000'den fazla insan hayatını kaybetmiş, 107.000 kişi yaralanmış, 1,9 milyon konut hasar almış, 3,3 milyon kişi de güvenliği gerekçesiyle yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu kayıplara karşılık Türkiye'de yeniden inşa ihtiyaçları ve onarım için 81,5 milyar dolar ihtiyaç doğmuştur (www.sbb.gov.tr, 12. Kalkınma Planı, Erişim Tarihi: Şubat 2024, s.256).

Türkiye gerek deprem kaybının maliyeti gerekse yüksek enflasyonla mücadele kapsamında yeni makroekonomik stratejiler geliştirmek zorunda kalmıştır. 2023'te %4.5 oranında güçlü bir büyüme oranına ulaşan Türkiye için 2024 yılında bu oranın %3'e gerilemesi beklenmektedir (www.sbb.gov.tr, 12. Kalkınma Planı, Erişim Tarihi: Şubat 2024, s.185). Türkiye, düşük üretkenlik artışı, yüksek enflasyon, doğrudan yabancı yatırımcının zayıflaması gibi sürdürülebilir büyümeyi sekteye uğratan sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Sürdürülebilir ekonomik büyümeyi hızlandıracak yapısal reformların uygulanması Türkiye ekonomisini hem makro düzeyde hem de yapısal zorluklarla baş edebilme hususunda güçlendirecektir.

Tablo 13. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değerlerinin Ayrıntılı Gösterimi

	2021	2022	2023	2024 tahmini
Reel GSYH artışı, sabit piyasa fiyatları ile	11,4	5,5	4,5	3,0
Özel Tüketim	15,4	18,9	12,8	2,3
Kamu Tüketimi	3,0	4,2	5,2	2,5
Gayrisafi Sabit Sermaye Oluşumu	7,2	1,3	8,9	2,9
İhracat	25,1	9,9	-2,7	4,5
İthalat	1,7	8,6	11,7	3,7

Kaynakça: Dünya Bankası, Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024)

Tablo 13'te de belirtildiği gibi Türkiye ekonomisi, %12,8 oranında özel tüketimin etkilediği, %8,9 oranında yatırımların etkilediği, %5,2 oranında da kamu tüketimlerinin etkilediği 2023 yılında %4,5 büyüme gerçekleştirmiştir. Burada büyümeye sürükleyici etken olarak %11,7 oranında ithalat görülmektedir (www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024, s.75).

Tablo 14. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Artışı, Sektörlerin Etkileri

	2021	2022	2023	2024 tahmini
Reel GSYH artışı, Sabit Faktör Fiyatları ile	11,4	5,5	4,5	3,0
Tarım	-3,0	1,3	-0,2	1,4
Sanayi	13,0	-0,6	3,7	4,6
Hizmetler	13,2	10,1	4,78	2,5

Kaynakça: Dünya Bankası, Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024)

Yukarıdaki Tablo 14'te 2021 ve sonrasında büyümeye katkı sağlayan sektörler görülmektedir. 2023 yılında hizmetler sektörü %4,78 büyürken tabloda yer almayan inşaat sektörü de deprem sonrası iyileştirme çalışmalarının etkisiyle %7,8 büyümüştür (www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024, s.88).

Türkiye ekonomisinin son yıllarda bir başka önemli sorunu olan enflasyon artışları da Tablo 15'te ayrıntılı olarak görülmektedir.

Tablo 15. Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Artış Azalış Oranları (2021-2024)

	2021	2022	2023	2024 tahmini
Enflasyon (TÜFE), Ortalama	19,6	72,3	53,9	57,8

Kaynakça: Dünya Bankası, Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024)

Yüksek büyüme hızının devam ettiği Türkiye ekonomisinde enflasyonun ciddi boyutlara ulaştığı görülmektedir. 2023 Ocak ayında %57,7 civarlarından Haziran 2023'te %38,2 seviyelerine gerileyen enflasyon lirasındaki değer kaybı, asgari ücret zamları, güçlü talep faktörleriyle yılı %53,9 ile tamamlamış ve 2024 Mart ayında da %68,5'e kadar yükselmiştir (www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024, s.125).

Gelecek dönemde Türkiye ekonomisinde uygulanan sıkı para politikası ve maliye politikası ile küresel büyüme hızında yavaşlama öngörüsü nedeniyle Türkiye'nin büyüme oranı %3,0 olarak öngörülmektedir (www.worldbank.org, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2024, s.88). Çalışmamızın da konusu olan yapılaşan cari açık sorunu gibi birçok yapısal sorunu bulunan Türkiye ekonomisinin büyüme dağılımında eşitsizliğin çözülüp yoksullaşmanın azaltılması (2023 Gini katsayısı %43), net rezervlerinin artırılması, mali kırılganlıklarının giderilmesi, ekonomi yönetiminin güven artırıcı önlemler olarak daha fazla yatırımcı çekilmesi, kur istikrarı gibi sorunların çözülmesi ekonomik olarak Türkiye'yi daha güçlü kılacaktır.

1.2. Cari Açık

1.2.2. Ödemeler Dengesi

Cari İşlemler Dengesi diğer adıyla ‘Ödemeler dengesi, geniş anlamıyla, bir ekonomide yerleşik kişilerin diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurt dışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur’ (TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri). Ödemeler dengesi (**balance of payment**) kalemleri; cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, net hata noksan ve resmi rezerv değişimlerinden oluşmaktadır. Tablo 1’de ödemeler dengesi ayrıntıları görülmektedir.

Ödemeler Dengesi bir ülkenin dış alım ve dış satım mal ve hizmetlerini gösteren önemli bir rapordur. Ödemeler dengesinde bir ülkenin rekabet seviyesi ölçümleri gerçekleştirilebilmektedir.

Ödemeler dengesi ayrıca kısa ve uzun vadeli fon girişleri için de önemli bir göstergedir. Kısa vadeli fon girişleri Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için sıcak para girişi ya da diğer adıyla kısa vadeli fon girişi yine ödemeler dengesi takip edilmektedir.

Tablo 16. Ödemeler Dengesi Kalemleri

ÖDEMELER DENGESİ	
I.	Cari İşlemler Dengesi
	A. Dış Ticaret Dengesi B. Hizmetler Dengesi C. Birincil Gelir Dengesi D. İkincil Gelir Dengesi
II.	Sermaye ve Finans Hesapları
	A. Sermaye Hesabı B. Finans Hesabı
III.	Net Hata Noksan
	Genel Denge
IV.	Rezerv Varlıklar

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi, www.tcmb.gov.tr

Ülkelerin rekabet düzeylerini gösteren ödemeler dengesinin en önemli kalemlerinden biri cari işlemler hesabıdır. Cari işlemler hesabına, o ülkede yerleşik olan, burada yerleşik olan olarak kastedilen o ülke sınırları içerisinde sürekli oturan kişi ve kişiler olarak varsayılmaktadır, ekonomik faaliyetlerini o ülkede

gerçekleştiren kişiler, firmalar ve kamu kuruluşlarının mal ve hizmet akımları kaydedilir. İstisnai olarak o ülkede sürekli otursalar bile konsolosluk görevlileri ve yabancı temsilciliklerin gerçekleştirdiği mal ve hizmet akımları o ülkenin cari işlemlerine kaydedilmezler. Ayrıca, ana merkezlerinin dışında şubeleri olan çokuluslu şirketler tüzel kişilikleri olduğundan yine yerel şirketler gibi onların da gerçekleştirdiği mal ve hizmet akımları Ödemeler Dengesine kaydedilir.

Ödemeler Dengesine, mal ve hizmet ihracatları, dış dünyadan sağlanan faiz, ücret, temettü, kar gibi faktör gelirleri, yabancıların gönderdiği bağış ve hibeler, yabancı sermaye girişleri bilançoya artı olarak kaydedilir. Mal ve hizmet ithalatları, dışarıya ödenen faktör bedelleri, yabancılara gönderilen bağış ve hibeler ve yabancı sermaye çıkışları bilançoya eksi olarak kaydedilir. Aşağıdaki Tablo 17’ de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 17. Ödemeler Dengesi İşlemleri

Dengeye Artı (+) Olarak Kaydedilenler	Dengeye Eksi (-) Olarak Kaydedilenler
Mal ve Hizmet İhracatları	Mal ve Hizmet İthalatları
Faktör Gelirleri (Faiz, Ücret, Temettü, Kar)	Faktör Giderleri
Yabancıların Gönderdiği Bağış ve Hibeler	Yabancılara Gönderilen Bağış ve Hibeler
Yabancı Sermaye Girişleri	Yabancı Sermaye Çıkışları

Kaynak: TCMB, Ödemeler Dengesi, www.tcmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: 22 Eylül 2023)

Cari işlemler mal ve hizmet akımları ile ilgili işlemleri gösterir. Cari işlemler ödemeler dengesini sağlamak yerine ekonomik hayatın normal işleyişine göre kaydedildiklerinden otonomdurlar.

Ödemeler Dengesinde otonom ve denkleştiren olmak üzere iki tip kayıt tekniği bulunmaktadır. Tablo 1’de de görüldüğü üzere bu iki kayıt şeklini birbirinden ayırmak için işlemler arasında bir çizgi bulunmaktadır. Bu nedenle cari işlemler ve sermaye ve finans hesapları kalemleri olan otonom işlemler için çizgi üstü (**above the line**) terimi kullanılmaktadır.

Ödemeler Dengesi kalemlerine ayrıntılı bakacak olursak, cari işlemler hesabı ödemeler dengesinin ana kalemlerinden en önemlisidir. Çünkü bu hesabın altında ithalat ve ihracat rakamları bulunmaktadır.

1.2.2.1. Cari İşlemler Dengesi

Adam Smith'in "Mutlak Üstünlükler Teorisi" nin; bir ülke başka bir ülkeye göre bir malı daha düşük maliyetle üretebiliyorsa o ülke o malda mutlak üstündür ve o mal üretiminde uzmanlaşmalıdır görüşünden yola çıkarak ülkelerin mutlak üstün oldukları veya karşılaştırmalı üstün oldukları mallarda o malı diğer ülkelere ihraç etmeleri tersi durumda ise ithal etmeleri beklenmektedir.

Ülkeler birbirilerinden farklıdır. Bu farklılık onları farklı ürünleri karşılaştırmalı üstün olarak üretmeye ve ölçek ekonomisinden yararlanarak üretim maliyetlerini düşürmeye itmektedir. Bu nedenle ülkeler yaptıkları tüm uluslararası alım ve satım işlemlerini cari işlemler hesabında izlemektedirler.

Cari işlemler dengesi kendi içinde dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil gelir dengesi ve ikincil gelir dengesi olmak üzere dört alt gruba ayrılmaktadır.

1.2.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi

Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran ticari bir faaliyetken mal ithalatı yabancılara alacak hakkı kazandıran bir ticari faaliyettir. Her ikisi de üretim faktörleri, teknolojik gelişim, AR-GE gibi alanlardan etkilenmektedir.

Toplam ihracat ve toplam ithalat farkı dış ticaret açığı veya fazlası olarak bu kalemden izlenmektedir. Mal Ticaretinin en önemli alt hesabı dış ticaret dengesi hesabıdır.

1.2.2.1.1.1. Dış Ticaret Teorileri

İhracatın ithalatı karşılayamaması durumu olan dış ticaret açığı üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Literatürde yeri olan çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

-Mutlak Üstünlük Teorisi

Klasik iktisat görüşünde fiyatların tam esnek olduğu tam rekabet koşullarında bir mal veya hizmetin fiyatının müdahale olmaksızın arz ve talep tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Bu durumda asgari fiyat veya kira ya da fiyat esnekliğini engelleyici bir kısıtlamanın bulunmadığı ekonomik ortam varsayılmaktadır.

Klasik teoride uluslararası faktör hareketliliği söz konusu değildir. Ülke içinde üretim faktörleri tam hareketli olmasına rağmen ülkeler arası bu hareketlilik bulunmamaktadır. Klasik teori arz yönlüdür.

Klasik İktisatın ve ekonomi biliminin kurucusu kabul edilen Adam Smith Glasgow Üniversitesinde bir ahlak profesörü olmasına rağmen serbest ticaretin en önemli savunucularındandır. 1776'da yayınladığı “Ulusların Zenginliği” eserinde ülkelerin ve dünyanın refahı için serbest ticaretin yararlı olacağını savunmuştur (Smith, 1776,s.63).

Adam Smith, dışa kapalı bir ekonomi karlı gördüğü durumlarda ticaret yapmaktadır. Bu durumda ülkelerin dış ticarete mutlak üstün oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalarını önermiştir. Bir ülke bir malı diğer ülkeye göre, klasik teoride yalnızca iki ülke ve iki malın var olduğu ve her ülkede de bu iki malın üretildiği kabul edilmektedir, mutlak olarak daha ucuza üretebiliyorsa o ülke o malın üretiminde uzmanlaşmalıdır.

Ayrıca Adam Smith, ülke içinde üretilen ürünlerin aşırı kapasite sonucu Pazar darlığı yaratacağını ve bu durumda ülke içinde talep edilmeyen ürünlerin

dışarıya satılarak pazarın genişletilmesi gerektiğini bunun için de iş bölümünün geliştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Aşırı kapasitenin ihracat kanalında kullanılması ihracat pazarını genişletecek, pazar ölçeği büyüyecektir. Herhangi bir sanayi dalında üretim ülke talebini aşıyorsa bu fazlalığın dışarıya gönderilip, yurtiçindeki talep edilen başka bir şey ile değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Smith, 1776,s.84).

-Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Klasik görüşün bir diğer dış ticaret teorisi, 1817 yılında yayınlanan “Politik ekonominin Kuralları ve Vergileme” adlı kitabın yazarı klasik iktisatçılarından David Ricardo tarafından ileri sürülmüştür. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi olarak bilinen bu teori Adam Smith’in eğer bir ülke her iki malda da ucuza üretebiliyorsa hangi malın üretimi tercih edilecek sorusunu açıklayamayan Mutlak Üstünlükler Teorisi cevap niteliğindedir (Ricardo, 1871,s.65).

Ricardo’ya göre; bir ülke bir malda mutlak üstün olmamasına rağmen her iki ülkenin de karlı ticaret yapabileceği durum söz konusudur. Eğer bir ülke her iki malın üretiminde de mutlak üstün değilse, o ülke hangi malda daha az dezavantaja sahipse o malın üretimini sağlamalı ve o malı ihraç etmelidir. Böylece o ülke o malda karşılaştırmalı üstün olacaktır (Ricardo, 1871,s.68).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi günümüzde de bazı koşullarda geçerliliğini korumasına rağmen teorinin birçok eksikliği üzerinden eleştirilmiştir. Özellikle teorinin emek değer teorisi üzerine kurulması ve emek değer teorisinin de bir malın değerini o malın üretimine giren emek üzerinden ölçmesi günümüz koşullarına uyumluluğunu bozmaktadır. Emek tek başına bir üretim faktörü olmadığı gibi sabit bir orana da sahip değildir. Üretim faktörleri; emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimciden oluşmaktadır.

Ayrıca günümüzde emek homojen bir üretim faktörü değildir. Alt gurupları olan eğitilmiş, orta eğitilmiş, eğitilmemiş gibi sınıflara ayrılmaktadır. Yine klasik

teorinin genel çıkarımlarından olan ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde de belirtilen işgücü ülke içerisinde tam hareketli ancak ülke dışında hareketsizdir varsayımının da günümüzde geçerliliği bulunmamaktadır. Çünkü işgücü sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı ülke içinde tam hareketliliğe sahip olmayabilir, ülkeler arasında hareketli olabilir.

Klasik teoriye göre dış ticaret emek verimliliğine bağlıdır. Emek verimliliği de ülkeler arasında farklılık göstermektedir ancak bu farklılığın nedenleri teori tarafından açıklanmamıştır. Her ülke farklı coğrafi koşullara, iklim koşullarına, doğal kaynakların farklı oluşumuna, işgücü niteliğinin farklı olmasına teknolojik gelişmişlerinin farklılığına sahiptir. Dolayısıyla, emeğin kalitesindeki fark verimliliği de olumlu ya da olumsuz etkilemektedir.

-Heckscher-Ohlin Teorisi

Klasik teoride ülkelerin nisbi olarak üstün oldukları mallarda uzmanlaşmaları toplam üretimi arttıracak ve ulusların refahını yükseltecektir. Ancak gerek mutlak üstünlük gerek de karşılaştırmalı üstünlükler teorilerinde emeğin dışında kalan sermaye birikimi, büyüme, teknolojik gelişim gibi faktörlerin hiçbirisi analize katılmamaktadır. Bu durum klasik dış ticaret teorilerinde belirtildiği gibi işgücünün üretkenliğinin ticarete belirleyici olması yerine, birden çok üretim faktörünün de analize dahil edilmesini öneren neoklasik dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ohlin, 1933,s.55).

1919 yılında yayınladığı ‘‘Gelir Dağılım Üzerine Dış Ticaretin Etkisi (The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income)’’ adlı makalesiyle Eli F. Heckscher ve 1933 yılında yayınlanan ‘‘Bölgesel ve Uluslararası Ticaret (Interregional and International Trade)’’ adlı kitabında Heckscher’in öğrencisi Bertil Ohlin çalışmalarında, dış ticaretin tek başına emek verimliliğine bağlı olmadığını, emeğin yanında sermayenin de etkili olduğunu savunmuşlardır. Bu çalışmalardan yıllar sonra da Samuelson’da faktör teorisine katkıda bulunacaktır (Ohlin, 1933,s.35)

Teori ülkeler arasında aynı mallar için üretim fonksiyonlarının aynı olduğunu varsayar. Bu durumda ülkelerin nisbi faktör zenginlikleri vardır ve dış ticaretin temel sebebi teknoloji ve zevklerdir. Dünya üzerindeki ülkelerin bazıları daha fazla emeğe sahipken bazıları daha fazla sermayeye sahiptirler.

Teoriye göre bir mal, emek yoğun-teknolojiyle üretilirken, diğeri sermaye yoğun teknolojiyle üretilmiştir. Bu durumda Almanya Türkiye örneğine baktığımızda, her iki ülkenin de faktör donatımlarına baktığımızda Türkiye emek yoğun bir ülke iken Almanya sermaye yoğun bir ülke konumundadır.

Aşağıda bu teoriden türetilen dış ticaret teorileri verilmektedir:

- Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi

Bu teori her iki ülkede de benzer teknolojilerin kullanıldığını varsayar. Bir mal daima emek yoğundur. İki ülkeli iki mallı modelde, ülkelerden biri emek yoğun diğeri sermaye yoğun durumdadır ve ülkelerden her biri o teknolojiyle üretilen malda uzmanlaşır. Bu uzmanlaşma ülkelerdeki faktör talebini ve dolayısıyla faktör fiyatlarını etkiler (Heckcher, Ohlin, 1933,s.46)

- Gelir Dağılım Teorisi

1919'da E. Hecksher'in ilk olarak değindiği, 1933'te B. Ohlin'in geliştirdiği teoriyi 1948'de P. Samuelson ilerleterek, serbest ticaretin uluslararası faktör fiyatlarında bir eşitliğe yol açtığını ispatlamıştır. Bu teoriye göre serbest dış ticaret, ülkeler arasında faktör fiyatlarını belli varsayımlar altında eşitler ve uluslararası serbest faktör hareketliliği ile aynı sonuçlara ulaşır. Bu durumda teoriden çıkan sonuç; ülkeler karşılıklı ticaret gerçekleştirdiğinde, her ülkede bol olan faktörün fiyatı yükselirken, kıt olan faktörün bedeli düşer. Bu da tam istihdam koşulunda bol faktör sahiplerinin reel gelirlerinin artışı, kıt faktör sahiplerinin reel gelirlerinin azalışı anlamına gelmektedir (Samuelson,1948,s.62).

- Rybcznsky Teorisi

Tam istihdam koşulunda, her iki üretim faktörü tam kullanım durumunda, üretimde faktör yoğunlukları farkı bulunmamakta ve iki sektör de homojen üretim fonksiyonuna sahip ise bir faktörün arzı artarsa örneğin emeğin, diğer faktörün (sermayenin) arzı azalır görüşü bu teoride sunulmaktadır (Rybcznsky, 1955,s.68).

- Leontief Paradoksu

Harward Üniversitesi Profesörlerinden W. Leontief, Heckscher-Ohlin Teorisinin ilk uygulamalı testini Amerikan ekonomisi üzerinde gerçekleştirmiştir. Leontief, Amerika dış ticaretini emek ve sermaye miktarları üzerinden hesaplamıştır. Araştırma, 1947- 1951 arasındaki yılları kapsamaktadır. Araştırma sonucunda ABD'nin ithalatındaki sermaye/emek oranı, ihracatın sermaye/ emek oranından %30 daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve sonuçlar ABD'nin emek yoğun mallar ihraç edip, sermaye yoğun mallar ithal ettiğini göstermektedir. Söz konusu yıllarda ABD ekonomisi dünyanın en zengin sermaye stokuna sahip olduğu göz önünde bulundurulursa buradaki çelişki "Leontief Paradoksu" olarak literatüre geçmiştir çünkü Hecsher-Ohlin Teorisine göre ABD ekonomisi tam tersine sermaye yoğun mallar ihraç edip, emek yoğun mallar ithal etmesi gerekmektedir. Leontief burada Amerikan işçilerinin dünyanın başka ülkelerindeki işçilere göre daha üstün niteliklere sahip olduğunu bu nedenle mevcut işgücü stokunu bulabilmek için bu ayrıntının göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiş ve bu işlem sonunda ABD emek yoğun bir ülke haline geldiğini dolayısıyla ihracatta emek yoğun mallarda yoğunlaşmasının normal olduğunu ileri sürmüştür (Leontief, 1947-1951,s.85-96).

Leontief Paradoksu birçok açıdan eleştirilmiştir; araştırmayı kapsayan tarih aralığının II. Dünya Savaşı'nın hemen bitişi olan 1947 yılına denk gelmesi ABD'den Avrupa'ya sanayi ürünleri değil de emek yoğun tüketim malları ihracatı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, sermaye yoğun diye nitelendirilen malların (petrol ürünleri, kömür, demir, çelik gibi) doğal kaynak yoğun mallar olduğu savunulmuştur.

- Nitelikli İşgücü Teorisi

Sanayi ülkelerinde nitelikli işgücü farklılıkları önemlidir. Bu teori, belli mesleklerde nitelikli işgücüne sahip ülkeler bu faktörlere bağlı malların üretiminde uzmanlaşırlar. Niteliksiz emeği bol olan ülkeler ise niteliksiz emek ile üretilen mallarda uzmanlaşırlar ve bu konuda üstünlüğe sahip olurlar görüşünü ileri sürmektedir (Keasing, Kenen, 1965,1966, 1968,s.45-76-46).

- Teknoloji Açığı Teorisi

‘‘Gecikmeli Taklit Hipotezi’’olarak da bilinen bu teori, 1961 yılında ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre; yeni bir mal veya üretim süreci bulan sanayileşmiş ülkeler bu malın ilk ihracatçılarıdır ancak zaman içerisinde öğrenme, taklit veya farklı bir yöntemle bu teknolojiye sahip olurlar. Gelişmekte olan ülkeler, ilgili maldaki bu teknolojiyi elde ettikten sonra ucuz emek ve doğal kaynakla malı ilk ihraç eden ülkeden daha düşük maliyetle üretmeye başlarlar ve malı ilk ihraç eden artık bu malı ithal etmek durumunda kalır (Posnar, 1961,s.61).

- Ürün Dönemleri Teorisi

Bu teori Teknoloji Açığı Teorisinin geliştirilmiş halidir. 1966’da Vernon tarafından literatüre kazandırılmıştır. Teori bir malın icat edilmesinden uluslararası ticarete konu olmasına kadar beş aşamadan geçmekte olduğunu ileri sürmektedir (Vernon, 1966,s.63).

- Birinci aşama; malın üretimi için planlama gerçekleştirilir ve ürün geliştirilir. Üretim ihracat için değil, iç piyasa için gerçekleştirilir.
- İkinci aşama; bu aşama olgunlaşma aşamasıdır. Bu aşamada üretim daha hızlıdır. Satışlar iç piyasa öncelikli olsa da ihracata konu olmaya başlar.
- Üçüncü aşama; bu aşama yenilikçi firma iç ve dış piyasada teknoloji

lisansı vermeye başladığı standart ürün aşamasıdır.

- Dördüncü aşama; üretim daha az maliyetli olan başka ülkelere aktarılır. Bu aşamada malın lisansı düşük iş gücü maliyeti olan yeni üreticilere satılır. İhracat yeni satın alan ülke tarafından yapılmaya başlar.
- Beşinci aşama; ürünü icat eden ilk ülkenin kendi iç piyasası yerli üretim yerine ithal ürün almak zorunda kalır. Bu durumda yeni teknolojiler bulunması sürecine yeniden başlanır.

Vernon'a göre; gelişmiş ülkeler standartlaşmamış malları üretirken, gelişmekte olan ülkeler standartlaşmış malları üretir ve ihraç ederler.

- **Tercihlerde Benzerlik Teorisi**

Teori sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Bu teoriye göre; sanayi ürünlerinin ticareti üretim maliyetlerine değil de ülkeler arasındaki zevk ve tercihlerin benzerliklerine bağlıdır. Ülkelerin gelir düzeyleri zevk ve tercihleri belirler. İç talep için gerçekleştirilen üretim aynı zamanda deneyim kazandırıcı bir faaliyettir ve bu bir sonraki aşamada bu mallar, zevk ve tercihleri benzer olan aynı gelir düzeyindeki ülkelere de ihraç edilme yolunu açar (Linder, 1961, s.88).

- **Ölçek Ekonomileri Teorisi**

Bir ülkenin üretim ölçeğinin büyümesi, azalan maliyetler veya artan getiri koşullarında ortalama maliyetleri düşürür. Artan getirinin oluşması ülkeler aynı olsalar dahi ülkeyi karlı dış ticaret koşullarına götürür. Ölçek ekonomileri, uluslararası ticarete ülkeleri belli endüstrilerde uzmanlaşmaya götürür. Bu durumda ülke, ölçek ekonomisine sahip birkaç endüstri de uzmanlaşacak, ihtiyacı olan diğer malları da dışarıdan ithal edecektir (Kaldor, 1967, s.25)

- Monopolcü Rekabet Teorisi

Uluslararası ticarete konu olan bazı mallar çeşitli firmalar tarafından üretilen farklılaşmış mallardır. Örneğin ABD'nin Apple markası, Japonya'nın Toyota Markası gibi. Günümüzde endüstri içi ticarete görülmektedir. Ülkeler yabancı marka malları ithal ederken, kendi ürettiği malları da ihraç edebilmektedir. Bu durum "iki yönlü ticaret" olarak bilinmektedir.

Endüstri içi ticareti ölçmek için aşağıdaki denklem kullanılır (Chamberlin, 1933,s.54).

$$T = 1 - IX - MI / (X + M). \quad (\text{Denklem 1-4})$$

Burada X: İhracat, M: İthalattır.

Denklemin sonunda çıkan endeks değeri:

- $T = 0$; ülke o malı ya ithal ediyordur yada ihraç
- $T = 1$; o malın ihracat değeri ithalat değerine eşittir.
- $0 < T < 1$ arasında bir değer ve eğer bu değer 1'e yakınsa endüstri içi ticaret gerçekleşmektedir. Eğer bu değer 0'a yakın ise endüstri için ticaret azalıyor demektir.

1.2.2.1.2. Hizmetler Dengesi

Aşağıda belirtilen:

- Dış turizm
- Uluslararası taşımacılık
- Uluslararası bankacılık ve sigortacılık
- Uluslararası inşaat hizmetleri
- Lisans bedelleri, kiralar, komisyonlar
- Yurtdışı resmi hizmetler

Hizmetler uluslararası hizmetler hesabı altında izlenmektedir. Toplam uluslararası hizmet gelir ve giderleri arasındaki farka ‘Görünmez İşlemler’ adı verilmiştir.

1.2.2.1.3. Birincil ve İkincil Gelir Dengesi

Uluslararası Faktör Gelir ve Giderleri

Sınır ötesi sermaye yatırımları olarak bilinen bu hesap, yurtiçinde faaliyet gösteren yabancı sermaye şirketlerinin faaliyet karları, faiz ve temettüleri ile dış borçlara ödenen faizler gibi sermaye faktörü hizmetinden yararlanma olarak tanımlanabilecek bir cari işlemler kalemidir. Sermaye faktörü uluslararası faktör hareketleri içinde en önemli yere sahip olmasına rağmen bulundukları ülkelerin dışında çalışan beyaz veya mavi yakalı çalışan emek faktörü de uluslararası faktör gelir-gider hesabına dahil edilmektedir.

Tek-Yanlı Transferler

Ülkeler arası resmi veya özel nitelikte bağış ve hibe şeklinde yapılan işlemler bu kalem altında incelenir. Karşı bir ödeme söz konusu değildir. Resmi kuruluşların veya özel kişi veya işletmelerin gıda, ilaç gibi mal yardımı, eğitim, sağlık, kültür gibi ticari faaliyet dışındaki yardımları bu kaleminde kayıt altına alınmaktadır.

Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler kaleminde alacaklı ve borçlu arasındaki farka (dış ticaret dengesi, uluslararası hizmetler dengesi, uluslararası faktör gelirleri dengesi ve

transferler hesabı) cari işlemler dengesi denir.

1.2.2.2. Sermaye ve Finans Hesapları

Sermaye işlemleri, tasarruf sahiplerinin kendi ülkeleri dışında başka bir ülkede gerçekleştirdikleri fiziki (fabrika, bina, işletme, vb.) veya finansal varlık (tahvil, hazine bonosu, hisse senedi, yabancı banka mevduat hesabı, vb.) olan yatırımlarıdır. *Üretilmeyen ve finansal nitelikte olmayan varlıklar (örneğin sanat eseri, telif hakkı, lisans ve ticari marka bedeli, vs) ile göçmen transferleri ve silinen ülke borçları (varsa) sermaye kısmında gösterilir* (Seyidoğlu;2017, s. 56)

Sermaye hesaplarının tercih edilmesi, uluslararası alanda yatırımın karlı olması, görece faiz farklılıkları, döviz kuru değişikliklerinin beklen oranda olması, ülkelerin hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak istikrarlı olmaları gibi nedenlere dayanmaktadır.

Sermaye ve finans hesapları vadelerine göre iki grupta incelenir. 1 yıldan kısa süreli sermaye ve finans hesaplarının kaydedildiği hesaplar kısa süreli sermaye ve finans hesabında, 1 yıldan uzun süreli sermaye ve finans hesaplarının kaydedildiği hesaplar uzun süreli sermaye ve finans hesabına kaydedilir.

1.2.2.2.1. Kısa Süreli Sermaye ve Finans Hesabı

Vadesi bir yıla kadar olan uluslararası sermaye akımlarına kapsar. Bunlar hazine bonoları, finansman bonoları, mevduat sertifikaları, vadeli banka mevduatları, ihracat kredileri, prefinansman kredileri, vb. gibi finansal varlıklardır. Kısa vadeli sermaye yatırımları yüksek faizden etkilenecek gelirler. Dolayısıyla ülke faizi dünya faizinden daha yüksekse aradaki arbitraj farkını almak isteyen sıcak para yatırımcısının tercih ettiği bir yöntemdir.

Türkiye'nin 2001'den bu yana cari açıklarını finanse etmek için en çok kullandığı yöntemlerden biri sıcak para girişidir. Türkiye kırılgan beşli ekonomiler içerisinde gösterildiği için yüksek faiz için gelen kısa vadeli yabancı yatırımcı Türkiye ekonomisini güçlü paralar karşısında hassas hale getirmektedir. Bu konu cari açığın finansman sorunu konusunda daha ayrıntılı ele alınacaktır.

1.2.2.2.2. Uzun Süreli Sermaye ve Finans Hesabı

Bir yıldan daha uzun uluslararası yatırım işlemleridir. Dolaysız yabancı sermaye ya da uluslararası portföy yatırımı olarak da ele alınır. Yabancı tahviller ve hisse senetleri gibi finansal varlıklardır. Hükümetler, uluslararası kurumlar tarafından çıkarılır. IMF ve Dünya Bankası'nın diğer ülkelere açtıkları krediler de bu gruba girmektedir (Seyidoğlu, 2017, s. 190).

Bu grupta gerçekleştirilen sermaye işlemleri ana parası ödemeler dengesinde sermaye hesabında yer alır ancak bu varlıkların faiz, kar ve temettü getirileri cari işlemler hesabının hizmetler bölümünün gelir gider hesabına kaydedilir.

1.2.2.3. Net Hata Noksan (İstatistiki Farklar Hesabı)

Ödemeler dengesi hesabında tablo 18'de de gösterildiği gibi çizgi üstü işlemler ile çizgi altı işlemler arasındaki muhasebe eşitliği sağlamak için kullanılan bir kayıttır.

- Gümrük idarelerinde sınırdan geçirilen mallar ile ilgili bilgilerin kasıtlı veya kasıtsız hatalı olması
- Kaçakçılık, yasa dışı biçimde gerçekleştirilen ticari faaliyetler, gümrük vergisinden kaçırma amaçlı yalan veya yanlış beyan
- Turizm gibi bazı ticari faaliyetlerin değerinin tahmin veya anket yoluyla belirlenmesi

- Bazı malların ülkeye fiziki olarak teslim tarihleriyle ödeme tarihlerinin farklı bilanço tarihlerine denk gelmesi. Örneğin; Mal mukabili, görüldüğünde ödeme ve vadeli ödeme gibi

Yukarıda bahsedilen durumlar ve benzerleri söz konusu olduğunda otonom işlemlerin net bakiyesi, resmi rezerv hesaplarından farklı olacağından bu fark, istatistiki farklar hesabı diğer adıyla net hata noksan hesabı olarak bilinmektedir (Seyidoğlu;2017, s. 58).

Tablo 18. Ödemeler Dengesi Hesabında Çizgi Üstü ve Çizgi Altı İşlemler

ÇİZGİ ÜSTÜ İŞLEMLER
Cari İşlemler Hesabı
Sermaye Hesabı
İstatistiki Farklar (Net Hata Noksan)
NET OTONOM İŞLEMLER
ÇİZGİ ALTI İŞLEMLER
Resmi rezerv İşlemleri
NET DENKLEŞTİRİCİ İŞLEMLER

Kaynak: Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 21. Baskı, İstanbul, 2017, s. 245)

1.2.2.4. Resmi Rezervler Hesabı

Bir ülkenin uluslararası ekonomik işlemleri olan cari işlemler ve sermaye işlemlerinin toplamı sonucunda ortaya çıkan değişimdir. Amerikan doları, Euro, sterlin, Yen gibi büyük sanayi ülkelerinin paraları ile altın ve özel çekim hakları (SDR) resmi rezerv kaynaklarını oluşturmaktadır. Bir ülkede toplam alacaklar borçları karşılamayacak durumda ise aradaki açık resmi rezervlerden finanse edilir. Bu durumda dış ticaret açığı olan bir ülkede döviz ihtiyacı doğacağı için o ülke Merkez Bankası, döviz kuru istikrarında bir bozulma olmaması için piyasaya döviz satar ve resmi rezervler bu koşullarda azalır. Ters durumlarında, dış ticaret fazlası

veren ülkelerde kurda bir düşme olmaması için piyasadan döviz alımı gerçekleştirir. Merkez Bankasının temel görevi olan bu durum ülke parasının iç ve dış değerini korumak amacıyla yapılmaktadır.

Çalışmanın da temel konusu olan cari açık olduğu durumlarda hem resmi rezervler hem de döviz kuru etkilenmektedir. Bu nedenle cari açık farklı kur sistemlerinde farklı sonuçlara yol açmaktadır. Çalışmanın III. Bölümü'nde farklı kur sistemleri içinde Türkiye ekonomisinin cari açık etkileri daha yoğun bir şekilde tartışılacaktır.

Sabit kur sistemi ile belirlenen bir ülke parası, büyük sanayi ülkelerinin paralarından birine (dolar, sterlin, Euro, yen) veya bir sepet oluşturularak farklı oranlarla çeşitli yabancı para birimlerine bağlanmaktadır. Bu durumdaki Merkez Bankası müdahaleleri belirlenen kura ulaşana kadar sürmektedir. Dış açık olan durumlarda döviz talebi artacağından ve kur miktarı yükseleceğinden Merkez Bankası sabit kura ulaşacak miktarda içeriye satış gerçekleştirmektedir.

Sabit kurun aksine dalgalı kur sisteminde Merkez Bankasının herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Kur piyasadaki arz-talep dengesine göre oluşur.

Her iki kurun da uygulamada zorluk yaratması karma sistemi oluşturmuştur. Karma kur sisteminde kur piyasa dengesine bırakılsa bile merkez bankaları gerekli gördükleri yerde müdahale etmektedir. Böylece piyasada hem resmi rezervlerde hem de döviz kurlarında değişiklikler gözlenmektedir.

Altın ve SDR (Özel Çekme Aracı) işlemleri de bir resmi rezerv kaynağı olmasına rağmen finansman için kullanılabilmesi için öncelikle cari kur üzerinden rezerv dövizlerden birine dönüştürülmesi gerekmektedir. Ayrıca, altının sanayi sektöründe bir hammadde olarak kullanımının da olmasından dolayı altında iki ayrı kayıt olasılığı bulunmaktadır. Rezerv olarak finansman amaçlı olan altın hesabı rezerv hesabına, hammadde olarak altın alım ya da satımları da cari işlemler hesabına işlenmektedir. 1971'de Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ticaret açıklarının aşırı artmasından dolayı dolar kurunun altın çıpası ortadan kaldırılmıştır (Kara,

2021,s.25). Böylece Sabit Kur Sistemi de ortadan kaldırılmış olmaktadır. Bu sistemin yerine 1963'te yürürlüğe giren Özel Çekme Hakkı (**Special Drawing Rights-SDR**) Sistemi kabul edilmiştir. Bu sistem IMF tarafından yönetilen bir kredili mevduat sistemidir. SDR ilk olarak altına sabitlenmiştir ancak bazı ülkelerin para birimlerinin altına karşı değer kayıpları SDR'nin değerini aşırı arttırmış ve bu sistem de tıpkı Amerikan doları gibi altına sabit SDR yapısı sepet tekniği ile yeni bir değer sistemine geçmiştir (1974). Böylece SDR sepeti; Amerikan doları, İngiliz sterlini, Japon yeni, Alman markı, Fransız frangı oluşmaktadır.

1.2.3. Cari Açık Kavramı

Bir ülkenin ithal ettiğinden fazlasını ihraç etmesi durumunda cari açık oluşmaktadır. Ekonomide yatırımı ve tüketimi arttırmak için uygulanan harcama genişletici politikalar ithal malların iç talebini arttırmaktadır. Bu durum beraberinde dış açıklara veya dolayısıyla cari açığa neden olmaktadır.

Ülke içinde fiyatlar artarken kurun Merkez Bankası tarafından baskılanarak yükselmesine izin verilmemesi ve ulusal paranın aşırı değerlenmesi sonucu ihracat pahalı hale gelecek ve ihracat gelirleri azalacaktır.

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma hızlarını arttırabilmek için makine ve ara malı ithalatı yapmak zorundadırlar. Bu durum bu ülkelerin daha fazla döviz ihtiyaçlarını da beraberinde getirecektir ancak geliştirmekte olan ülkelerin döviz açıkları olduğundan bu durum dış açığa dolayısıyla cari açığa neden olacaktır.

‘Dış denge bakımından önemli olan, belirli bir dönem boyunca (tercihen bir yıl içinde) toplam gelir ve giderlerin birbiriyle eşitlenmesidir.’ (Seyidoğlu; 2017,s.152) Konjonktür dalgalanma sürecinde toplam gelir ve gider arasındaki eşitlenme bir yıldan daha uzun sürebilir. Çalışmamızda Türkiye ekonomisi açısından toplam gelir ve toplam harcama arasındaki açığın uzun yıllar devam edip etmediği tespit edilmeye çalışılmaktadır. Eğer bu açık konjonktürel dalgalanma dışındaki dönemlerde de oluşuyor ise Türkiye ekonomisi için yapısal cari açık sorununun

varlığını ortaya çıkarabilecektir. Çalışmanın III. Bölümünde Türkiye ekonomisi esnek kur rejimine geçiş öncesi dönem ve esnek kur rejimi dönemi olmak üzere önemli ekonomik olaylar içerisinde dış açıklarının varlığı ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

1.2.4. Cari Açığın Finansman Yöntemleri

Cari açığın nasıl fonlanacağı konusu cari açığın nedenleri kadar önemlidir. Bu nedenle bu bölümde cari açığın finansman yöntemleri ele alınacaktır.

Cari açığın finansman yöntemleri çizgi üstü ve çizgi altı yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.2.4.1. Çizgi Üstü Yöntemler

Çizgi üstü yöntemler cari açığın finansmanında öncelikle başvuru yöntemleridir. Bu yöntemler özellikle doğrudan sermaye yatırımı ülke için istidam yaratma olanağına neden olduğundan en çok başvurulmak istenen yöntemdir ancak doğrudan sermaye yatırımlarının bir ülkeye gelebilmesi için o ülkenin o üreticiye güven ortamı sağlanması gerekmektedir.

1.2.4.1.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı bir ülke yatırımcısının başka bir ülkede faaliyet göstermek için kurduğu işletme yatırımları doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımları ilgili ülkede istihdama katkı sağladığı ve yeni teknolojik gelişimleri de o ülkeye getirdiği için ülkeler için önemli bir yatırımdır.

Bir firmanın yabancı bir firmayı satın alması, yeni bir üretim tesisi inşa etmesi, yabancı bir ülkedeki bir fabrikayı genişletmesi (Madura, 2012), s. 256) doğrudan yabancı yatırımlara örnek verilebilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ilgili ülkeye tasarruf ithal ettikleri için o ülkeye döviz girişi gerçekleşmiş olur.

1.2.4.1.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları şirketin yönetiminde söz hakkı almadan uzun vadeli finansal varlıkları içeren işlemlerdir. Yabancı şirket hisse senetleri ve yabancı tahviller bu işlemlere örnek gösterilebilir. Hisse senedi işlemlerinde şirket kararlarını verebilecek kadar bir hisse sahibi olunursa bu durumda bu işlem portföy yatırımı işlemi değil doğrudan yabancı sermaye yatırımı işlemidir.

Portföy yatırımları ekonomik konjonktürel dalgalanmalardan çok hızlı etkilenen kaynaklardır. Diğer adıyla sıcak para olarak bilinen bu kaynaklar bir kriz belirtisinde hızlı bir şekilde ülkeyi terk etme potansiyeline sahip olduğu için, bir kriz anında portföy yatırımlarının ülkeden çıkışı ülkede döviz krizine neden olabilmektedir. Bu nedenle portföy yatırımları cari açığı uzun süre finanse etmesi mümkün olmayan bir kaynaktır.

1.2.4.1.3. Kredi ve Borçlanma

Dış borçlanma ile finansman yöntemi, yurtiçi tasarrufların yurtiçi yatırımları karşılamadığı durumlarda ortaya çıkan cari açığı finanse etmek için kullanılan bir diğer yöntemdir. Türkiye gibi kırılganlığı yüksek, kırılganlık konusu çalışmanın bir sonraki bölümde daha ayrıntılı incelenecektir, gelişmekte olan ülkelerde Doğrudan yabancı yatırımcıya güven vermek ve ülkede yatırım yapılmasını sağlamak diğer ülkelere göre daha zordur. Bu nedenle cari açığın karşılanabilmesi için dış borçlanmaya başvurulmaktadır. Dış borç ödemeleri tablo 19’ da belirtildiği gibi kaydedilmektedir.

Tablo 19. Dış Borç Ödemeleri

Ana Para Ödemesi	Sermaye Hesabına kaydedilir
Faiz Ödemesi	Cari Hesaba kaydedilir

Kaynak: Halil Seyidoğlu, Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 21. Basım, İstanbul, 2017,s.78

Burada cari açığı finanse etmek için dış borçlanma yöntemine gidilmektedir. Ancak, yine dış borçlanma faizi cari açık hesabına kaydedildiğinden dış borçlanma beraberinde cari açık da yaratmaktadır. Bu durum literatürde “cari açıkların sürdürülebilirliği” adı altında birçok çalışmada incelenmektedir.

Ülkeler kısa vadede gelirlerinin üstünde harcamada bulunabilirler. Bu durumu uzun vadede borcun geri ödenmesi durumunu beraberinde getirir. Bu nedenle ülke tahvil finansal varlıkları satma gibi yöntemlerin yanı sıra yurtdışından da borçlanabilir.

1.2.4.2. Çizgi Altı Yöntemler

Ülke açığı eğer çizgi üstü yöntemlerle kapatılamıyorsa bu durumda çizgi altı işlemlere başvurulur. Döviz, altın, IMF nezdindeki özel çekme hakkı gibi çizgi altı işlemler özellikle kriz anlarında en önemli finansman yöntemleri olarak kullanılmaktadır.

1.2.4.2.1. Döviz ve Altın Rezervlerinin Kullanımı

Döviz ve altın rezerv kullanımı çizgi altı bir işlem olup önemli finansal ihtiyaç durumlarında kullanılır. Cari açığın arttığı kriz dönemlerinde daha çok başvuru bir yöntemdir. Dış ticaret politikalarını desteklemek amacıyla da kullanılmaktadır.

Altın hızlı bir değişime söz konusu olduğundan rezerv olarak kullanılmaktadır.

1.2.4.2.2. Uluslararası Para Fonu Kredileri

Özel çekim hakkı olarak bilinen İMF kaynaklı SDR bir parasal değer tanımlanmasıdır. 1969 yılında IMF tarafından üye ülkelerin rezerv ihtiyaçlarına destek amacıyla tanımlanan bir rezerv paradır. SDR'nin çıkarılmasının bir başka nedeni de uluslararası likiditeyi arttırmaktır. Eğer ihtiyaç olursa buradaki çekim hakkı kullanılabilir. 1961 yılında ilk kez kullanılan IMF kredisi ile Türkiye bu tarihten sonra birçok kez IMF kredisi kullanmıştır. Bu kullanımların bir kısmında yüksek faiz ve kısa vadede ödemek zorunda kaldığı düşük reyting değerlerine sahip olmuştur. Ayrıca yakın tarihte başlayan ve halen devam eden yüksek enflasyon ve yüksek kur sürecinde de SDR kullanılmıştır (www.imf.org, Erişim tarihi: Ocak 2023)

SDR özel çekim hakkı uluslararası rezerv paralardan oluşan bir sepetten ibarettir; bu sepette ağırlıklı olarak dolar, euro, sterlin, yen ve yuan bulunmaktadır. SDR, rezerv para ihtiyacı olan bir ülkenin merkez bankasının, bir başka merkez bankasından rezerv para alması durumudur. Bu durumda SDR kullanan merkez bankası diğer bankadan dolar almış bunun karşılığında SDR verdiği için rezervlerinde herhangi bir eksilme yaşanmamaktadır.

1.2.4.2.3. Swap Anlaşmaları

Swap anlaşmaları aynı banka, broker veya mali kurum ile birbirine bağlı tek işlem biçiminde yapılan işlemlerdir. Dövizin hangi fiyattan satılıp hangi fiyattan geri alınacağını belirleyen orana swap oranı denir.

Swap işlemlerinin en önemli faydası, dövizin satılıp alınacağı süre içerisinde geçen zamandaki döviz kuru riskine karşı korunma sağlamasıdır.

1.2.4.3. Uluslararası Yatırım Pozisyonu

Ödemeler bilançosundan farklı olarak uluslararası yatırım pozisyonu belirli tarihte ve o güne kadar olan dış varlıklarını ve yükümlülüklerinin tümünün izlendiği bir sermaye akımları tablosudur. Bu tabloda varlıklar ve yükümlülükler olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

Başka bir deyişle *Uluslararası yatırım Pozisyonu, Türkiye'nin yurt dışından alacaklarıyla, Türkiye'nin yurtdışına borçlarının net farkını işaret eder* (TCMB, İstatistikler). Bu pozisyon eksi işaretli ise cari açık, pozitif işaretliyle cari fazlayı ifade eder.

$$\text{Uluslararası Yatırım Pozisyonu} = \text{Varlıklar} - \text{Yükümlülükler}$$

Varlıklar	Yükümlülükler
Doğrudan yatırımlar	Doğrudan Yatırımlar
Portföy Yatırımları	Portföy Yatırımları
Diğer Yatırımlar	Diğer Yatırımlar
Rezerv Varlıklar	

Doğrudan Yatırımlar: uzun vadeli kendi yerleşik olduğu ülke dışında ekonomik faaliyet sürdürdüğü, yönetimde söz hakkı olan bir yatırım şeklidir.

Portföy Yatırımları: Hisse senedi ve Borç senedi yatırımlarıdır.

Diğer Yatırımlar: Mevduat, Kredi ve Ticari kredi gibi varlık ve yükümlülüklerdir.

Rezerv Varlıklar: Dışsal şoklara karşı döviz rezervi bulundurmak, para ve kur politikalarını desteklemek, piyasalara güven vermek için parasal otorite tarafından kontrol edilen kullanıma hazır tutulan dış varlıktır.

Rezerv varlıklar aşağıdaki alt gruplardan oluşur:

- Parasal altın
- Özel Çekme Hakkı (SDR)

- IMF nezdinde Rezerv Varlıklar
- Döviz Varlıkları
- Menkul Kıymetler

1.2.5. Cari Açığa Neden Olan Faktörler

Ülke ihtiyaçlarının yine ülke iç kaynaklarıyla karşılanamaması durumu olan cari açığa neden olan faktörler aşağıda incelenmektedir. Burada bu çalışmada hedef konusunu oluşturan Türkiye ekonomisinde yapılaşsın cari açık sorununa neden olan faktörlerin tespit edilmesi önemlidir. Bu faktörlerin her biri için çözüm üretilmesi cari açığı azaltmak için bir yöntem olarak kullanılabilir.

1.2.5.1. İç Tasarrufların Yetersizliği

Keynesyen makroekonomik modele göre toplam üretim toplam harcamaları karşılamıyor ise burada bir dış açık söz konusudur. Bu açık daha ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde özel sektör yatırımlarının tasarruf miktarlarından daha fazla olduğu ve hükümet vergilerinin hükümet harcamalarını karşılamadığı bütçe açıkları olduğu durumlarda söz konusu olmaktadır (Keynes,1936, s.55).

Aşağıda açık bir ekonomide özel sektör tasarrufları ile hükümet tasarrufları arasındaki ilişki denklemi sunulmaktadır:

Açık bir ekonomide tasarruf yapmak için hem sermaye stokunu arttırma hem de dış servet biriktirme yöntemleri kullanılabilir. Bu durumda GSMH denklemi;

$$S=I + CA \quad (1.5)$$

Denkleminde temsili olarak hangi değerler ifade edildiği Tablo 20’de sunulmuştur.

Tablo 20. Denkleimde Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları

S	Tasarruf
I	Yatırım
CA = X-M	Cari Açık = İhracat- İthalat

Tasarrufları özel Sektör Tasarrufları ve Hükümet Tasarrufu olarak ikiye ayırdığımızda yeni denklemlerimiz aşağıdaki gibi oluşmaktadır. Burada özel sektör tasarrufu, harcanabilir kişisel gelirin tüketime ayrılmayan kısmı olarak ifade edilerek S^p sembolü ile Denklem 1.6' da gösterilmiştir. Harcanabilir gelir hane halkından ve firmalardan toplanan vergilerin çıkarılması ile elde edilir.

$$S^p = Y - T - C \quad (1.6)$$

Denkleimde temsili olarak ifade edilen değerler Tablo 21' de sunulmuştur.

Tablo 21. Denkleimde Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları

S^p	Özel Sektör Tasarrufu
Y	Ulusal Gelir
T	Vergiler
C	Tüketim

Hükümet tasarrufu, hükümet gelirlerini oluşturan vergiler ve hükümet harcamaları arasındaki farkı ifade etmektedir. S^g sembolü ile gösterilen hükümet tasarrufları denklem 1.7' de gösterilmiştir:

$$S^g = T - G \quad (1.7)$$

Denkleimde belirtilen temsili değerler Tablo 22' de sunulmuştur.

Tablo 22. Denkleimde Kullanılan Kısaltmaların Karşılıkları

S^g	Hükümet Tasarrufları
T	Vergiler
G	Hükümet Harcamaları

Ulusal tasarrufa ulaşmak için her iki denklemi topladığımızda denklem 1.8’deki sonuca ulaşılmaktadır:

$$S = Y - C - G = (Y - T - C) + (T - G) = S^p + S^g \quad (1.8)$$

Toplam tasarruflar özel sektör tasarrufları ve hükümet tasarruflarından oluştuğundan

$$S = S^p + S^g \quad (1.9)$$

Ve denklem 1.5’ te de belirttiğimiz gibi açık bir ekonomide toplam tasarruflar sermaye stoku ve dış servet birikimlerinden oluştuğundan ($S = I + CA$), toplam özel sektör tasarrufları ile toplam devlet tasarrufları toplamı sermaye stoku ve dış servet birikiminin toplamına eşittir. Denklem 1.10’da bu durum ifade edilmiştir.

$$S^p + S^g = I + CA \quad (1.10)$$

Burada devlet tasarruflarını denklemin sağ tarafına alırsak, açık bir ekonomide hükümet tasarruflarının etkilerini daha iyi görebiliriz (Denklem 1.11).

$$S^p = I + CA - S^g = I + CA - (T - G) = I + CA + (G - T). \quad (1.11)$$

Denklemden de anlaşılacağı üzere özel sektör tasarrufları;

- Yatırım (I)
- Yabancıardan servet alımı (CA; İhracat- İthalat)
- Hükümetin tedavüle sunduğu borç senetlerine borçlanma şeklinde gerçekleşebilmektedir.

Yukarıdaki hesaplamalardan da anlaşılaçağı üzere kamu ve özel kesim yatırımları, kamu ve özel kesim tasarrufları tarafından karşılanmıyorsa net tasarruf açığı ortaya çıkacaktır. Net tasarruf açığı durumunda kamu ve özel kesim yatırımları, yabancı tasarruflarla karşılanmak zorunda kalacaktır. Bu da cari açığı ortaya çıkaracaktır. Çalışmanın III. Bölümünde daha ayrıntılı olarak işlenmiş olan Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelerden de görüleceğı gibi ulusal tasarrufun ulusal yatırımları karşılamaması durumunda o ülkede tüketim eğilimi artacak ve ülke ithalata bağımlı hale gelecektir.

Yukarıdaki denklemlerden de anlaşılaçağı üzere, devletin gerçekleştirdiğı tasarruf arttırıcı politikalarla tasarruflar artış göstermektedir. Örneğın devletin uyguladığı Bireysel Emeklilik Sigortası sistemine gerçekleştirdiğı devlet katkılı Bireysel Emeklilik Sistemleri uzun vadede tasarruf birikimini arttırıcı etki yaratmaktadır.

Yine devlet katkısıyla gerçekleştirilen vergi indirimleriyle yatırımların teşvik edilmesi gibi politikalar da şirketleri daha fazla yatırıma yönlendirebilmektedir.

1.2.5.2. Teknolojik Geri Kalmışlık

Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ya üretim faktörlerinde bir artış meydana gelmeli ya da teknolojik bir gelişme oluşmalıdır. Bu durum çalışmanın bir önceki kısımda ayrıntı olarak incelenmiştir. Teknolojik gelişme olarak değinilen belli bir miktar malın daha fazla miktarda üretilebilmesi için üretim tekniklerindeki değişmeyi içermektedir.

Hicks, teknolojik gelişmeyi;

- Üretim faktörlerinden her ikisini de etkilememişse nötr teknolojik gelişme,
- Emeğı daha çok etkilemişse sermayeden tasarruf edici teknolojik gelişme,
- Sermayeyi daha çok etkilemişse emekten tasarruf edici teknolojik gelişme olarak üçe ayırmıştır (Hicks, 1972,s.24).

Bu durumda emeğin marjinal verimliliği sermayenin marjinal verimliliğinden daha çok artarsa, daha fazla emek daha az sermaye kullanan üretim tekniklerine doğru bir eğilim beklenir. Tam tersi durumda sermayenin marjinal verimliliği emeğin marjinal verimliliğinden daha çok artarsa, bu durumda daha çok sermaye kullanan daha az emek kullanan üretim teknolojilerine eğilim artar.

Ufuk Akçığit ve arkadaşlarının hazırladığı Türkiye Bilim Raporu'na göre; *Türkiye gibi yükseköğretim sistemlerinin hızlı bir genişleme yaşadığı ülkelerde doktora mezun sayısı çok daha kritik bir öneme sahip olmaktadır. Yeterince doktora mezunu verilmediğinde öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı artmakta, bu da eğitimin kalitesini olumsuz etkilediği gibi araştırma ve ülkenin yayın kapasitesini de aşırı ders yükü nedeniyle olumsuz etkilemektedir* (Akçığit,2020,s.128). Bu durumda aynı zaman da AR-GE çalışmalarını ve üniversite-sanayi iş birliği süreçlerini de olumsuz etkilemektedir.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi devlet destekli politikalar cari açığın nedenlerini azaltmaktadır. Şöyle ki; On İkinci Kalkınma Planında önemine sürekli vurgu yapılan Türk Dil Kurumunun “yenileşim” olarak tanımladığı “inovasyon”, yeni yaratıcı fikir ve buluşların uluslararası standartlarla desteklenmesi, teknolojik gelişmelerle var olan bir ürünün değiştirilmesi ve Shumpeter’in de ileri sürdüğü yaratıcı yıkım gerçekleştirecek katma değerli ürün üretimi için devletin teşviklerini arttırarak, teknolojik ilerlemeye ayak uyduracak ticaret, endüstri ve hizmet gibi ekonomik alanlara destek vermesi olarak belirlenebilir. Devlet gerçekleştirdiği teşvik politikalarıyla örneğin AR-GE’ ye ayırdığı destek ile yeni teknolojik ürün sürecine katkıda bulunabilmektedir. Çalışmada bahsedilen Solow Büyüme Modeline bir örnek niteliğindeki Güney Kore Modelinde 2024 rakamlarına göre Güney Kore’nin Merkezi Yönetim Bütçesinden AR-GE harcamalarına ayırdığı oran % 5,2, Türkiye’nin ise AR-GE’ ye ayırdığı oran %2,2 olarak görülmektedir (www.worldbank.org, Erişim tarihi: Haziran 2024)

1.2.5.3. Enerji ve Hammadde İthalatı

Cari işlemler açığının bir nedeni de enerji ve hammaddenin ülke içinden karşılanamayıp dışarıdan ithalat yöntemiyle karşılanması sorunudur. Türkiye enerji teminini kendi iç kaynaklarıyla karşılayamadığından ithal etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumda petrol fiyatlarındaki herhangi bir artış cari açığın artmasına neden olmaktadır. Türkiye enerjide dışa bağımlı bir ülkedir. Aşağıda 2008 küresel kriz sonrası petrol fiyatları ve cari işlemler dengesi tablo halinde verilmiştir.

Tablo 23. Türkiye'nin Cari İşlemler Açığı ve Petrol Fiyatları Karşılaştırması

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Cari İşlemler Dengesi milyar dolar	-12,17	-45,45	-75,09	47,75	-58,03	-43,60	-32,12	-32,62
Petrol Fiyatları (brent tipi, dolar/varil)	61,67	79,50	111,26	111,67	108,66	98,95	52,39	56,50

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2017 Yıllık Plan, www.turkiye.gov.tr, (Erişim tarihi Nisan 2023)

Tablo 23'te farklı faktörlerin etkisinin de olabileceği göz önünde bulundurularak 2012 yılı hariç cari açığın arttığı yıllarda petrol varil fiyatını gözlemlediğimizde petrol fiyatlarının arttığı görülmektedir. Türkiye her ihracat için üretim gerçekleştirdiğinde bunu karşılayacak enerjiyi ithal etmek zorundadır. Dolayısıyla Türkiye her ihracat gerçekleştirdiğinde daha büyük bir ithalat artışı ile karşı karşıya kalmaktadır.

2012 yılında diğer yıllardan farklı olarak gerçekleşen enerji ithalatı hariç tutulduğunda cari işlemler dengesinin 11,2 milyar dolar fazla vermesinin nedenlerini incelediğimizde, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümünün 13 Şubat 2013 yılında hazırladığı rapora göre; 2012 yılında altın ihracatında yaşanan belirgin artışı cari fazlanın verilmesinde en önemli neden olarak görülmektedir (İş Bankası Ekonomi Araştırmaları,2013). Ayrıca taşımacılık ve turizm net gelirlerinde de artış

yine cari fazlanın nedeni olarak görülmektedir. Turizm gelirlerindeki artışını incelediğimizde, Arap Baharı ile tetiklenen 2011’de başlayan Suriye İç Savaşı nedeniyle Türkiye Rusya ilişkilerinin güçlenmesi ve 2012 yılında Türkiye’ye gelen turist sayısında belirgin bir artış yaşanması neden olarak görülmektedir. 2012 yılı Cari İşlemler Dengesinde belirgin olarak görülen portföy yatırımlarındaki artış incelendiğinde, 2008 Küresel Kriz ve 2010 Avrupa Borç Krizinin ardından dünya konjonktüründe yaşanan olumlu etki bankaların yurt dışı borçlanma piyasalarını daha etkin kullanmasına dolayısıyla yurtdışı tahvil ihraçlarının artmasına neden olduğu dolayısıyla portföy yatırımlarında belirgin bir artışa neden olduğu görülmektedir (İşbankası Ekonomik Araştırmaları,2013,s.2)

1973’te yaşanan petrol krizi ile tüm dünyayı etkisi altına alan girdi maliyetlerinin artışının enflasyon baskısı yaratması durumu dünya ülkelerini ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemiştir. Enflasyon oranlarının aşırı artışı ülkeleri farklı yollarla üretim gerçekleştirme yoluna itmiştir. Türkiye 1970’ler de olmasa bile 1990’larda kendine dış ticarete önemli emek yoğun pazarlar bulmuştur. Özellikle tekstil sektörü, motor ara malı üretimi, inşaat sektörü gibi alanlarda ihracatta bir yer edinmiştir. Ancak değişen piyasa koşulları bu sektörlerden bazılarında rekabet gücümüzü kaybettirmiş bazılarında daha ilerlemiş ve tamamen farklı bir sektör olan savunma sanayiinde de ilerleme kaydetmektedir. Yine de ihracatta atılan her olumlu adım nihayetinde enerjiye bağımlı olan ve enerji ithal etmek zorunda olan Türkiye ekonomisi için cari açık olarak geri dönmektedir (Kazgan,2007, s.68)

Dünya iklim krizinin de etkisiyle yeni bir enerji kullanımına doğru eğilimlenmiştir. 1998 Kyoto Protokolü ile başlayan görüşmeler Paris iklim anlaşması ile daha geliştirilmiştir. Bu anlaşma gereği fosil yakıt kullanımı yerine doğal yakıtlar üretime entegre edilecektir. Fosil yakıt olan petrol, doğalgaz, kömür sonucu ortaya çıkan hava kirliliği karbon salınımını arttırmaktadır. Bu da dünya ısısının artmasına neden olmaktadır. Doğal yakıt olarak belirlenen güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, jeotermal enerji kullanımı üretime, hane halkı kullanımına uyumlaştırılması için ülkeler birbirlerine taahhütte bulunmuşlardır. Türkiye de 7 Ekim 2021 tarihinde

yayınlanan “Paris Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun” 31621 sayılı Resmî gazetede ilan edilmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye de anlaşma gereğince üretimde ve hane halkı enerji tüketiminde Yeşil Mutabakata uyumlu değişikliklere gidecektir (www.sbb.gov.tr, onikinci Kalkınma Planı, Erişim Tarihi: Haziran 2024,s.56).

Yukarıda da bahsedildiği üzere Yeşil Mutabakat dünya üretim sisteminde büyük değişikliklere neden olabilir. Bu rekabet ortamında halen ihracatta ithal girdi bağımlısı jeotermal yataklarıyla zengin Türkiye için bir fırsat niteliğindedir.

1.2.5.4. Rekabet Gücü Düşüklüğü

Dünya ekonomik Formunun (WEF) son yayınladığı (2024) rapora göre; dünyadaki en büyük sorunlar biyo-çeşitlilikteki azalma, doğal kaynakta kıtlık ve kirliliğin artması olarak belirlenmiştir. Bu durumda iklim ve doğa için tüm ülkelerin ortak hareket ederek iş birliği içinde bulunulması gerekmekte olduğu belirtilmiştir. Jeopolitik olaylar nedeniyle ekonomik belirsizliklerin yoğun yaşandığı günümüzde rapora göre, enflasyon ve ekonomik riskler gelecek iki yılın en önemli konuları arasında gösterilmiştir.

Türkiye değişen dünya koşullarında Eximbank’ın da desteğiyle yeni pazarlar edinmeye çalışmaktadır. Ancak yeni pazarlara giriş gerçekleştirecek Türkiye katma değerli ürün üretimi gerçekleştirmediği sürece yeterli bir rekabet seviyesine ulaşamamaktadır. Türkiye’de 1980’lerde yoğun bir şekilde oluşturulan ve üretim kapasitesini sürekli arttıran ve yeni pazarlara giren emek yoğun sektör olan tekstil sektörü 2000’li yıllarda Çin’in piyasaya girişi ile büyük kayıp yaşamıştır. 2000’li yıllarda uygulanan düşük kur politikası ile üretimin dışarıda daha az maliyetli olması üretim ara mallarını dışarıdan ithal edilen bir alışkanlığa dönüştürmüştür.

Halen Avrupa’da iyi bir ticaret ivmesi yakalayan Türkiye ekonomisi, Avrupa’nın taahhüt ettiği iklim krizi uyum çerçevesi gereğince aldığı önlem hazırlıklarına Türkiye’nin belirlenen süre içerisinde uyumlanarak üretimini buna göre şekillendirmesi gerekmektedir.

1.2.5.5. Tüketim Eğilimleri

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma gereğince yatırım malları, ara malları ve hammaddeler önemli büyüklüklerde yurtdışında ithal edilir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin büyüme hızlarıyla ithalat kapasitesi arasında doğrusal bir ilişki mevcuttur. İthalatı engelleyici her durum beraberinde ülkenin kalkınma hızını düşürecektir. Bu nedenle ithal ürünlerin lüks tüketim için değil sermaye birikimini arttıran yatırımları yönlendirilmesi ülke ekonomileri için önem taşımaktadır.

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarda uygulanan düşük kur rejimi beraberinde ithale bağımlılığı da getirmiştir. Yüksek büyüme dönemi olarak da ifade edebileceğimiz bu dönem de özellikle lüks tüketiminin artışı gözlenmektedir.

1.2.5.6. Yetersiz Katma Değerli Üretim

Katma değer, yurt dışına satılan bir üründen elde edilen hasılanın, yurtdışından satın alınan bir ürüne ödediği tutardan fazla olması durumunda o ülke için ulaşılmış olan değerdir. Bu durumda yurtdışına ihraç edilen malın hasılası, yurtdışından ithal edilen malın tutarından yüksek olması durumunda katma değer oluşur. Türkiye ekonomisinde ihracatın artışı ithalatı da artırmaktadır. Bu durum ihracatın ithalata bağımlı olduğunu göstermekte ve ülke içinde yaratılan üretim faktörlerinin gelirinin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle ihracat yapısının yüksek katma değerli ürünlere yönlendirilmesi beraberinde ihracatın ithalata bağımlılığını da azaltacaktır.

Türkiye Bilim Raporu’nda bilimsel çalışmaların 2000’den 2006 yılına kadar artış gösterdiği ancak 2006 yılı ile sert bir düşüş yaşadığı tespit edilmiştir. 2006 yılında bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak ve yüksek öğrenim talebini karşılamak için birçok kamu ve özel üniversitenin açıldığı gözlenmektedir. Üniversitelerin akademik yayından çok eğitim öğretim faaliyetlerine ağırlık verdiği ve 2009-2010 ve 2010-2011 yıllarında gerçekleştirilen öğrenci kontenjan artışlarının öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısını arttığı görülmektedir (Akçığit,2020).

İlgili yıllar içerisinde öğrenci kontenjanlarının artışı üniversitede çalışma alanlarını yeni ürün üretimi keşfinden eğitim öğretime yönlendirmiştir. Bu durum AR-GE ve Teknopark çalışmalarıyla ön plana çıkması gereken üniversitelerin eğitim öğretim faaliyetleri içinde kaldığını göstermektedir. Katma değeri yüksek ürün keşfi için en önemli yerlerden biri olan üniversitelerin verimlilik artışları önemlidir (Akçığit, 2020,s.45).

Ayrıca sanayi üniversite iş birliği çalışmalarının artırılıp teknoloji yoğun sektörlerle ve dünya konjonktürünün dijitalleşme çağına ayak uyduracak yeni ürünlerin keşfine daha fazla ağırlık verilmesi günümüz koşullarında yine katma değerli ürün üretimi için önemlidir.

1.2.5.7. Maliye Politikaları (Yüksek Kamu Açıkları) Bütçe Dengesi

Hükümet, maliye politikası araçları olarak vergiler ve kamu harcamalarını kullanarak bir cari açık söz konusu olduğunda vergileri arttırıp harcamaları kısarak (daraltıcı maliye politikası) bütçe fazlası vermeyi ve dolayısıyla cari açığı azaltmayı hedeflemektedir. Bir cari fazla olması durumunda ise, vergileri azaltıp, kamu harcamalarını arttırarak (genişlemeci maliye politikası) bütçe açığı oluşturur. Böylece milli geliri genişletmiş olur. İthalat artışına neden olacak bu durumda ithalat artar, ihracat azalır. Böylece dış ticaret dengesi sağlanmış olur.

Maliye politikaları cari açık veya fazla durumunda etkin olarak kullanılmaktadır. Maliye politikalarının harcamalar üzerindeki etkisi para politikalarının etkisinden daha fazladır. Çünkü şirketler piyasada faizlerin arttırılarak paranın daha maliyetli olması durumunda yine de yatırımın karlı olacağını düşünerek yatırım yapmaya devam edebilir.

Vergilerin azaltılmasının gelecekte daha büyük bir vergi artışına neden olacağını düşünen rasyonel insanın bugünden tasarrufa yöneleceğini ve maliye politikasının burada dış dengede herhangi bir etki yaratmayacağını savunan Ricardocu Denklik Hipotezi aksine maliye politikaları harcamalar üzerinden

dolayısıyla cari açık üzerinden etkinliğini sürdürmektedir.

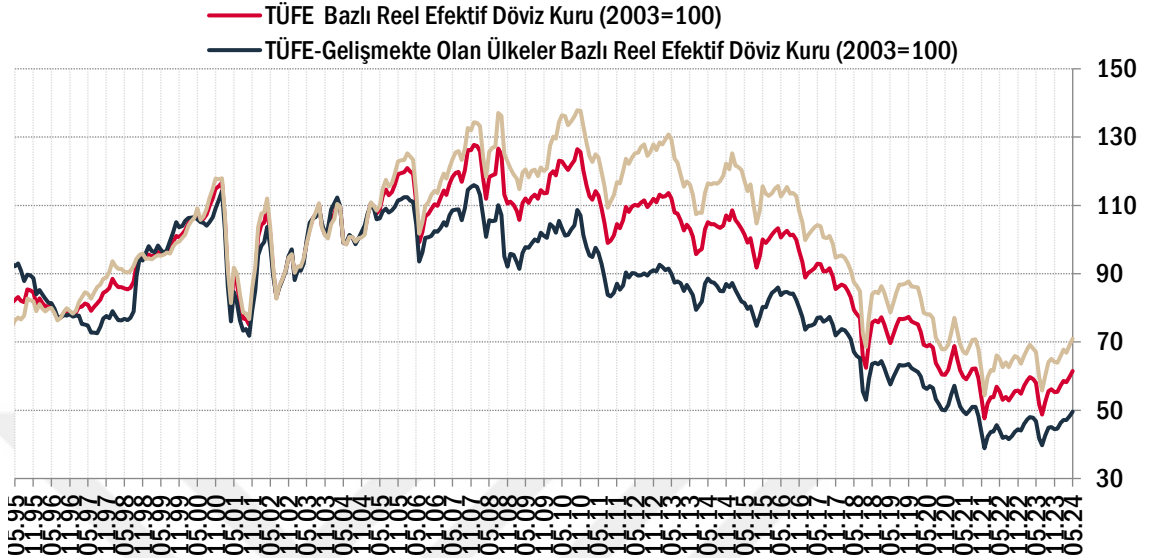
1.2.5.8. Reel Döviz Kuru Değişimleri

Bir ülkenin para biriminin diğer bir ülkeye ait para birimi cinsinden fiyatına döviz kuru denir. (Krugman, Obstfeld, Melitz 2020, s. 342). Döviz kurlarına bakarak farklı ülkelerdeki mal ve hizmetler fiyatlarını karşılaştırabilir, o ülkenin diğer ülke karşısında rekabet seviyesini ölçebiliriz.

Bir ülkenin para birimi değer kaybettiğinde, o ülkenin ihraç ettiği mallar yabancıların gözünde ucuzlar, bunun yanında dışarıdan ithal edilen mallar ülkenin vatandaşları açısından pahalı hale gelir. Para biriminin değer kazanması ise tam tersi bir etki yaratır: yabancılar ülkenin mallarına daha fazla para öderler, yerli tüketiciler ise ithal mallara daha az öderler (Krugman, a.g.e.)

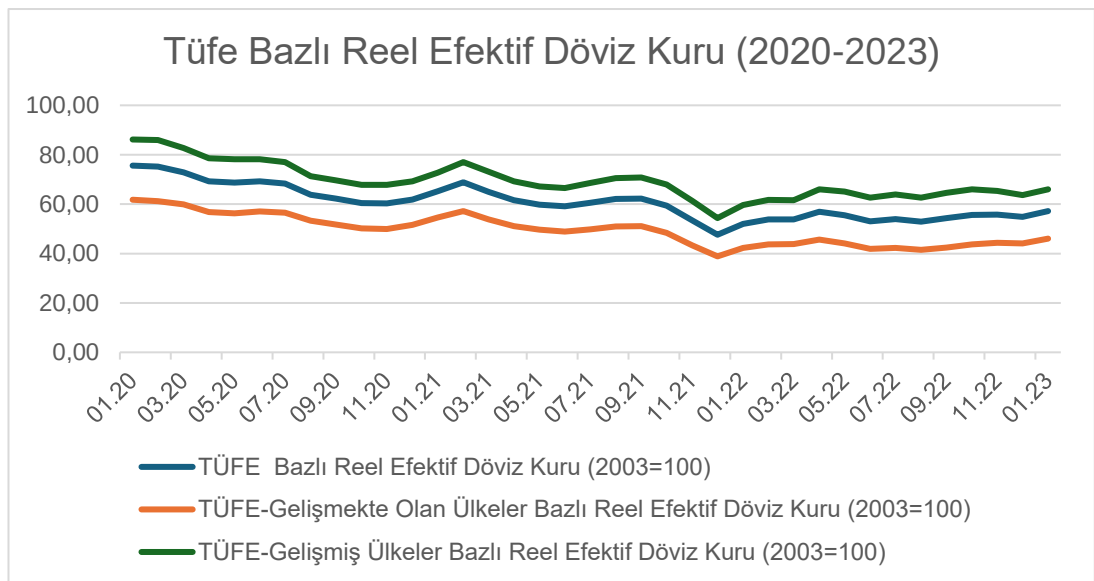
Yukarıda Krugman ve arkadaşlarının Uluslararası İktisat Teori ve Politikalar kitabında da bahsettiği gibi bir ülkede ulusal paranın değer kazanması hane halkı ve şirketleri ithalata yönlendirecektir. Çünkü ulusal paranın değer kazanmasıyla ithal ürünlere ulaşmak daha kolay hale gelecektir. İthalattaki artış net ihracatı düşürerek cari açığa neden olacaktır.

Çelgin ve arkadaşlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ekonomi notları için hazırladığı çalışma, ihracatın dış talebe reel kurdan daha duyarlı olduğu, reel ithalat değişimlerinin ise yurt içi talep ve reel kurdan daha çok etkilendiğini ortaya koymaktadır (Çelgin, Gökçü, Özel, 2019). Dolayısıyla Reel döviz kuru söz konusu ülkenin dış ticaretteki rekabet edilebilirliğini belirleyecektir. Bu nedenle reel döviz kurundaki bir yükselme beraberinde ithalata olan talebi azaltacak, ihraç mal fiyatlarını yükseltecek ve yurtiçi mallara olan talep artacaktır, bu durum aynı zamanda ithal mal fiyatlarının düşmesine ve ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünün artmasına da neden olacaktır. Aşağıdaki Grafik 1’de Tüfe bazlı reel efektif döviz kuru değerleri görülmektedir. *Reel efektif döviz kuru, nominal efektif döviz kurundaki nispi fiyat etkileri arındırılarak elde edilmiştir. Nominal efektif döviz kuru, Türkiye’nin dış ticaretinde önemli paya sahip ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, Türk lirasının ağırlıklı ortalama değeridir* (TCMB).

Grafik 1. Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

Kaynakça: TCMB, Tüfe Bazlı Reel efektif Döviz Kuru, www.tcmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

Grafik 2’de de 2020 yılı itibariyle Tüfe bazlı Reel Döviz Kuru görülmektedir.

Grafik 2. Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

Kaynak: TCMB, Tüfe Bazlı Efektif Döviz Kuru, www.tcmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

Bir başka cari açık sorunu oluşturan durumda mevsimsel uyuşmazlıklardır. Mevsimsel uyuşmazlıklar, ihracatın teslim tarihinin ödeme tarihinden farklılık göstermesi durumudur. Türkiye her geçen gün ihracat miktarını arttırmaktadır. Ancak, ihracatı ödeme şekli ağırlıklı olarak mal mukabili ödeme olarak kullanıldığından mevsimsel uyuşmazlıklar oluşmaktadır. Mal mukabili işlem, söz konusu malın ithalatçının eline geçtikten bir süre sonra ödemesinin gerçekleşmesi durumudur. Bu tür ödeme şeklinde ağırlıklı olarak ihracatçı riskleri üstlenmektedir (Bakan ve diğerleri, 2012, s 214).

1.2.5.9.Dış Ticaret Hadleri

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğünde; bir ülkenin sınırları içinde bir dönemde üretilen katma değer olarak tanımlanan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH), bir ülkede o yıl içerisinde üretilen toplam nihai malların piyasa değerinin toplamıdır. Cari işlemler içerisindeki ithalat-ihracat kalemleri, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla değerinin içine eklenmektedir. Bu nedenle dış işlemler açığı veya fazlası ülkenin büyüme rakamlarını doğrudan etkilemektedir.

Bölüm II’ de ayrıntılı olarak işlenecek olan Keynesyen Denge modelinde nihai mal ve hizmetler toplam değeri, yine bu mal ve hizmetleri satın alabilmek için harcanan toplam değere eşit olmalıdır. Keynes bu yöntemi üretim ve harcama yöntemi olarak belirtmiştir.

Temel koşulda toplam üretimin toplam harcamalara eşit olduğu denklem 1.8’ de sunulmuştur.

$$GSYH = C + I + G + (X-M) \quad (1.8)$$

Denklemden yer alan değerlerin temsil ettiği kavramlar Tablo 24’ de sunulmuştur.

Tablo 24. Denklemdaki Harflerin Temsil Ettiği Değerler

GSYH	Gayri Safi Yurt içi Hasıla
C	Tüketim
I	Yatırım
G	Kamu Harcamaları
(X-M)	Net İhracat Değeri

Denklem 1.8' i net dış ihracat değerine göre düzenlersek dış ödemeler dengesi ile GSYH arasındaki ilişki daha anlaşılır olacaktır. Bu durumda yeni denklem aşağıdaki gibidir.

$$X-M = GSYH - (C + I + G) \quad (1.9)$$

Denklem 1.9' da X-M olarak ifade edilen ihracat ve ithalat arasındaki fark dış ticaret dengesini göstermektedir. Denklemin diğer tarafındaki değerler ise, o ülkede üretilen nihai malların toplam değeri ile hane-halkı, şirketler ve hükümetin yaptığı harcamalar toplamını göstermektedir.

Bu denkleme göre; eğer ülkede yerleşik kişilerin üretilen mal ve hizmetlere yaptıkları harcamalar üretilen malların toplamından büyükse net ihracat değeri negatif olacaktır ve bu durumda cari işlemler dengesi açığı verilmiş olacaktır. Tersini durum söz konusu olduğunda, harcamalar toplamı üretilen malların toplamından küçük ise net ihracat değeri pozitif olacaktır ve cari işlemler dengesi fazla vermiş olacaktır.

Keynes' e göre ulusal gelirin temel denge koşulu; harcama akımına gelen enjeksiyonlar ile, denklemden Gayri safi Yurt içi Hasıla kısmı üretilen mal ve hizmetlerin piyasa değerlerini, denklemin diğer kısmı ise harcamalar toplamını ifade etmektedir. Bu durumda denklemi enjeksiyonlar ve sızıntılar olarak yeniden ifade edelim.

$$X + I + G = M + S + T \quad (1.10)$$

Tablo 25. Denklemdaki Harflerin Temsil Ettiği Değerler

X	İhracat
I	Özel Yatırımlar
G	Kamu Harcamaları
M	İthalat
S	Tasarruf
T	Vergiler

Yine net ihracat değerine göre denklem 1.10' u yeniden düzenlersek,

$$(X-M) = (S-I) + (T-G) \quad (1.11)$$

Denklemden kullanılan değerler Tablo 26' da açıklanmaktadır.

Tablo 26. Denklemdaki Harflerin Temsil Ettiği Değerler

(X-M)	Dış Ticaret Dengesi
(S-I)	Özel sektör Tasarruflarına Göre Tasarruf Açığı
T-G)	Kamu Bütçesi Açığı

Dış ödemeler dengesinde olası bir açığı önlemek için yukarıdaki denklemlerden de anlaşılacağı üzere aşağıdaki sonuçlar çıkarılmaktadır;

- Özel sektör yatırımlarının azaltılıp tasarrufların artırılması
- Vergilerin artırılarak kamu harcamalarının azaltılması,

Keynesyen dengenin aksine Ricardocu Denklik Hipotezine göre devlet, bugünkü ve gelecekteki harcamalarını sabit tutarak vergileri düşürmesi durumunda, rasyonel tüketici gelecekte yine vergilerin yükseleceğini öngörecektir ve vergi indiriminden dolayı artan harcanabilir gelirlerini tasarrufa kullanacaktır. Rasyonel Tüketiciler gelecekteki vergileri ödemek için bugün daha fazla tasarruf yapacaklarından dolayı vergilerdeki bir değişme, yatırım ve tasarruflarda herhangi bir etki yaratmamış olacaktır. Ricardocu Denklik Hipotezi çalışmanın II. Bölümünde ayrıntılı olarak işlenmektedir.

Bir ülkenin ürettiğinden daha fazla mal ve hizmet kullanması o ülkede cari açık yaratmaktadır. Bu durumda ülke dışarıya borçlanmak zorunda kalır. Ters durumda, bir ülkenin ürettiğinden daha az mal ve hizmet kullanması o ülkede cari fazla oluşturmaktadır. Ödemeler bilançosunda her zaman bir denge söz konusu olmayabilir. Zaman içerisinde dış açık veya dış fazla oluşabilir.

Daha önce de bahsedildiği gibi; ödemeler dengesi hesaplarında cari işlemler ve sermaye hareketleri otonom işlemler, resmi rezerv işlemleri ise denkleştirici işlemlerdir. Burada cari işlemler, görece mal ve hizmetlerin iç ve dış fiyatlarından, rekabet seviyesinden, kur değişimlerinden, doğal kaynak arzlarındaki değişimlerden etkilenmektedir. Sermaye hesapları ise ekonomik ve siyasi risk durumlarından, uluslararası faiz oranlarından etkilenmektedir.

Cari işlemler hesabı, çalışmamızın da ana çıkış konusu olan, ülkenin ulusal geliri ile harcama ilişkisi üzerinden yorumlanabilir. Bunun alt kalemlerinden dış ticaret hesapları (ithalat-ihracat) o ülkenin mal üretiminde uluslararası rekabetçilikteki değişimlerden etkilenir. Türk Eximbank dış ticaret işlemlerinde ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, uluslararası piyasalarda türk ihracatçısının payını arttırmak, rekabet gücü ve güvence sağlamak, yatırım malları üretimin ve satış kısmında teşvik etmek, ihracatçıların girdikleri pazarlarda karşılaşılabilecek risklere karşı sigortalamak gibi farklı aşamalarda Türk İhracatçısını desteklemektedir. *Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş* kısa adıyla *Türk Eximbank*, 31 Mart 1987 tarihli Resmi Gazete 'de yayınlanan 3332 sayılı Kanun'un 21 Ağustos 1987 tarihli Resmi

Gazete 'de yayınlanan 87/11914 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur (www.eximbank.gov.tr, Erişim Tarihi: Nisan 2023). Eximbank aynı zamanda ülkeye katma değer sağlayan bir mal ve hizmet söz konusu ise alıcı kredileri adı altında ithalatçıyı da destekleyen kâr amacı gütmeyen kurumsal bir kamu oluşumudur. Eximbank gerçekleştirdiği destek programlarıyla Türkiye ihracatına katkı vermektedir. Ancak ihracatın dış talebe olan duyarlılığı göz önünde bulundurulacak olursa; örneğin 2010-2011 yıllarında Eximbank'ın ihracatı destekleme oranı %3 olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni Avrupa Borç krizinin olduğu bu yıllarda, dış talebe dayalı büyüme yerine iç talebe dayalı büyüme modeli tercih edilmesidir Türk Eximbank'ının bilançosundaki değişim, Türk ekonomi politikasının eğilimini yansıtmaktadır. Dolayısıyla iç taleple büyüme tercih edildiği dönemlerde Eximbank'ın bilançosunda azalış, dış taleple büyüme tercih edildiği dönemlerde Eximbank bilançosunda artış olduğu tespit edilmiştir (Gündüz: 2014, s. 120).

Buna ek olarak, ithalat-ihracat hesapları, uluslararası fiyat farklılıklarından, zevkler ve tercihlerden, üretim teknolojilerindeki değişimlerden de etkilenmektedir.

Bhagwati "Fakirleştiren Büyüme" olarak ileri sürdüğü görüşünde ihracat ile büyüme gerçekleştiren sektörlerde ülkenin ihracat ürünlerini ucuza satması durumunda büyümenin tüm avantajlarını ticaret hadlerindeki bozulma sonucunda kaybedebileceğini belirtmiştir. Bhagwati'ye göre, ihracata yönelik büyüme dış ticaret hadleri aynı bile kalsa ithal ikameci malda artış gerçekleşmesi beklenir. Çünkü, ihracat ürününün üretilmesinde kullanılan üretim faktörlerinden sermaye, ithal ikameci mal için kullanılır. Dış ticaret hadlerindeki büyüme sonunda görece ithal malların pahalılaşması sonucu ithal ikameci malların yurt içinde üretimi artış gösterir. Tüketici pahalılaşan ithal ürünlere olan talebi azalır. Burada da bahsedildiği gibi, ihracata dayalı büyüme için dış ticaret hadlerinin kullanılması ithal ikame malın talebini arttıracak gibi ithal ikame malın üretimini de azaltabilir. Bu nedenle büyüme sırasında kazanılan tüm avantaj kaybolabilir ve ülke fakirleşebilir (Bhagwati, 1958,s.24).

1.2.5.10. Faiz Oranı

Küresel piyasalarda dünya faiz oranından daha yüksek faiz getirisi sunulan ülkeye arbitraj farkından yararlanmak isteyen yabancı finansal yatırımcı gelmektedir. Bu yöntemle yabancı yatırımcı piyasalardaki faiz farkından kar etmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda cari açığı olan bizim gibi ülkelerde yüksek finansal getiri olanakları sunulan yabancı yatırımcı ülkeye çekilerek cari denge oluşturulmaya çalışılmaktadır. Türkiye, uluslararası finans piyasalarına sunduğu finansal arbitraj getiri yöntemini ödemeler dengesini finanse etmek için sıklıkla kullanmaktadır. Türkiye, 2001 krizinin yarattığı olumsuz piyasa koşullarını, “*küresel piyasalara sunduğu yüksek getiri olanaklarıyla aşmış gözükmektedir*” (Yeldan, 2005/4, s.64).

Türkiye’de cari açık ekonominin önemli sorunlarından birisidir çünkü her yıl aynı sorun ile karşı karşıya kalmaktadır. 1973 petrol kriziyle birlikte başlayan petrol fiyatlarındaki artış, Kıbrıs Harekâtı neden gösterilerek uygulanan ambargo gibi nedenlerle artan cari açık, ihracata dayalı sanayileşme modeli uygulanmaya başlandıktan 2000’lere kadar da *yetersiz iç tasarruf, artan tüketimin körüklediği ithalat artışları ile kamunun yüksek bütçe açığı* vermesi nedeniyle cari açık vermiştir (Sönmezler, Akduğan, Gündüz, 2017,s.10). Kamu borçlanmasının yüksek seviyelere ulaştığı bu dönemde kamunun borçlanma talebi faizleri arttırmış dolayısıyla ulusal para değerli hale gelmiştir. İhracatı azaltıp ithalatı arttıran bu durum cari açık oluşumuna neden olmuştur.

2001 krizinden çıkış için uygulanan politikalar kamu borçlanmalarını azaltmış ancak özel kesim tasarruf-yatırım dengesi üzerinden yeniden cari açık sorunu oluşmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği üzere, cari açık faiz oranlarından etkilenmektedir. Faiz oranlarının artması ulusal parayı değerli hale getirerek ithalatı körüklemektedir. Bu durumda ihracat talebi azalacak, ithalat talebi artacaktır.

1.2.6. Yapısal Cari Açık Sorunu

2002’den beri Türkiye’nin ihracat payı artmaktadır. Büyüyen bir ekonomi olarak Türkiye ihracattaki artışına rağmen dünya ticaretinde büyük bir paya sahip değildir. Katma değeri yüksek mal ihraç edilememesi, ihracatı gerçekleştirmek için gerçekleştirilen üretimde ara mal olarak özellikle de enerji de ithal ürünlerin kullanılması dolayısıyla ihracatın ithalata bağımlı olması, ihracatın yapısal sorunlarının çözülemediği olması olarak sıralamak mümkündür. Bu sorunlara çözüm arayışı için Dış Ticaret Müsteşarlığı ‘Türkiye Dış Ticaret Stratejisi (2005-2010-2015-2023)’ ve Devlet Planlama Teşkilatı da ‘Dokuzuncu Kalkınma Planı Dış Ticaret Özel İhtisas Komisyonu Raporu’ nu hazırlamışlardır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, Erişim Tarihi: Nisan 2023)

İlgili raporlarda;

- İhracatın katma değeri yüksek ürünlerden oluşmasını sağlamak
- İhracatın ithalata bağımlılığını azaltmak
- Yatırımcıyı özendirici tedbirler almak
- Türk ürünlerinin tanıtım ve pazarlamasına daha fazla önem vermek
- Denetimde etkinlik yaratmak
- Bürokrasi ile uğraşılan zaman kayıplarını azaltmak gibi ihracatı

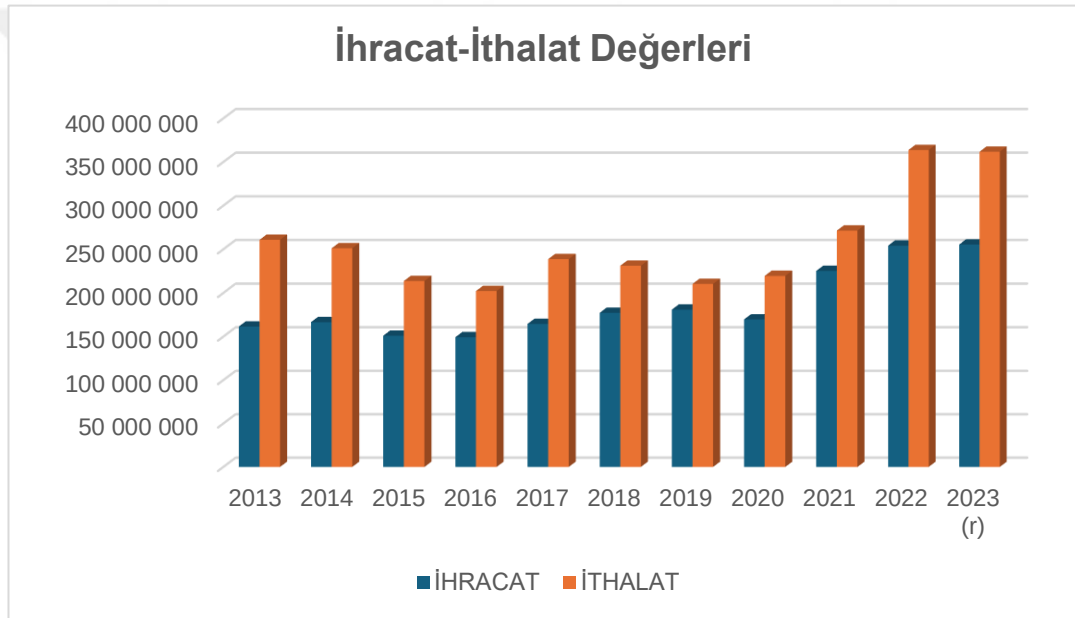
istikrarlı bir şekilde arttıracak önlemleri içermektedir.

Dokuzuncu Kalkınma Planının üzerine her dört yılda bir üç kalkınma planı daha eklenmesine rağmen, ilk iki önlem maddesi; ‘ihracatın katma değeri yüksek ürünlerden oluşmasını sağlamak” ve “ihracatın ithalata bağımlılığını azaltmak” maddeleri halen güncelliğini korumaktadır. Yeni stratejik planları kapsayan On ikinci kalkınma planının da dahil olduğu kalkınma planları özetleri çalışmanın 3.5.9. bölümünde sunulmuştur.

1.2.6.1. Türkiye Ekonomisinde Yapısal Cari Açık Sorunu

Yapısal cari açık sorununun en önemli konularından olan ihracatın yapısal sorunu ithal girdi kullanılarak üretim gerçekleştirmek olarak tanımlanan ‘‘Dikey bütünleşme’’ dir.

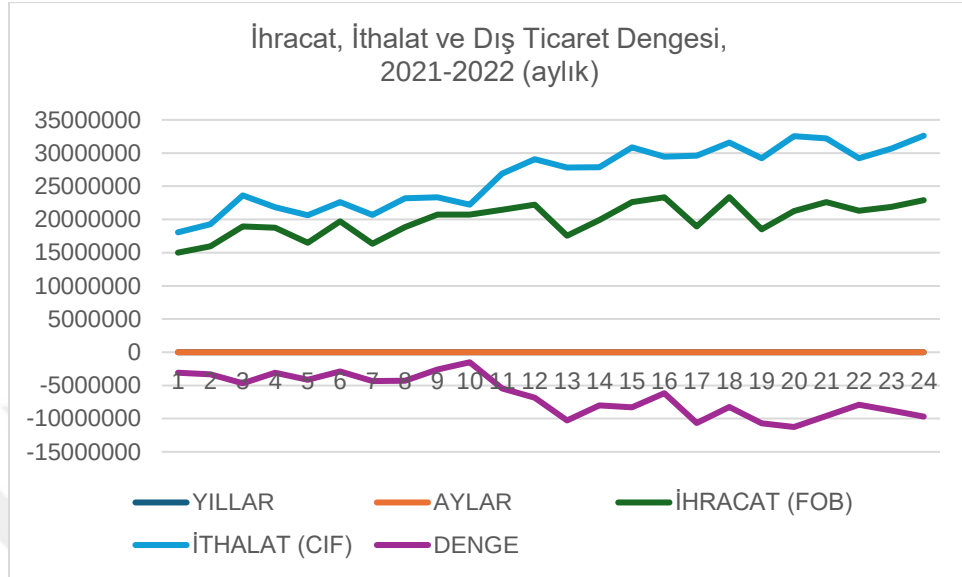
Grafik 3. İhracat-İthalat Değer Grafiği

Kaynak: TÜİK, ihracat ithalat verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Grafik 3’de görüldüğü üzere Türkiye her yıl (pandemi ve kriz dönemleri hariç) ihracat miktarlarını arttırmaktadır. Ancak, ihracatın artış oranından daha fazla bir ithalat artış oranı olduğundan Türkiye ekonomisi dış ticaret açığı ile karşı karşıya kalmaktadır.

Grafik 4’te daha ayrıntı olarak gördüğümüz dış ticaret dengesi yıllar içerisinde sürekli negatif yönlü artış göstermektedir. İhracat değerlerinin yanında ithalat değerlerinin daha hızlı arttığı grafik 3’ten de görülmektedir.

Grafik 4. İhracat-İthalat- Dış Ticaret Dengesi Grafiği

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

Aşağıda Tablo 27’te Covid-19 ve sonrası dönemleri içeren Türkiye ekonomisinde gerçekleşen önemli dış ticaret rakamları sunulmuştur (İhracat ve ithalat değerleri, ihracatın ve ithalatın bir önceki yıla göre değişim değerleri, dış ticaret hacmi, dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama yüzdesi).

Tablo 27. Yıllara Göre Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET		
	Değer	% Değer	Değer	% Değer	Hacim	Denge / Açık	İhr. / İth. Karşılama Oranı (%)
2019	180.833	2,1	210.345	-9,0	391.178	-29.512	86,0
2020	169.638	-6,2	219.517	4,4	389.155	-49.879	77,3
2021	225.214	32,8	271.426	23,6	496.640	-46.211	83,0
2022	254.170	12,9	363.711	34,0	617.880	-109.541	69,9
2023	255.777	0,6	361.774	-0,5	617.551	-105.997	70,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

2019 ve 2020 yılları Covid-19 Döneminde alınan uluslararası önlemler ve sınırlı iş gücü nedeniyle yavaşlayan ithalat (-%9) ve takip eden yılda devam eden pandemi koşulları nedeniyle yavaşlayan ihracata rağmen yine de dış ticaret açığı vermeye devam etmiştir.

Cari açığın en önemli sorunlarından biri olarak görülen ithalatın ihracatı karşılamaması dolayısıyla cari açığı arttıran dış ticaret açığının ortaya çıkması durumu Türkiye ekonomisinin önemli bir sorunudur çünkü İthalat değerleri her zaman ihracat değerlerinden daha fazladır. Bunun nedeni ithal girdi kullanılarak üretim gerçekleştirmektir (Dikey Bütünleşme).

Dikey bütünleşme sorunundan çıkış için 1998 Kyoto’da konuşulan 2015’te Paris’te anlaşmaya varılan “Paris İklim Anlaşması” çerçevesinde, dünya ticaretinin yenilenebilir enerji üzerine dönüşümüyle birlikte, dünyada yeniden kaynak girişinde oluşacak değişim, Türkiye için de bir fırsat niteliğindedir. Çünkü Türkiye jeotermal yatakları açısından zengin bir bölgededir. Bu kaynağın enerji için kullanıma hazır hale getirilmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılması ihracatının dikey bütünleşme sorununa da bir çözüm oluşturabilecektir. On ikinci Kalkınma Planında da değişen dünya koşullarında iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında yeşil dönüşüm projelerine destek verileceği belirtilmiştir.

Bu önlemlerin yanı sıra TL’nin reel değerini yansıtacak şekilde bir kur politikasının uygulanması bu stratejik hedeflere ulaşmakta önemlidir. Zira kur politikasının hane halkının harcama davranışlarını değiştirdiği ve ithalat üzerinde etkin olduğu bilinmektedir. Kur politikasının ithalat ve dolayısıyla cari açık üzerinde etkin olduğu bir önceki bölümde tartışılmıştır.

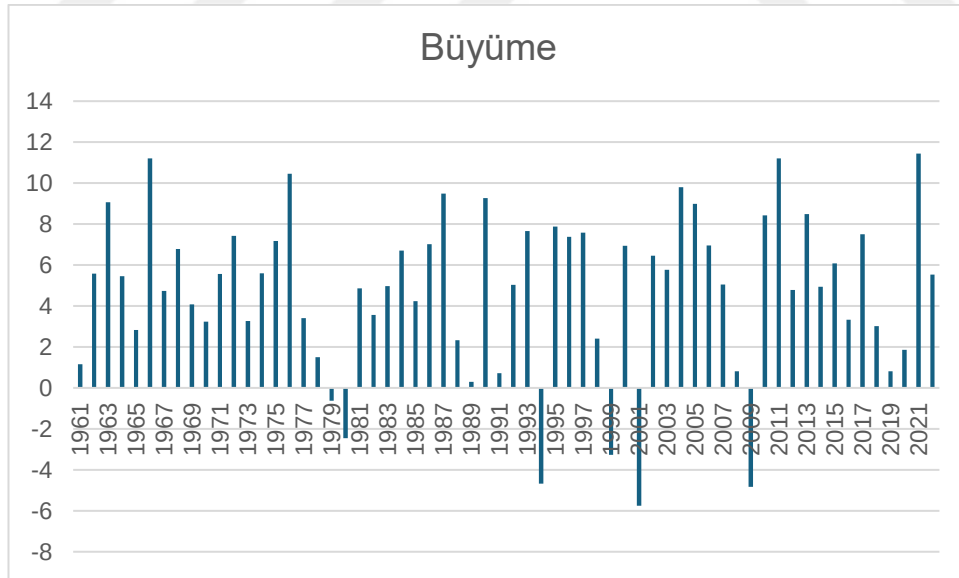
Büyüme, bir ekonominin dönemler içerisinde üretim hacminde gerçekleşen artıştır. Bir ülkedeki üretim hacmindeki artış göstergelerinden önemli bir tanesi de Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’daki (GSYH) değişimlerdir (Turan, 2008, s 11) Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrası olumlu iç ve dış konjonktürel etkisiyle 2008 krizine kadar görece olarak yüksek bir ortalama büyüme hızına ulaşmıştır. Buna karşılık 2001 sonrası büyüme süreci 1980 ve 1990’lı yıllarla karşılaştırıldığında görece olarak daha

fazla cari açık yaratma potansiyeline sahip olmuştur (Kaya; 2016,s.6)

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın gerektirdiği yatırım malları, ara malları ve ham maddeler önemli ölçüde yurtdışından ithal edilir. Dolayısıyla ithalatı aşırı biçimde kısııcı yönde uygulanacak politikalar, diğer yandan ülkenin kalkınma hızını düşürücü yönde etkiler doğurabilir. Ancak yapılacak ithalatın tüketime (özellikle lüks tüketime) değil, sermaye birikimini artıran yatırıma yönelik olması büyük önem taşır (Seyidoğlu:2017, s382, a.g.e).

Aşağıda (grafik 5) Türkiye'ye ait 1961-2022 yılları arasındaki büyüme değerlerini görmekteyiz. Dünya ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri (1973 petrol krizi, 2008 küresel kriz) ve Türkiye ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri (1980, 1989, 1994, 2018) büyümenin negatife geçtiği diğer dönemlerde artış yönünde olduğu gözlenmektedir.

Grafik 5. Türkiye Büyüme Grafiği (1961-2022)

Kaynak: Dünya Bankası, Türkiye Büyüme Verileri, www.world.org.tr, (Erişim Tarihi: Ocak 2023)

Türkiye ekonomisinde 2001-2005 yılların arasında Avrupa Birliğine uyum koşullarından farklı olarak, 2006 ve sonrası büyüme hedefi için krediler aktif bir araç olarak kullanılmıştır. İzlenen politika ile bankacılık sektörü tarafından finanse edilen kredilerin yatırıma dönüşmesi ve ekonomik büyümeye katkı sağlaması beklenmiştir. Ancak paranın harcama yerine finansal piyasalara yönelmesi ve enflasyonun da yarattığı baskı ile kredinin etkinliği giderek düşmüştür (Duğru,2023,s.68)

On ikinci Kalkınma Planına döneminde (2024-2028), Türkiye'deki kaynakların en etkin şekilde kullanılması öncelikli hedeflerden biri olarak gösterilmiştir. Bu demek oluyor ki; ihracata dayalı üretim artmaya devam edecektir (www.sbb.gov.tr, On ikinci Kalkınma Planı, 2024-2028, s.68). Planda ayrıca, dünya ekonomisindeki konjonktürel değişimleri göz önünde bulundurularak net sıfır emisyon hedefleri doğrultusunda ithalata bağımlılığı azaltacak, verimliliği arttıracak, daha rekabetçi üretim kapasitesine ulaştıracak teknoloji, yeşil ve dijital dönüşümü odağına alan yatırımların destekleneceği belirtilmiştir. *Robotik aygıtların kullanımı ve eğitimli teknisyenlerle desteklenen esnek teknolojiler, standartlaşmış ve esnekliğini kaybetmiş teknolojilerin yerini aldıkça* (Yeldan, 2011, s. 35) dünya ticareti farklı bir ivme yakalayacaktır.

Nouriel Roubini' nin 2009'da ABD ekonomisi için çıkarımı şu şekildedir:

Çoğu teorik modelin tahminlerinin aksine, ABD sonuçları genişletici bir maliye politikası şokunun veya hükümet bütçe açığı şokunun cari hesabı iyileştirdiğini ve reel döviz kurunun değerini düşürdüğünü gösteriyor. Özel tasarruflardaki artışlar ve yatırımlardaki düşüşler cari işlemler hesabının iyileşmesine katkıda bulunurken, reel döviz kurundaki değer kaybından temel olarak göreceli fiyat seviyesindeki değişimin aksine nominal döviz kurundaki değer kaybı sorumludur (Roubini,2011,s.5).

- Dünya Ekonomisinde Temel Makroekonomik Göstergeler Tabloları

Tablo 28. Genel Devlet Bütçe Dengesi / Gsmh

	2014-2018	2019-2023	2024-2028
Gelişmiş Ekonomiler	-1,1	-4,4	-2,0
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkeler	-2,0	-3,8	-2,7

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr), Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023

Tablo 28’de görüldüğü gibi genel devlet bütçe dengesi ve GSMH oranına bakıldığında Covid-19 döneminde devlet harcamalarının hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için artış gösterdiğini gözlemlemekteyiz. 2024 ve beklenen dört yıl boyunca devlet bütçelerinin GSMH içindeki yerinin gerileyeceği öngörülmektedir. Bu durumda Türkiye’de ve gelişmiş ve gelişmekteki diğer ülkelerde özel tasarruf-yatırım dengesinin yine ön planda oluşacağı tahmin edilmektedir.

1.2.6.2. Türkiye’de Cari Açığın Finansman Sorunları

Türkiye, 2001 ve sonrası Avrupa Birliği Müzakere süreci ile başlayan uyumlanma sürecinde yeni yükselen piyasa ekonomileri arasında sayılmaktadır. Bu süreç Türkiye’de birçok yapısal değişimi beraberinde getirmiştir.

24 Ocak kararlarıyla birlikte ihracata dayalı sanayileşme modelini benimseyen Türkiye, küresel rekabet koşullarına hızlı bir şekilde uyum sağlamaya çalışmaktadır. Burada katma değeri yüksek ürün üretimi için teknolojik gelişmelere henüz ulaşamayan Türkiye ekonomisi, yetersiz iç tasarruf nedeniyle yüksek cari

açıklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Cari açığı finanse edebilmek için doğrudan yabancı yatırımcının gelmesi koşullarını her sektörde sağlayamadığı için oluşan cari açığı portföy yatırımları ve dış borçlanma ile sağlamaya çalışmaktadır. Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi portföy yatırımları ülke faiz oranlarının dünya faiz oranlarından daha yüksek olması durumunda arbitraj geliri elde etmek isteyen yabancı yatırımcının ilgili ülkeye para getirmesi sonucu ülkeye döviz girişi sağlanması yöntemidir.

Uluslararası finansal sermaye piyasalarında likit bolluğu olan dönemlerde finansal yatırım olanağı olarak, Türkiye gibi faiz oranı dünya faiz oranından yüksek ülkelere doğru bir para akışı söz konusu olmaktadır. Örneğin 2004 -2006 yılları arasında yeni yükselen piyasa ekonomisi olarak görülen Türkiye'ye yoğun bir şekilde kısa vadeli sermaye akımı gerçekleşmiştir. Ancak, 2001-2008 yıllarında değişken faiz politikası uygulayan FED'in, 2006 da doların diğer güçlü para birimleri karşısında değer kaybetmesi nedeniyle Türkiye politika değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü Türkiye Morgan Stanley'in 2013'te yayınladığı rapora göre Amerikan Merkez Bankası kararlarına duyarlı olmak zorundadır. Cari açığı yüksek ve bu açığı kısa vadeli portföy girişleri (sıcak para) ve dış borçlanma ile finanse etmeye çalışan Türkiye, uluslararası piyasalardaki değişmelere kırılgandır. Aşağıda Türkiye'nin kırılganlığının nereden geldiği araştırılmaya çalışılmıştır.

Kırılgan beşli kavramından ilk olarak Morgan Stanley'in 2013 yılında yayınladığı ekonomi raporunda bahsedilmiştir. Morgan Stanley, Türkiye'nin de içinde bulunduğu beş ülkenin yüksek cari açıklarını karşılamak için portföy yatırımlarına özellikle kısa vadeli sıcak para girişi ve dış borçlanma yöntemlerini kullandıklarını belirtmiştir. Portföy yatırımlarına olan bağımlılıkları bu ülkeleri gelişmiş ülkelerin para politika kararlarından özellikle de FED'in faiz kararlarından etkilendiklerini dile getirmiştir.

Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde *cari açıklar içsel dinamiklerden çok küresel finansal şoklar ve ani sermaye hareketlerine göre şekillenmiş ve derinleşmiştir* (Kezo Calvo,2004:102). Türkiye'nin kırılgan yapıda bir ekonomi

olduğunu ilk kez 2013 yılında Morgan Stanley yayınladığı raporda bahsetmiştir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu beş ülkeden bahsedilen raporda; Kırılgan beşli olarak tanımlanan Brezilya, Endonezya, Güney Afrika, Hindistan ve Türkiye'nin ortak özelliklerinin yüksek cari açıklarının büyük oranda yabancı sermaye ile finanse edildiğini, bu finansman yapısının da kısa vadeli portföy yatırımları şeklinde sıcak para girişi olduğu ileri sürülmüştür. Yüksek cari açıklarını finanse etmek isteyen bu ülkeler yabancı sermaye hareketlerine bağımlı bir finansman yapısına sahip olmakta ve cari açığı finanse etmek için gerçekleştirilen borçlanma ve portföy yatırımlarına bağımlılık seviyesinde duyulan ihtiyaç, bu ülkeleri güçlü para birimi ülkelilerine özellikle de Amerikan Merkez Bankası (FED) kararlarına bağımlı kılmaktadır (Morgan Stanley, 2013,s.18). Aşağıda literatürde kırılgan beşli ülkelerin FED'in ve diğer güçlü para birimlerinin faiz kararlarına olan hassaslıkları ile ilgili konuları ele alan akademik çalışmalar sunulmuştur:

2023 yılında İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Dergisinde yayınlanan çalışmada, Amerikan Merkez Bankası (FED)' in para politikası kararlarının, kısa ve uzun vade de BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinin ve benzer mali yapısı olmasından dolayı Türkiye'nin politika faiz oranlarını, hata düzeltme modelleri (VEC) kullanılarak kısa ve uzun vadede etkileyip etkilemediği analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, 2001- 2019 dönemlerini kapsamakta olup, Covid-19 Dönemi çalışma aralığına katılmamıştır. Çalışmada kullanılan vektör hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; BRICS ülkeleri Merkez Bankalarının ve Türkiye Merkez Bankası faiz kararlarının, Amerikan Merkez Bankası (FED)'in aldığı faiz kararlarından kısa ve uzun vadede etkilendiği sonucuna varılmıştır. Bu ülkeler arasında Brezilya uzun vadede en çok etkilenen ülke olurken Türkiye için Amerikan Merkez Bankası (FED)'in faiz kararları 33 ay sonra etkisini kaybetmektedir. 2001-2008 döneminde değişken, 2009 kriz sürecinde genişlemeci, 2014-2019 döneminde daraltıcı para politikası uygulayan Amerikan Merkez Bankası (FED)'in faiz kararları rezerv konumundaki doların *“gelişmekte olan ülkeler arasında dış borç yükü yüksek, cari işlemler açığı olan, üretim ve tüketimde ithalata bağımlı olanlar”* Amerikan Merkez Bankası (FED)'in kararlarından önemli ölçüde etkilendikleri belirtilmiştir (Arslan, 2023,s.7).

Amerikan Merkez Bankası (FED)'in aldığı politika kararlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'in uyguladığı para politikasını etkileyip etkilemediği üzerine oyun teorik çerçevede yapılan bir başka çalışma da, Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi kullanılarak, Ocak 2006- Aralık 2020 dönemleri arasında FED faiz kararlarının TCMB faiz kararları üzerinde etkili olduğu, TCMB'nin faiz kararlarını belirlerken, Amerikan Merkez Bankası (FED) 'in politika kararlarını dikkate aldığı sonucuna varılmıştır (Tetik, Kara, 2021,s.8).

Çalışmada, Amerikan Merkez Bankası (FED)'in ve Euro Bölgesinin kısa vadeli faiz oranlarındaki değişimin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin faiz politikası üzerine etkisi olup olmadığı ölçülmektedir. Ocak 2003 ile Eylül 2014 dönemlerini kapsayan çalışmada aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada varılan sonuç; Türkiye' de uygulanan faiz oranlarının ABD ve Euro Bölgesinde alınan faiz kararlarından kısa vadede etkilendiği özellikle Euro Bölgesinin uzun dönemdeki faiz etkisinin ABD'ye göre çok daha güçlü olduğu, ilgili bölgelerde faizlerin düştüğü durumlarda Türkiye'deki faiz oranlarında da düşüşe neden olduğu sonucuna varılmıştır (Büberkökü, Kızıldere, 2016,s.4).

Kırılganlık konusunda literatüre sunulan çalışmaların vardığı sonuçlardan görüldüğü üzere Türkiye ekonomisi Amerikan Merkez Bankasının faiz kararlarından etkilenmektedir. Kırılgan beşli olarak tanımlanan ülkeler arasında yer alan Türkiye, cari açıklarının finansman sorununu kısa vadeli portföy yatırımları ile değil doğrudan yabancı yatırımlarla çözmesi gerekmektedir.

2001 krizinin ardından uygulanan *IMF destekli program ekonomideki kırılganlığı önemli ölçüde azaltmıştır. 2006 yılına kadar yapılan reformlarla yüksek bir gelir artışı hızı elde edilmiştir* (Akkaya, Gürkaynak, 2012,s.8). Ancak, 2006 ve sonrasında uygulanan politikaların kararsızlığı ile Türkiye'de bütçe açıklarıyla değil de özel kesim tasarrufların yetersizliğiyle oluşan cari açık yeniden finansman sorunuyla karşı karşıya kalmıştır.

Kırılgan beşli olarak ifade edilen ülkeler çeşitli önlemler alarak; özellikle de portföy yatırımlarına olan bağımlılığın etkilerinden korunmaya yönelik olarak cari açığı küçültme konusunda önemli adımlar atmış olsalar da ‘yapısal cari açık’ sorunu olan ülkeler hala uluslararası finans kurumlarının gözetimi altında bulunmaktadır (Sönmezler; Akduğan; Gündüz, 2017, a.g.e).

II. BÖLÜM

2. CARİ AÇIK ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Çalışmanın bu bölümünde makro ekonomik denge içerisinde cari açığı arayacağız. Keynesyen denge olarak bilinen üretim harcama dengesi içerisinde kamu borçlanmalarının olağan bir süreç olduğu görüşü ile vergi azalışlarının daha fazla tasarrufu arttıracaklarını ileri süren Ricardocu denklik hipotezleri tartışılacaktır.

Ayrıca cari açık oluşması durumunda nasıl bir politika izlenmesi gerektiği ile ilgili cari işlemler üzerine yaklaşımları inceleyeceğiz.

2.1. Makro Ekonomik Denge ve Cari Açık Teorileri

2.1.1. Klasik Teori

Günümüzde uluslararası ticaret hacmi artarak büyümektedir. Ülkelerin birbirlerine olan ticari üstünlükleri her geçen gün daha fazla gelir artırıcı faaliyete dönüşmektedir. Bu nedenle ülkelerin yarattığı GSMH değeri ile harcamaları arasındaki dengenin tüm bileşenleri açısından inceleyen birbirine zıt iki görüş sunulmaktadır.

2.1.1.1. Ricardocu Denklik Hipotezi ve Cari Açık

Vergi indirimlerinin harcamalar ve ulusal tasarruflar üzerinde etkisi olmadığı görüşünü ilk olarak ifade eden David Ricardo'nun bu savını Harvard Üniversitesinden Robert Barro daha fazla geliştirerek maliye politikalarının örneğin; vergi indirimi gibi durumlardan kaynaklanan bütçe açıklarının ekonomi üzerinde büyük etki yaratmayacağını ileri sürmüştür (Ricardo, 1877,s.25).

Ricardocu Denklik olarak bilinen bu durum için, kamu açıklarındaki artış, gelecekte, olası vergi artışlarına neden olacağı beklentisini taşıyan rasyonel

tüketicilerin harcamaları azalacaktır. Kamu açığının artmasını özel sektörün tasarrufları dengede tutacaktır. Böylece toplam tasarruflarda bir değişiklik olmayacaktır. Ricardocu Denklik Hipotezi' nin 1986-2001 yılları arasında Türkiye ekonomisinde görüldüğü ile ilgili görüş çalışmanın III. Bölümünü oluşturan Türkiye ekonomisinde cari açık bölümünde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Burada tüketicinin rasyonel davranış göstereceği öngörülmektedir. Devlet cari ve gelecekteki kamu harcamaları sabitken yalnızca vergi indirimleri gerçekleştirdiğinde rasyonel tüketiciler, gelecekte yüksek vergiler ödemek zorunda kalacakları için şimdiden daha fazla tasarruf eğilimi gösterecekleri ileri sürülmüştür.

Toplam talepte etkin bir artışa neden olmayacağı çünkü vergi indirimlerinin hane halkı üzerinde büyük bir etki yaratmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Ricardocu Denklik Hipotezine göre vergi indirimleri tüketici davranışlarını değiştirmeyeceği aksine hane halkını tasarrufa yönlendireceği için enflasyonda yaratmayacaktır. Tasarruf eğilimi artan hane halkı, devletin bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalması durumunda bu bütçe açıklarını finanse edebilmek için çıkardığı devlet tahvillerini satın alacaklardır. Böylece devlet bütçe açıklarını kapatabilmek için para arzını yükseltmek zorunda kalmayacak ve enflasyon oluşmayacaktır (Ricardo, 1877,s.27).

2001-2003 dönemlerinde ABD'de vergi indirimleri gerçekleştirilmiştir. Ricardocu Denklik Hipotezine göre bu durumda Amerikan halkı vergi indirimleri karşısında rasyonel düşünerek gelecekte daha fazla vergi ödeyeceklerini varsayarak şimdiden tasarruflarını arttırmaları gerekiyordu ancak tasarrufların harcanabilir gelir oranına bakıldığında;

Tablo 29. ABD Tasarruf / Harcanabilir Gelir (2003- 2004/2007)

Dönemler	Tasarruf / Harcanabilir Gelir
2003	% 3,5
2004- 2007	% 2,2

Kaynak: Mishkin, F., Makroekonomi Politika ve uygulama, Şubat, 2018, syf 453

Hane halkı denklik öngörüsünün tersi davranış göstererek vergi indirimlerinden tasarruf eğilimine geçmemiştir. Vergilerin düşürülmesini gelecekte kamu harcamalarını düşürmek yerine yükselteceği şeklinde yorumlanmış görülmektedir. Ayrıca artan reel varlık fiyatları ve borsadaki yükseliş ivmesi rasyonel tüketicinin kararını değiştirmiş olabilir (Mishkin,2009,s.201).

Örnekten de anlaşılacağı üzere, Ricardocu Denklik hipotezi birçok eleştiri almıştır. Vergilerin düşürülmesi ile daha fazla zenginleştiğini düşünen hane halkı daha fazla harcama eğilimi içerisinde olabilir. Bu durum genişlemeci bir etki yaratacaktır. Ayrıca, vergi indirimleri ulusal tasarrufta bir azalmaya neden olacağından gelecek nesiller üzerine ciddi bir yük getirme sorunu ile karşı karşıya gelinebilecektir.

2.1.2. Keynesyen Teori

Klasiklerin aksine Keynes ekonomide her zaman “tam istihdamın” mümkün olmadığını “’eksik istihdam” durumunda ekonominin daralacağını, bu daralmayı da borçlanma pahasına ekonomi yönetiminin kamu harcamalarını arttırarak gelir yaratarak aşabileceğini savunur (Keynes, 1936,s.24).

Kamu harcamaları ekonominin canlanmasına neden olacaktır. Bu da çarpan etkisiyle gelir yaratacak. Böylece borçlanarak kamu harcaması yapılması ekonomik faaliyetleri arttırmak ve gelir yaratmak için kullanılmış olacaktır.

Keynes 1936’da ‘İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi’ adlı eserini yayınlamıştır. Eserinde klasik görüşü eleştirmiştir. Eleştiri konularından biri de borçlanmadır. Keynes’e göre borçlanma, kamunun gelir elde etme yöntemidir. Verginin alternatifidir (Keynes, 1936,s.26).

1929’daki Buhranı inceleyen Keynes, bu durgunluğun aşılması için kamunun istihdam yaratıcı politikalar uygulaması gerektiğini, bu istihdam yaratıcı politikalar ile kamunun gelir yaratacağını bu da beraberinde piyasada oluşan talep

yetersizliğine çözüm olacağını önermiştir. Keynes' e göre kamu açıkları makroekonomik bir değişkendir. Konjonktürel dalgalanmalara karşı kullanılabilir.

Keynes'in bu görüşü klasikler tarafından eleştirilmiştir. Klasik sistemde rekabet önemli bir denge unsurudur ve devlet bu rekabeti bozucu etkiden kaçınmalıdır. Devletin alanlarının savunma, vb. alanlarla sınırlı kalması gerektiğini savunan klasik görüş, devletin fon piyasalarındaki rekabetinin faizleri yükselteceğini, bunun da özel sektörü dışlayacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle klasik görüş, devlet borçlanmasının sınırlı kalması gerektiğini ancak savaş veya olağanüstü haller gibi durumlarda kullanılması gerektiğini savunmaktadır.

Ricardo'ya göre kamunun borçlanması, bireyleri faiz yükü altında bırakacaktır. Bu da verimli olmayan kamu harcamalarını ödemek zorunda bırakır ve kamuyu savurgan hale getirir. Hume'un çalışmasında da kamu borçlanması, sonunda artan faiz ödemeleri için devletin vergileri arttırmasına neden olacak bir etken olarak görülmektedir. Kamu borçlanırsa bu durum enflasyon yaratacak ve yabancı ülkelere bağımlı hale gelinecektir. Devlete borç verenler savurgan ve faydasız harcamalar gerçekleştireceklerdir.

Günümüzde de borçlanma kamu açıklarını karşılamak için, büyük finanslı kamu yatırımlarını finanse etmek için kullanılan bir yöntemdir. Derin yayınlarından yayınlanan Binhan Elif Yılmaz'ın 'Türkiye'nin Değişmeyen Kaderi, Osmanlı'dan Günümüze Borç Çıkmazı' adlı eserinde de belirtildiği gibi *borçlanma aynı zamanda, vergi toplamaktan daha kolay uygulanabilen ve halkı ezen vergiler ile oy kaybetme riski taşımayan maliyetsiz bir yöntemdir* (Yılmaz,2021,s.23)

2.1.3. Monetarist Teori

Monetarist görüşe göre, ödemeler dengesinin temel sorunu para arz ve talebidir. Bu yaklaşım IMF'ye sunulmak üzere ödemeler dengesi sorunlarını tespit etmek için ve bu sorulara çözüm önerileri getiren politikaları geliştirmek için hazırlanmış bir analizdir. Bu yaklaşım ödemeler dengesinin özellikle sermaye

kısmına odaklanmaktadır. Dolayısıyla para piyasasının cari işlemler dengesi ile olan ilişkilerine odaklanmaktadır.

Monetarist görüş, 1960'lı yıllarda Milton Friedman tarafından ortaya atılmıştır. Friedman'a göre, para arzı-faiz oranları- fiyatlar genel düzeyi- reel gelir aralarındaki ilişki kısa ve uzun dönemde farklılık göstermektedir:

- Kısa dönemde para arzı artarsa, faizler düşer ve likidite kısa süre daha devam eder.
- Orta vadede para arzının artışı nominal geliri arttıracığından dolayı gelir etkisiyle likidite etkisi ortadan kalkmış olur çünkü gelir artışı beraberinde kredi talebini artırır bu da faizlerin yükselmesine neden olur.
- Uzun dönemde fiyatlar üzerinde oluşacak olan bekleyişler etkisi, para arzının artmasıyla fiyatların yükselmesi beklentisini de beraberinde getirir.

Enflasyon beklentisi kredi faizlerini yükseltecektir. Friedmana'a göre, para arzı arttıkça kısa dönemde faizler düşse bile (ters yönlü ilişki), uzun dönemde enflasyon yaratacaktır. Bu nedenle Friedman ve diğer parasalcı görüşlere göre, para politikası ekonomide istikrarı bozucu etki yapabilir bu nedenle ideal olan para arzının sabit bir oranla arttırılmasıdır (Friedman,1962,s.67).

Yine parasalcı görüşe göre, para politikasının toplam talep üzerindeki etkinliği yalnızca faiz oranı ve yatırım harcamaları değildir. Para politikası birçok yönden toplam talebi etkileyebilir. Genel olarak bir ülkenin dışa açıklığı fazla ise döviz kuru toplam talep üzerinde etkindir. Ayrıca reel faiz oranları düştüğünde sermaye maliyetleri azalır, yatırımlar artar. Bu durum talebin arttırdığı gibi üretimi de arttırmaktadır. Yine reel faiz oranları düştüğünde marjinal tasarruf eğilimini azaltıp tüketimi arttıracaktır. Her iki durumda da reel faiz oranları hem yatırım üzerinde hem de tüketim üzerinde ters yönlü etki edecektir.

2.1.4. Yapısalıcı Teori

1980'lerle birlikte para sisteminin ön plana çıkmasıyla birlikte dünyada değişim yaratmıştır. Hızlı finansallaşma beraberinde ulusal ekonomik politikaları değiştirmiştir. Krizlerin de yaşanmasıyla beraber finansal serbestleşme sürecinde cari açık farklı teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Yapısalıcı görüşte de iktisadi kalkınma aşamasındaki bir ülke için finansal sistem önemlidir. Bu durumda finansal değişkenlerin sınırlandırılması finansal serbestleşmenin arz ve talep üzerindeki etkisine bağlıdır. Bu görüş tasarruf ve yatırımların oluşmasından tahsis edilmesine kadar incelemektedir.

2.1.5. Yeni Ticaret Teorileri

1960'larla beraber yeni ticaret teorileri literatüre kazandırılmıştır. Farklı nitelikteki malların üzerindeki ticareti açıklamayı hedef almışlardır. Faktör donatımının yetersiz kaldığı alanları aydınlatmaya çalışmışlardır.

- Nitelikli İş gücü Teoremi:

Nitelikli işgücüne sahip olan ülkeler nitelikli iş gücünün üreteceği malları pazarlayacakken niteliksiz işgücüne sahip ülkeler niteliksiz iş gücünün üreteceği malları satmak zorunda kalacaktır.

- Teknoloji Açığı Teoremi

Bu teoreme göre, yeni bir mal veya üretim süreci bulan sanayi ülkesi o malın ilk ihraç yeridir. Malın ilk ihraç edilmesi ile malın başkaları tarafından taklit edilmesi arasında geçen süre "gecikmeli taklit hipotezi" olarak belirlenmiştir.

- Ürün Dönemleri Teoremi

Bu teori teknoloji açığı teoreminin geliştirilmiş halidir. Vernon'a göre yeni teknolojilerin icadı ve malların geliştirilmesi ileri sanayi ülkelerinde olabilir.

- Tercihlerde Benzerlik Teoremi

Bu teoriye göre ülkeler arasında zevk ve tercihler benzerdir. Bir ülkedeki mal türleri o ülkedeki kişilerin kişi başına düşen gelirleriyle benzerdir. Aynı zevk ve tercihlere sahip ülkeler aynı gelir düzeyindeki ülkelere ihraç edilecektir.

- Ölçek Ekonomileri Teoremi

Bu teoriye göre, üretim ölçeği büyürken ortalama maliyetler düşüyorsa üretimde ölçeğe göre azalan maliyetler koşulları mevcuttur.

- Monopolcü Rekabet Teoremi

Ölçek ekonomisinin uygulandığı sanayi sektörlerinde monopolcü firmaların çıkması olağandır bu teoriye göre. Monopolcü rekabet teorisine göre, endüstri içi ticaret, mal farklılaştırması ve ölçek ekonomisi kullanan aynı faktör donatımına sahip ülkeler kendi aralarında kurdukları iki yönlü ticareti sürdürmektedirler.

2.1.6. Gravitasyon (Çekim) Modeli

Bu modele göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi iki ülke arasındaki mesafe ile ters orantılıdır. İki ülke arasındaki mesafe arttıkça bu ülkeler arasındaki ticaret hacmi daralır. Yine bu modele göre, iki ülke arasındaki ticaret hacmi, iki ülkenin milli gelirleriyle doğru orantılıdır. Çekim modeli diğer modellerden farklı olarak dış ticarete yakın konu olmayan terimlerin dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Bu model ile dış ticarete ticareti etkileyeceği varsayılan örneğin iki ülke arasındaki yasal farklılıklar gibi konular da gündeme gelmiştir.

2.2. Cari Açık Üzerine Temel Yaklaşımlar

Dışa açık bir ekonomi birçok farklı sorun ile karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerle birlikte başlayan Liberalleşme sürecinde cari dengede oluşan fazla veya açıklar için yeni analizlere ihtiyaç duyulmuştur. Karşılaşılan sorunları tanımlamak ve bu sorunlara çözüm üretmek için aşağıda bahsedilen yaklaşımlar geliştirilmiştir.

2.2.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler Yaklaşımı dış ticaret dengesini sağlayabilmek için döviz kuru değişimlerine değil ithal ikameci politikalara odaklanmaktadır. Bu yaklaşım İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış ve 1970'lere kadar uluslararası sermaye akımlarının yüksek hacimli olmadığı dönemlerde uygulanmıştır. Esneklikler Yaklaşımına göre, gelişmekte olan ülkelerde cari açık sorununun kaynağı yapısal etkenlerdir ve yapısal sorunlar ile ödemeler dengesindeki bozulmalar ilgili ülkenin büyümesini olumsuz etkileyecektir görüşünü savunmaktadır. Bu durumda cari denge için döviz kuru ayarlamalarını tercih etmeyip, ithal ikameci sanayileşme desteklenmelidir.

Esneklikler Yaklaşımına göre, devalüasyon dış ticaret dengesini pozitif yönlü etkileyebilmesi için Marshall-Lerner Koşulu geçerli olmalıdır (Marshall-Lerner koşulu, malların yurtdışı talep esnekliği ile ithal malların yurtiçi talep esneklikleri 1'e eşit veya 1'den büyük olması durumudur). Bu koşul ile devalüasyon ulusal paranın değerini azaltır. Böylece ithalata olan yurtiçi talep azalacak, ihracata olan yurtdışı talep artacaktır. Bu durumda ülkeye döviz girişi gerçekleşecektir (Marshall, Lerner, Robinson).

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde Türkiye Ekonomisinde Esneklikler Yaklaşımı kapsamında Devlet Planlama teşkilatı tarafından hazırlanan planlamalara da yer verilecektir.

2.2.2. Massetme Yaklaşımı

Esneklikler Yaklaşımında devalüasyonun gelecek dönem gelirlere olan etkileri yok sayılmaktadır. Devalüasyon her ne kadar ithalatı azaltıcı, ihracatı arttırıcı etkisi olsa da üretimin ve reel gelirin artması hane halkı ve şirketleri yeniden ithalata yöneltecektir. Bu durumda cari denge yeniden negatif duruma geçecektir. İşte buradan yola çıkarak Esneklikler Yaklaşımının eksikliğini gidermek için Harberger (1950), Meade (1951) ve Alexander (1952,1953) Massetme Yaklaşımını geliştirmişlerdir.

2.2.3. Monetarist Yaklaşım

Diğer bir adıyla Parasalcı Yaklaşım sabit döviz kuru rejimi uygulayan açık bir ekonomiyi kapsamaktadır. Yaklaşımına göre, para arzındaki bir artış faiz oranlarını düşürecektir. Bu da toplam harcamalar üzerinde ve cari açıkta bir artışa neden olacaktır. Bu yaklaşıma göre, Merkez Bankaları parasal taban ve döviz rezervlerini yönettiğinden cari açık üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler. Merkez Bankasının para arzını arttırması ulusal paranın değerini düşürecek bu da net ihracatın artmasına ve cari açığın azalmasına neden olacaktır.

Monetarist Yaklaşım para ve maliye politikalarının kısa vadeli etkilerini açıklayabilmektedir. Uzun vadede para ve maliye politikalarının değişimlerini göz ardı etmektedir. Bu nedenle bu yaklaşım cari dengeyi belirleyen sistemi açıklamakta yetersiz kalmıştır.

2.2.4. Toplam Harcama Yaklaşımı

Sabit kur sisteminde geçerli olan bu yaklaşım iki hedef iki araç olarak tanımlanabilir. İki hedef olarak değerlendirilen iç ve dış dengeyi, iki araç olarak değerlendirilen de döviz kuru ve toplam harcamaları kapsamaktadır. Döviz kuru harcama davranışının yönünü değiştirmek için, toplam harcamalar ise harcama alışkanlıklarını değiştirmek için kullanılmaktadır.

Toplam harcama yaklaşımına göre, hane halkının harcamalarını yabancı mallardan yerli mallara veya yerli mallardan yabancı mallara kaydırabilmek için döviz kuru bir araç olarak kullanılır. Örneğin devalüasyon dış ticaret açığı olan bir ülke için iyi bir örnektir.

Toplam harcamaları değiştirmek için kullanılan politikalar para ve maliye politikalarıdır. Maliye politikalarının iki unsuru vergi politikası ve kamu harcamalarıdır. Toplam harcamaları arttırmak için kamu harcamalarını arttırılıp, vergileri azaltarak genişlemeci maliye politikası uygulanır. Tersisi durumda da daraltıcı maliye politikasıyla yani kamu harcamalarını azaltıp vergileri arttırarak toplam harcamaları azaltabilir.

Toplam harcamaları değiştirmek için kullanılan diğer bir politika da para politikasıdır. Merkez Bankası faiz oranlarını değiştirerek para arzını etkilemeyi hedefler. Daraltıcı para politikasında Merkez Bankası faiz oranlarını yükselterek para arzını daraltır. Böylece özel kesim yatırımlarını azaltacak, dayanıklı tüketim mallarındaki harcamaları etkileyecektir.

Söz konusu bu yaklaşım sabit kur sistemi için geliştirilmiş politikalar içermektedir. Uygulamada sabit kur rejimini kapsayan 1944 Bretton Woods'tan dalgalı kur rejimine geçene kadar geçen sürede ülkeler ciddi dış açıklarla karşı karşıya kalmışlardır (www.imf.org, Erişim tarihi: Ocak 2023)

Sabit kur sistemi içerisindeki ülkeler de ciddi dış açıklar görünmesine rağmen uluslararası prestijlerini bozmamak için dış ticaret açığı veren ülkeler devalüasyondan, dış ticaret fazlası veren ülkeler de revalüasyondan kaçınmışlar.

1962’de Robert Mundell, para ve maliye politikasının her ikisini de birbirinden ayırarak yeni bir politika önerisi sunmuştur.

2.2.5. Mundell-Fleming Yaklaşımı

Robert Mundel 1962’de yayınlanan çalışmasında açık ekonomilerde para ve maliye politikaları ile uluslararası sermaye akımlarını birlikte gözlemlemiştir. Döviz kuru ayarlaması olmadan bu politikaların iç ve dış dengeyi aynı anda etkilediğine dair bir çalışma ortaya koymuştur (Mundel,1962, s.42).

Dış dengenin bozulduğu durumda örneğin sıkı para politikası uygulanan koşullarda para arzı kısıllacak dolayısıyla faizler yükselecektir. Faizlerin yükselmesi ülkeyi kısa süreli yabancı paraya cazip hale getirecek, ülke dışına sermaye çıkışları azalacak ve bu durumda ödemeler dengesinde bir fazla oluşacaktır.

Benzer durumda daraltıcı maliye politikası uygulanan bir ülkede hükümet harcamalarının azalması ulusal geliri düşürecektir. Bu durum ithalatı düşürecek dolayısıyla ödemeler bilançosunun fazla vermesine neden olacaktır.

Her iki koşulda da cari fazla verilmiş olacaktır. Mundell-Fleming Yaklaşımı bu para ve maliye politikalarını ters yönlü uygulanmasının cari dengeyi dengeleyebileceğini ileri sürmüştür. açık bir ekonomide döviz kuru değişmeden ödemeler dengesini sağlamak için, genişlemeci para politikası uygulandığı durumda daraltıcı maliye politikası uygulanmasını, daraltıcı para politikası uygulandığı durumda da genişlemeci maliye politikası uygulanmasını ileri sürmektedir.

2.2.6. Dönemler Arası Yaklaşım

Dönemler arası yaklaşım, cari işlemler açığını beklentiler üzerine kurmuştur. Dışa açık ekonomilerde tasarruf ve yatırım arasındaki farka eşit olduğunu dolayısıyla hane halkının gelecekte beklediği gelire göre şimdiden tüketim

harcamalarını ayarlayacağını ileri sürmektedir.

Dönemler Arası Yaklaşım, Mundell-Fleming Yaklaşımı'nda uygulanan yöntemin kısa vadeli etkisi olacağını, uzun vadede para ve maliye politikalarının etkisinin cari denge üzerinde etkisinin değişkenlik gösterebileceğini ileri sürmektedir.

Rasyonel tüketiciler cari dönemde daha az tüketim yaparak daha fazla tasarruf etmeyi seçerler ise gelecekte daha fazla tüketim yapabileceklerdir. Ayrıca gelecekte daha fazla gelirleri olacağını düşünen rasyonel tüketici bugünden daha fazla tüketim gerçekleştirebilir. Dolayısıyla dönemler arası yaklaşım hane halkının tasarruf ve yatırım kararlarından oluşmaktadır. Bu yaklaşıma göre cari açık cari dönem ve gelecek dönem arasındaki tüketici davranış kararlarının yarattığı dalgalanmalar için bir araçtır. Örneğin gelecekte ülke ekonomisine katma değer yaratacak bir ürünün yatırımı için cari dönemde kaynak yaratmak için iki alternatif durum kullanılmalıdır; cari dönemde tüketim kısıtlanıp iç tasarrufları arttırmak, cari dönemde yurt dışından borçlanmak. Ülkeye katma değer yaratacak bir ürünün yatırımı için cari dönemde gerçekleştirilecek her iki işlemde rasyonel bir karar olacaktır. Bunun sonucunda oluşan cari açık ülke için riskli işlemden çok *tüketim dalgalanmalarının giderilmesi için tampon görevi görmekte*' (Babaoğlu, 2005,s.4) olacaktır.

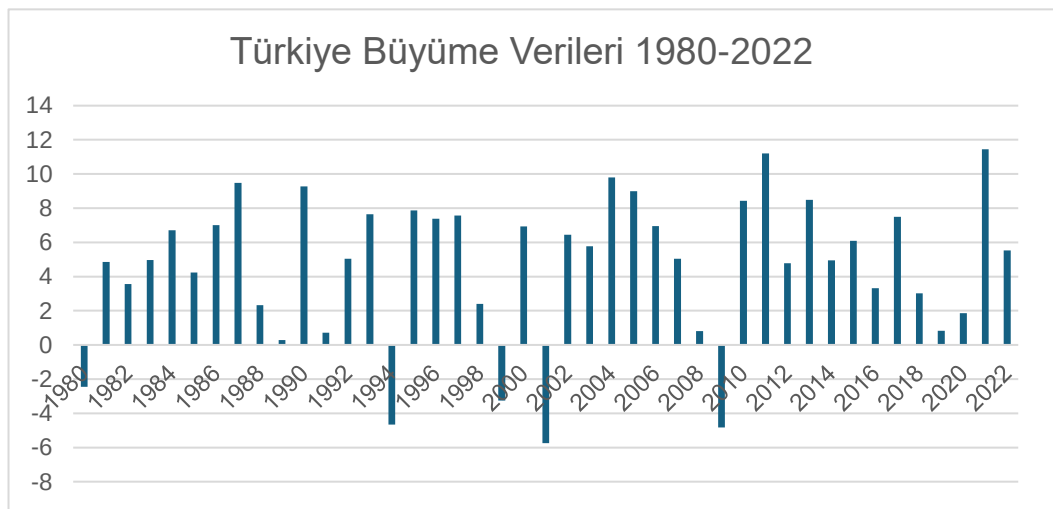
III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TARİHSEL SÜRECİNDE CARİ AÇIK SORUNU

Toplam üretimin toplam harcamaları karşılamadığı durumda cari açık oluşmaktadır. Eğer iç tasarruflar yatırımları karşılamıyorsa bu durumda da dış açık oluşmaktadır. Ayrıca maliye politikaları harcamaları kontrol ederek cari açık üzerinde etkin olmaktadır. Cari açığın karşılanmasında doğrudan yabancı yatırımcı kullanılması cari açık yönetim sürecinde en sağlıklı finansman yöntemiyken, Türkiye gibi kırılgan ekonomilerde genelde sıcak para girişi ve borçlanma yöntemi daha sık kullanılan yöntemlerdir. Cari açık Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyüme dinamiklerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Aşağıdaki grafik 6'te Türkiye ekonomisinin 1980'den 2022'ye kadar olan büyüme verileri görülmektedir.

Grafik 6. Türkiye Ekonomisi Büyüme Verileri 1980-2022

Kaynak: Dünya Bankası, Türkiye Büyüme Verileri, 1980-2022 Dönemleri, www.worldbank.org, (Erişim Tarihi: Ocak 2023)

Türkiye ekonomisi kriz ve pandemi dönemi haricinde büyümeye devam etmiştir. Ancak burada büyüme istikrarsız bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu bölümde, Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik olaylar nedenleri dünya konjonktüründe kendine nerede yer bulduğu veya bulmaya çalıştığı gibi sorulara yanıt aranacaktır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde cari açığın oluşumu, nedenleri, finansman sorunları ve bu sorunların çözülebilmesi için geliştirilen politikalardan bahsedilmiştir. Bu bölümde ise cari açığın yapısal bir sorun olup olmadığı sorusunun cevabı farklı dönemlerde farklı büyüme modelleri uygulayan Türkiye ekonomisini içinde aranacaktır.

3.1. 1950-1960 Plansız Büyüme ve İthal İkameci Sanayileşme Dönemi

I ve II Dünya savaş dönemlerinde dünya ticaret hacmi daralmıştır. Savaş maliyetlerinden dolayı enflasyon artmıştır. Sanayileşmiş ülkelerin daralan paylarını geri almak istemeleri sonucu çıkan savaşlar tüm ülkelere ciddi zararlar vermiştir. Ancak savaş dönemi üretimine savaş mühimmatı üreterek devam eden Amerika her iki savaşta da güçlenmiştir.

I. Dünya Savaşının ardından Versay’da toplanan ülkeler savaşı kaybeden Almanya’nın savaş borçlarının ödenmesine ve savaş borcuna karşılık doğal kaynak yataklarına el konulması konusunda anlaşma birliğine varmışlardır. Bu duruma İngiltere adına toplantıya katılan Keynes, Almanya halkının büyük bir enflasyon yükünün altında bırakıldığını ve Almanya’nın borçlarının silinmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Almanya’nın borçlarının ödenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu durum Avrupa’da yeniden savaş hazırlıklarına yol açmıştır. Bu durumda yatırımcılar için savaş bölgesinden uzaklaşarak daha güvenli bölge gördükleri Amerikan borsaları yeni yatırım alanı olmuştur. Ancak, henüz 1913’te kurulan Federal Banka (FED) aşırı değerli hale gelen Amerikan dolarını yönetebilecek tecrübeye sahip olmadığından 1929’da Amerikan ekonomisi bunalıma girmiştir. 1929

Büyük Buhran olarak bilinen bu olayın ardından 1934 ve 1938’de Amerikan doları devalüe edilerek değeri aşağıya çekilmiştir. 1939’da başlayan II. Dünya savaşı sonlarında paranın yine güvenli alan bulma ihtiyacından dolayı gelişmiş ülkeler 1944’te Bretton Woods’ta anlaşmaya varmışlardır. Yeni ekonomik düzende Amerikan doları altına eşitlenmiş böylece tüm ülkelerin para birimleri de dolaylı olarak Amerikan dolarına eşitlenmiştir. Her iki savaş döneminde özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde savaş mühimmatı üretimi ile Amerika iyi bir çıkış gerçekleştirmiş, Amerikan doları rezerv para haline gelmiştir.

Bretton Woods’ta kurulması kararlaştırılan IMF ve şimdiki adıyla Dünya Bankası kuruluş adıyla Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (IBRD) sırasıyla dünya ekonomisinde mali istikrarı sağlamak üzere ülkelere kredi temini sağlamak ve ülkelerin kalkınma kapasitelerini arttırmak için mali ve uzmanlık desteği vermek amacıyla 1947’de faaliyete geçmişlerdir. Türkiye ekonomisinin de sık sık kredi borçlandığı IMF, ilk olarak savaştan yıkılan Avrupa’nın şehirlerine finansman kaynağı yaratmak daha sonraları da kalkınma süreçlerini tamamlayan veya tamamlamaya çalışan gelişmekte olan ülkelere kredi desteğiyle fon sağlamaktadır.

Türkiye 1947’de IMF’ye üye olmuş ve 1948-1951 yılları arasında ABD kaynaklı Marshall Planına dahil olmuştur. Bu plana göre Türkiye Avrupa’ya hammadde, tarım ve madencilik sektöründe kullanılacak aletler, elektrik malzemeleri gibi malları ihraç etmesi karşılığında yardım alabilecektir. IMF ile kurulması kararlaştırılan bir diğer kuruluş da şimdiki adıyla Dünya Bankasıdır. Dünya bankası kalkınmada öncelikli ülkeleri kalkınma gereklerini yerine getirmek üzere fonlamak ve danışmanlık hizmeti vermek için kurulmuştur. Türkiye ekonomisine 2001’de Dünya Bankası tarafından atanan bir uzman ile 2001 krizinden çıkış planı hazırlanacaktır.

1950’li yıllarda Türkiye’de tarımda traktörleşme gerçekleşmiş, Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Et ve Balık Kurumu, Türkiye Selülöz ve Kâğıt Fabrikası gibi birçok kamu iktisadi teşebbüs kurulmuştur. Türkiye ekonomisi 1950-1954 yılları arasında %13’lük bir büyüme oranına erişmiştir. Ancak

plansız gerçekleşen büyümenin sonunda pancar ve şeker üretiminin azalmasıyla şeker, İstanbul ve İzmir’de karneye bağlanmış, gıda ve tüketim mallarında karaborsalar görülmeye başlanmıştır. Ekonomi daralmış ve daralan ekonomiye rağmen gelişen kara borsa piyasasıyla mücadele için “Milli Koruma Kanunu” çıkarılmıştır. 27 Mayıs 1960’da askeri darbe gerçekleşmiş ve hemen akabinde 1961’de IMF’den ilk stand-by kredisi alınmıştır.

3.2. 1960-1980 Planlı Kalkınma ve İthal İkameci Sanayileşme Dönemi

Kısaca tekrar etmek gerekirse, II.Dünya Savaşı’nın bitmesini beklemeden ülkeler Amerika’nın Bretton Woods Eyaletinde toplanarak savaş sonrası dünya ticaretini şekillendirecek önemli kararlar almışlardır. Bu toplantıdan çıkan kararlara göre, dolar altına belli oranda eşitlenmiş dolayısıyla tüm dünya paraları da doları böylece rezerv para olarak kabul etmiştir. Ayrıca ekonomi politikası olarak devlet müdahalesinin hâkim olduğu bir kapital sisteme geçilmiştir. Bu sistemde devlet ön plana alınmış ve her alanda söz sahibi konumuna taşınmıştır. Ayrıca yine bu toplantı sonucunda dünya ekonomisini düzene sokması için iki önemli kuruluşun kurulması kararlaştırılmıştır. IMF, Avrupa’nın savaştan dolayı yıkılan şehirlerini yeniden inşa etmek için fon sağlaması amacıyla kurulmuş ancak bu kuruluş belli yıldan sonra gelişmekte olan dar boğazdaki ekonomilere de fon desteği sağlamaktadır.

İki savaş döneminde altına dayalı sabit kur sistemini terk eden ülkeler 1944 Bretton Woods’ta altına dayalı sabit kur sistemini yeniden benimsemişlerdir. Keynesyen politikalar ile devlet ekonomideki payını ve müdahalesini arttırmıştır. Bu durum 1960’ların sonlarına doğru yaşanan enflasyon Keynesyen politikaların terk edilmesine neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde ulusal devlet denetiminin yoğun olduğu ve sermaye hareketlerinin de denetimli gerçekleştirildiği dolayısıyla gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin kısa vadeli para girişi (sıcak para) şoklarına maruz kalmadığı gözlenmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1960'lı yıllar, planlı kalkınma yılları olarak bilinir. Türkiye ekonomisi 1961 anayasası yürürlüğü girdikten sonra koalisyon hükümeti kurulmuştur. 1963'te uygulanmaya alınan kalkınma planında büyüme modeli olarak Harrod-Domar Büyüme Modeli uygulanmaya alınmıştır.

Savaş sonrası dönemde yaşam koşullarında iyileşme, bebek ölümlerinde azalış, ömrün uzaması, beşerî sermayenin geliştirilmesi için kaynak ayrılması gibi işgücü piyasasında olumlu gelişmelerin yanı sıra orta öğretim derecesine sahip olmayan işgücünün ortalama reel ücretlerinin gerilediği ve gelir eşitsizliğinin arttığı görülmektedir.

Japonya'nın 1960'larda gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeler, günümüzde de yapay zekaya kadar varan teknolojik ilerlemelere zemin hazırlamış ve dünya ticaretinde büyük değişimlere neden olmuştur.

20. yüzyılın ikinci yarısı enflasyon ile mücadele ve serbestleşme dönemi yaşanmıştır. Ulusal para çapanının kaldırılması dolayısıyla *ulusal paraların değişim değerlerinin altın veya benzeri reel hiçbir mal tarafından desteklenmediği, nominal büyüklükten ibaret olduğu* bir dönemdir (Yeldan, 2016,s.12).

Keynes'in aksine Monetarist görüş, devletin fon piyasasından borçlanmasının piyasa rekabet koşullarını değiştireceğini ve yükselen faiz oranları nedeniyle özel sektörün dışlanacağını savunmaktadırlar. Literatürde “Dışlama Etkisi” olarak bilinen bu durum, 1970'lere gelindiğinde karşı karşıya kalınan yüksek enflasyon karşısında ne yapılması gerektiğini açıklamakta yetersiz kalan Keynesyen Politikalara alternatif olarak görülmüştür. 20. Yüzyılın ikinci yarısında dünyadaki ekonomik düzene Friedman etkisi ile Monetarist Görüş ve Lucas Devrimi olarak görülen Rasyonel Beklentilerin ortaya çıkışı hâkim olmuştur.

“Enflasyon her yerde ve her zaman parasal bir olgudur” ifadesi ile parasalcı görüşü ön plana çıkaran Milton Friedman, Amerikan Merkez Bankası (FED) Başkanı Paul Volcker'ın 1979'da ABD ekonomisi için uyguladığı yöntemin faiz oranı değil para miktarı olduğunu, *1980-1995 dönemlerinde dünyadaki her ülkenin parasal*

büyümelerinin aşağı yönde geldikten sonra enflasyonlarının düştüğünü bundan dolayı da enflasyonun parasal bir olgu olduğu savının bu olaylarla desteklendiğini düşünmektedir (Snowdon, Vane, 2017,s.124).

1973 Petrol Krizi ile dünya enflasyon sürecine girmiştir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından enerji fiyatlarındaki dört kat artış girdi maliyetlerini yükseltmiş ve gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri enflasyon ile karşı karşıya bırakmıştır. 1970'lerdeki bu dönem ‘‘Büyük Enflasyon Dönemi’’ olarak bilinmektedir. Yüksek enflasyon beraberinde yüksek işsizlik, düşük büyümeye neden olarak ABD ekonomisini durgunluğa sürüklemiştir. *1973-1975 döneminde yaşanan durgunluk döneminde, petrol fiyatlarının dört kat artışı, ekonomide vergi uygulamalarına neden olmuş, bu durum ekonomiyi ciddi bir resesyona sürükleyerek, %8'in üzerinde bir işsizlik oranına yol açmıştır. Yeni petrol şoku Amerikan ekonomisine Ocak 1980'den Temmuz 1980'e kadar durgunluk getirmiştir* (Mishkin, 2018, a.g.e).

Dünya ticaretinde yaşanan ekonomik olumsuzluklar Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri de etkilemiştir. Türkiye bu olumsuz dönemi aşabilmek için İthal İkameci Sanayileşme Politikası uygulamıştır. 1970-1976 dönemlerinde Kamu sektörü öncülüğünde yatırım programları, ara malı ve temel tüketim sanayi ürünlerini de yurtiçinden ikame etmeye çalışmıştır. İthal İkameci Politika sürecinde Türkiye ithalatta serbestleşme, ithalat miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve ithalatın finansmanını sağlayabilmek için döviz rejimini gevşetme, ithalattan alınan gümrük vergilerini azaltma gibi sermaye ithalatını kolaylaştıran yöntemleri uygulamıştır. Devalüasyon oranını enflasyon oranından düşük tutmuştur. Böylece TL'nin reel efektif değerini yükseltmiştir. İthalatı destekleyen bazı krediler yeniden yürürlüğe girmiştir. İthalat miktarında artış olan Türkiye, Avrupa için bir ihracat pazarı olarak görülmüş ve Avrupa ile çoğunlukla mal mukabili ithalat gerçekleştirilmiştir. Dış piyasalardan aldıkların faizi düşük kredileri, iç piyasada yüksek faizle satan yerli bankalar arbitraj farkından gelir yaratmışlardır.

İthal ikameci sanayileşme sürecinde ithalatta yaşanan birçok gelişmeye rağmen ihracat ile ilgili herhangi bir önlem alınmamıştır. OPEC Ülkelerinde ve

İran’da petrol fiyatlarının artışından kaynaklanan zenginleşme Türkiye için iyi bir ihracat pazarı olmasına rağmen bu süreçte ilgili pazarlar değerlendirilememiştir.

Milli gelirden önemli bir yere sahip turizm sektörü için serbestleşmeye gidilmiş ancak TL’nin ithalatı desteklemek için aşırı değerli tutulması yurtdışından Türkiye’ye gelen turistler için ülkeye gelişleri pahalı hale getirmiştir.

Türkiye, ithal ikameci sanayileşme sürecinde ekonomik olayların yanı sıra siyasi olarak da etkilenmiştir. 1974’te gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtına tepki olarak ABD Türkiye’ye silah ambargosu uygulamış, Avrupa Topluluğu ile Türkiye ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Türk dış temsilcilerinin Asala tarafından öldürülmesi, üniversitelerde başlatılan ideolojik çatışmalar yine bu dönemin önemli siyasi olaylarındandır. Ayrıca bu olumsuz koşullara ek olarak, Gülten Kazgan 2009’da yayınlanan ‘Tanzimattan 21. Yy. Türkiye Ekonomisi’ kitabında “*elektrik enerjisinde kesintiler, ısıtılmayan binalar, darlıkların yarattığı karaborsa fiyatları ve tezgâh altı satışları, bu arada hızla büyüyen kara para ve kayıt dışı ekonomi, 1978’in ayrıca koşullarıydı*” (Kazgan, 2009,s.41) diyerek o dönemin içinde bulunduğu koşulların hane halkı açısından da zorlaştığını belirtmiştir.

Petrol fiyatlarının aşırı artışıyla Batı Avrupa stagflasyona girmiş ve burada çalışan Türk işçilerin ülkeye döviz gönderme miktarları azalmıştır. Gönderilen dövizler TL’nin aşırı değerlenmesinden dolayı kara borsaya düşme tehlikesi içermektedir. Burada belirtmek gerekir ki, 1961’de Türkiye ve Almanya arasında imzalanan İşgücü Anlaşması’ndan bu yana Batı Avrupa’ya ithal edilen Türk işçilerinin Türkiye’ye gönderdikleri dövizler ödemeler bilançosunda ayrı bir kaleme kaydedilmektedir. Bu dövizler ülke gelirinde önemli bir yer edinmiştir. Gülten Kazgan’ın aynı isimli kitabında Türk işçilerin gönderdiği döviz, “*ithalatı, ihracat gelirinden ya da dış krediden bağımsızlaştıran ‘ek dış kaynak’ niteliğinde*” olarak tanımlanmaktadır (Kazgan, a.g.e).

1978’de OPEC ülkelerinden gelen petrol fiyatlarına ikinci bir şok tüm dünya ekonomilerini bir takım daha önlemler almaya zorlamıştır. Bu koşulları aşmak için Paul Volcker Başkanlığındaki Amerikan Merkez Bankası, sıkı para politikası

yoluyla faiz hadlerini yükselterek doları maliyetli hale getirmiştir.

1978’de Türkiye ekonomisinde ödemeler bilançosunda bozulma, kısa vadeli borçların ödenmeyerek birikmesi, mal mukabili ithalattan kaynaklanan garantisi olmayan ticari borçlarda artış ve kısa vadeli borçların ödenmeme riski gibi olumsuzluklar görülmektedir. Türkiye, Avrupa’da petrol krizi sonrası alınan ağır önlemler altında, IMF ile istikrar programı imzalayarak yüksek faizli kredilere razı gelmiştir.

Türkiye, 1978 krizinden çıkış için ithalata bazı önlemler getirmiş, dış kredi ile borçlanma yoluna gitmiştir. Ülke siyasi olarak istikrarsız bir süreç yaşamaktadır. Bu arada artan enflasyon, enflasyon ile mücadele de politika yapıcılar tarafından alınan önlemlerin yetersizliği, dış kredi ile borçlanmanın hükümete dolaylı olarak da hane halkına vergiler yoluyla devredilmesi, TL’nin getirilen ithalat politikalarıyla aşırı değerli hale getirilmesi gibi ekonomik ve siyasi olayları protesto tepkilerini daha da arttırmıştır. Üniversite olaylarının da şiddeti artmıştır. Ayrıca terör saldırıları ülke güvenliğini tehlikeye sokmaktadır.

ABD’nin sıkı para politikası ile faizleri yükselterek dolara ulaşmayı zorlaştırması, Avrupa’da petrol krizinin getirdiği stagflasyon 1978-1979 yıllarında alınan önlemlerin de yetersiz olması Türkiye ekonomisini yeni bir model arayışına hazırlamıştır.

Bu arada Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları olarak bilinen Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore dünyada yaşanan petrol krizinden etkilenerek durgunluğa girmişlerdir. Ancak, ‘İhracata Dayalı Sanayileşme Modeli’ olarak bilinen, çalışmanın 3.2.1. bölümünde ayrıntılı olarak işlenen modeli benimseyerek iki yıl içerisinde durgunluktan çıkmışlardır.

Dünya ticaretinde petrol krizinden kaynaklı yaşanan krizler ve kriz sonrası önlemlerin getirdiği değişimler ile bu değişimlere uyum sağlamakta yetersiz kalan Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980’de ‘İhracata Dayalı Sanayileşme Modeli’ ne geçmiştir.

3.3. 1980-2000 Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve İhracata Dayalı Büyüme Dönemi

Dışa açılma sürecine giriş olarak da nitelendirebileceğimiz bu dönemde Türkiye, ithal ikameci politikalardan ihracata dayalı sanayileşme modeline geçiş sürecini yaşayacaktır. Yine bu dönemde ödemeler dengesi ön plana çıkacaktır. Aşağıda ilgili dönemin önemli finansal olayları ayrı ayrı incelenecek olup liberalleşme sürecinde Türkiye ekonomisinin karşılaştığı fırsatlar ve zorluklar incelenecektir. 24 Ocak Kararlarını takip eden süreçte ticaretin ve sermayenin de serbestleşmesi süreçleri gözlemlenecektir.

Türkiye'nin liberalizasyon süreci iki dönemden oluşmaktadır.

- 1980-1983 yılları arasında askeri denetim sürecinde istikrar programı (24 Ocak Kararları)
- 1984-1989 yıllarında demokrasiye geçiş, mali piyasaların serbestleşmesi, özelleştirme, küreselmeye uyumlanma

3.3.1. 24 Ocak 1980 Kararları

Türkiye ekonomisinde ithalata verilen desteklerin kaldırılması ve Türkiye mal ve finans piyasalarının dünya ekonomisine entegre olma süreci olarak tanımlayabileceğimiz “İhracata Dayalı Sanayileşme Modeli” 24 Ocak 1980’de bir önceki bölümde bahsedilen olumsuz siyasi ve ekonomik olayların çözümü için kabul edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır.

Petrol fiyatlarındaki artışın OPEC Ülkeleri ve İran’ı cazip bir ihracat pazarı haline getirmesi bu durumu iyi bir pazar fırsatına çevirmek isteyen Türkiye için önemlidir. Küreselleşen dünya piyasasında rekabet avantajı yakalamak isteyen Türkiye, 24 Ocak 1980’de, dünyada faiz hadleriyle artan maliyetleri aşmak, IMF’den daha uygun faizli kredi alabilmek ve dünya ticaretindeki fırsatları değerlendirebilmek

için 24 Ocak Kararlarını yürürlüğe koymuştur.

ABD ve İngiltere serbestleşme hareketine öncü olan iki gelişmiş ülke konumundadır. İngiltere’de Thatcher hükümeti neoliberal politikalar kapsamında kamulaştırılan birçok sektörü özelleştirmiştir.

Türkiye, 1973 Petrol Krizi ve beraberinde gelen olumsuz ekonomik olaylar sonucunda IMF’den yüksek faizli kredi kullanmak zorunda kalmış ve borç ödemelerinde aksaklıklar oluşmuştur. İhracata dayalı sanayileşme modeli Petrol krizinin dünya ekonomisinde yarattığı olumsuz koşullarda Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bir çıkış olarak görülmüş ve Asya Kaplanları olarak bilinen ülkeler bu modelle krizden hızlı bir şekilde çıkış gerçekleştirmişlerdir. Ancak, 1970’lerde düşük faizlerle borçlanan gelişmekte olan ülkeler, enflasyonun önlenmesi için uygulanan yüksek faiz ortamında borçlarını çevirememişlerdir.

Bu dönemde ithalattaki denetim azaltıldı. Askeri yönetim aşamasındaki sistemde kullanılan deneme yanılma yöntemleri piyasalarda olumsuz tepkiye yol açtı.

Bu dönemde dünya iki büyük ülkenin, Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) etkisindeydi. NATO çerçevesinde stratejik öneme sahip olan Türkiye, IMF, Dünya Bankası, Avrupa İskân Fonu, İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlardan kredi kullanabiliyordu. 1983 askeri darbenin bitişi ve demokratik hak olan seçimlerin yapılması İMF’ nin denetimlerinin de kalkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye’nin kredi güvenliğini artırarak daha farklı olanaklarla borçlanma imkânı sunmuştur. Kısa vadeli borçların uzun vadeli kamu borcuna dönmesi kamu borç yükünü arttırmış, kamu borçlarını ödeyebilmek için yeni vergileri yürürlüğe almıştır. Katma Değer Vergisi (KDV) olarak bilinen bu vergi günümüze kadar etkinliğini sürdürmüştür.

Kamu harcamaları açısından önemli bir kalem olan savunma harcamaları bu dönemde başlayan terörizm olaylarıyla ciddi boyutlara ulaşacaktır.

3.3.2. Döviz Piyasalarında Serbestleşme

1984'te dış ticarete ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarların kazandırılması, ihracatçıların uluslararası ticarete paylarının arttırılması ve girişimlerinde gerekli desteğin sağlanması için Türk Eximbank kurulmuştur. Dış işlemlerin kredilendirilmesi (1987) ve ihracat riskini azaltmak için ihracat kredileri için sigorta faaliyetlerine (1989) geçilmesi gibi işlemler hızlı bir şekilde küreselleşme sürecine entegre edilmiştir.

İhracata dayalı sanayileşme politikasını yürütebilmek için döviz piyasasında serbestleşmeye gidilmiştir. Döviz fiyatının belirlenmesi görevi hükümetten alınıp Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasına verilmiştir. Günlük kur uygulaması benimsenmiştir. Sermaye Piyasası Kanunun çıkarılması, döviz tevdiat hesaplarının (1985) ve tam konvertibiliteye geçiş (1989) sağlanmıştır.

Devlet Bakanlığı'nın 7/8/1989 tarih ve 55251 sayılı yazısına istinaden '*Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*' Bakanlar kurulunca kararlaştırılmıştır (TCMB, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar, Ankara, 1989,s.3). 32 Sayılı kararla birlikte Türk parası Konvertibli olmuştur. Türk parasının yabancı paralar karşısında değeri belirlenebilir, döviz ve döviz temsil eden belgeler ile Türk parasını temsil eden belgelerin ihracat ve ithalata, kambiyo işlemlerine konu olması yolu açılmıştır.

İthalatta serbestleşme, miktar kısıtlamalarının kaldırılması gibi ithalat gelişmeleri ve ihracatı arttırmak ve finansmanını sağlamak için Türk Eximbank'ın kurulması gibi faaliyetler Türkiye'nin ticari itibarını geri kazanabilmesi ve yeniden dış borç alabilmesi için önemlidir. Ancak, hayvansal ürünlerin ithalatında gerçekleştirilen serbestleşme ile Avrupa'dan ithal edilen hayvansal ürünlerle düşük teknoloji ile üretilen yerli ürünlerin rekabet edebilmesi oldukça zor olmuştur. Hatta hayvancılık sektöründe karşı karşıya kalınan çöküş özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki üreticilerin işsiz kalmasına, Batı'daki büyük şehirlere göçün başlamasına neden olmuştur.

Tarım sektöründe de benzer sorunlar yaşanmış, ithal tarım ürünleri ile rekabet edemeyen yerli üretici tarım alanlarını mülk alanı olarak satışa çıkarmaya başlamıştır. Akdeniz bölgesindeki turizm alanlarında imara açılan tarım alanları ve turizm girişimciliğine sağlanan teşvikler bölgeye büyük turizm tesisleri kurulumuna yol açmıştır.

KİT'lerin özelleştirilmesi, tarım fiyatlarına taban fiyat uygulanması, ücretler hesaplarının beklenen enflasyon üzerinden hesaplanması gibi birçok mali uygulama da gerçekleştirilmiştir.

Arz yönlü iktisatın vergi kuramı olarak bilinen Laffer Kuramı benimsenmiştir. Kurama göre uygulanan vergi indirimlerinde amaç üretimi arttırmak, üretimi kısıtlayan çevre koruma standartlarının esnetmek, kuralları gevşetmek üzerine olmaktadır. Bu durumda enflasyonla mücadelede arzı arttırarak fiyatların düşmesini sağlamak hedef alınmıştır. Ancak, *‘Arz yönlü ekonominin özellikle vergiyle ilgili önermeleri ABD’de Regan, İngiltere’de Thatcher ve Türkiye’de Özal zamanında uygulanmış, fakat iddia edildiği gibi vergi oranı indirimleri vergi tahsilatını arttırmamıştır’* (Eğilmez, M., Kumcu, E., Ekonomi Politikası, İstanbul,2016,s.32). Vergi indirimleri beraberinde vergi kaçakçılığının artışı da getirmiştir.

Serbestleşmenin uygulanmasındaki on yıl içerisinde, dünyada petrol krizi bitmiş ancak Türkiye’nin ihracat olanakları kısıtlanmıştır. İran-Irak Savaşı sona ermiş ancak Körfez Savaşı başlamış ve Türkiye Irak ambargosuna (1991) maruz kalmıştır. Diğer taraftan New York Borsasının çöküşü Türkiye’nin borçlanma maliyetlerini arttırmış (LIBOR Faiz artışı), borç ödeme vadesi kısılmış, ülke yüksek komisyon bedelleri ödemek zorunda kalmıştır. Dışarıdan borç bulması zorlaşan Türkiye bu durumla başa çıkabilmek için vergileri arttırmış ancak vergiler yeterli olmadığından dolayı 1988’de Türkiye ekonomisinin stagfasyona girişi önlenememiştir. Bu durgunluk süreci 1994 ekonomik krize neden olmuştur.

3.3.3. 1989 Sermaye Hareketlerde Serbestleşme

1980 ile finansal anlamda birçok serbestleşme gerçekleştirilmiştir. 1981’de faiz hadleri, 1984’te döviz alımları serbestleştirilmiştir.

1986’da Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) kurulmuş, 1987’de de Merkez Bankası açık piyasa işlemlerini (APİ) uygulamaya başlamıştır.

32 sayılı Karar ile Türk parasının konvertibli olmasına karar verilmiş, ticarete döviz işlemlerinin önü açmıştır. Ticari işlemlerde serbestleşmenin hemen ardından finansal liberalleşme dönemi de gerçekleştirilmiştir. 1990’larda gerçekleşecek yeni dünya düzenine Türkiye ekonomisi de gerçekleştirdiği serbestleşme hareketleriyle uyumlanmaya çalışmaktadır.

3.3.4. 1990-1993 Finansal Liberizasyon Dönemi

1963’te teknolojik yeniliklerle dünya ticaretinin yönünü ve şeklini değiştiren Japonya’nın teknolojik atağı 1990’larda finans sektörünün de değişmesine neden olmuştur. Finans işlemleri takip altına alınmış, rakamsal hatalar bilgisayar algoritmaları sayesinde azalmıştır.

Dünya 1990’lara kadar piyasa ekonomisi ve planlamacı ekonomi arasında iki kutuplu bir sistemdeyken, Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla Doğu Blok’u parçalanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmış, Amerika tüm dünya ticaretinde en güçlü ülke konumuna gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelere planlamacı ekonomiye geçmelerini engellemek için sağlanan birçok taviz ortadan kaldırılmıştır.

1993’te Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütüne (eski ismiyle GATT Örgütü) üyeliği gerçekleştirilmiştir. Avrupa Birliği (eski ismiyle Avrupa Topluluğu) Türkiye ile üye görüşmeleri başlatmıştır. Avrupa Birliğine üyelik halen sağlanamamış olsa bile esnek kur rejimine uyum sürecinde Avrupa Birliğine üyelik için uygulanan uyumlanma süreçleri ve 2001 krizinden çıkış için Türkiye’ye önemli tecrübeler

edindirmiştir. Bu konuya Bölüm 3.5 de daha ayrıntılı yer verilmiştir.

32 sayılı karar ile kaldırılan döviz denetim ve sınırlandırmaları ülkeye döviz girişlerini arttırmıştır ancak döviz girişi ile düşen döviz kurları beraberinde ithalatı arttırmış, bu ithalat artışlarını karşılayamayan ihracatla sonuçlanmıştır. 1993'te gerçekleşen ani döviz çıkışları beraberinde döviz kurunun aşırı yükselmesine neden olmuştur. Bu durumda artan dış borç maliyetlerine önlem amacıyla 1994'te İMF ile bir istikrar programı daha imzalanmak zorunda kalınmıştır.

1990-1994 yılları arasını kapsayan Altıncı Kalkınma Planında bazı kararlar alınmıştır:

- GSMH yılda %7 büyüyecek
- GSYH içinde tarımın payı azaltılıp sanayinin payı arttırılacak
- Toplam tüketim azalacak
- Dış ticaret hacminin GSMH içindeki payı arttırılacak

Altıncı kalkınma planında alınan bu kararlara rağmen iç ve dış denge bozulmuş, 1994'te para, sermaye ve döviz piyasalarında önemli aksamlar meydana gelmiştir.

Rekabet şartlarının ağırlaştığı dünya ekonomisinde Türkiye ekonomisi serbestleşme akımlarına finansal piyasalarda da devam etmiştir ancak Türkiye ekonomisi henüz kısa vadeli sermaye akımlarının düzensizliğini karşılayabilecek bir finansal sisteme sahip değildir. Ayrıca enflasyon ve faiz oranlarının yüksek seyretmesi Türkiye'yi 1994'te finansal bir krize sürüklemiştir.

3.4. 1994- 2001 Dönemi Krizleri ve Dış Ticaret Açıkları

32 Sayılı kararla birlikte konvertibli edilen Türk lirasının iç ve dış değerini korumak için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası döviz rezervini arttırmıştır. Sermaye girişlerini cazip hale getirilmesi aynı zamanda döviz fiyatlarına gelebilecek

bir artışı önlemek amacıyla piyasayı fonlaması ile döviz fiyat artışlarını kontrol altında tutabilecektir.

Diğer taraftan, ihracata yönelik devlet yardımları kararı 11 Ocak 1995 tarih ve 22168 sayılı Resmî Gazetede yayınlanıp Haziran 1995'te yürürlüğe girmiştir. Kanunda belli aralıklarla düzenlemelere gidilmiştir. İhracat artışını sağlayacak her türlü çaba Türkiye Hükümeti tarafından desteklenmektedir (www.eximbank.gov.tr, Erişim tarihi: Nisan 2024).

Finansal serbestleşme beraberinde yerli ve yabancı ticari banka sayılarını da arttırmıştır. Bu bankalar dışarıdan kısa vadeli fon toplayıp bunları kamu iç borçlanmayı fonlayarak arbitraj farkından gelir elde etmektedirler. Ancak, bu sistem beraberinde birçok bankanın iflasına neden olmuştur. Banka iflasları devleti kısa vadeli yüksek faizli borç yüküyle karşı karşıya bırakmıştır.

Yurtdışından gelen Türkler 'in ve yabancı turistlerin ülkeye getirdiği efektif dövizler, kara para aklamak için yasa dışı yollarla ülkeye sokulan dövizler, ticari bankaların borçlanma için gösterdikleri kaynak olarak kullanılan dövizler ülkede TL'nin ikamesi durumuna gelmiştir. Dövizin ülke para arzına katılması ve kısa vadeli borçların önlenememesi gibi durumlar ülkede ciddi krizlere neden olmuştur.

3.4.1. 1994, 1998 Bankacılık Krizleri

1994 yılında birçok banka iflası gerçekleşmiştir. Bazı aracı kurumlar faaliyetten menedilmiş bazılarıysa el değiştirmiştir. Bu durum mudilerde panik etkisi yaratmış ve bu paniğin etkisiyle diğer bankalardan da kontrolsüz bir şekilde mevduat çekimi gerçekleşmiştir. Yaşanan panik etkisini engellemek için dönemin hükümeti 5 Mayıs'ta bankalardaki tüm mevduatların devlet garantisine alındığını bildirmiştir. Bu süreci yönetebilmek için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ticari bankalara uyguladığı reeskont kredisini genişletme kararı almıştır. Batan bankaları tasfiye etmek için Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuştur. Banka kurulum şartlarını sağlamayan yine de kurulmasına izin verilen bankalar mudilerden piyasa

faizinin çok üstünde yüksek faiz vadederek tasarruflarını toplamışlar. Offshore işlemlerle de vergi kaçakçılığı da gerçekleştirilmiştir. Mağduriyet yaşayan mudilerin anaparasını ödemekle yükümlü olan TMSF, banka hortumlamaları ile karşı karşıya kalmıştır. 5 Mayıs'ta verilen devlet garantisine güvenen mudiler yine 1994'ü takip eden 1998 ve 2001 yıllarında yüksek faizlere kanmışlar ve tasarruflarını yatırdıkları bankalarda yine mağdur olmuşlardır. 1998 krizi çiftçi kesiminden küçük ve orta işletmeye kadar birçok sektörü etkilemiştir. Türk Ticaret Bankası, Inter bank, Bank ekspres TMSF'ye devredilmiştir. Dolayısıyla bu bankalar iflas ettirilip tasfiye edilmediği için bankalara ait tüm anapara ve faiz ödemeleri devletin sorumluluğundadır. Bankaların yarattığı bu piyasa aksaklıkları yüzünden ortaya çıkan krizler Hazineye bu krizleri aşabilmek için daha yüksek faizle borçlanmak zorunda bıraktırmıştır (Kazgan,2009,s.88).

Banka krizleri sürecinde 17 Ağustos 1999'da devlet bütçesine büyük bir yük getirecek bir deprem gerçekleşmiştir. Depremle birlikte inşaat sektöründeki takipsizlik, yerel yönetimlerdeki yolsuzluklar ve yasalara aykırı verilen bina izinleri ortaya çıkmıştır. Birçok insanın hayatını kaybettiği deprem ve sonrası devlet harcamalarını 'görev zararları' şeklinde kamu bankalarına karşılatmıştır. IMF ile tekrar Stand-by anlaşması imzalanmıştır.

3.4.2. 1997 Asya ve 1998 Rusya Krizleri

1990'lar Japonya'nın durgunluğa girmesi, Asya Kaplanlarında başlayan asimetrik enformasyon ve kriz dönemleri ardından Rusya'da gerçekleşen kriz dönemleri Türkiye için önemli ekonomik dalgalanmalardır.

1997 yılında Asya Ülkeleri özellikle 'Asya Kaplanları' olarak 1990'lı yılların başında gelişme ve büyümeleri örnek gösterilen Tayland'da başlayan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Singapur, Hong Kong, Laos, Filipinler, Çin ve Vietnam ekonomilerini etkisi altına alarak Dünya'ya yayılan Asya Krizi ve ardından 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, Türkiye ekonomisi üzerinde özellikle inşaat ve

tekstil sektörlerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Sönmez, Şimşek, 2011,s.8).

Tayland ile başlayan ve tüm Asya ülkelerine oradan da Rusya'ya yayılan kriz Latin Amerika'ya, Arjantin'e ve gelişmiş ülkelere Amerika'ya ve Avrupa Birliğine sıçramıştır. Ancak Türkiye gerek Rusya ve Avrupa Birliği ile gerçekleştirdiği ticari faaliyetler gerekse borç para bulduğu piyasalarda faiz oranlarının krizlerden kaynaklı artışlarından en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur.

3.5. 2000-2020 Finansal Liberizasyon ve Yüksek Büyüme Dönemleri

1990 ve 1999 yılları arasında kamu kesiminin iç borçlanma gereği artışı ve yüksek faizlerden dolayı iç borçlar sürdürülemez bir hale gelen Türkiye ekonomisinde toplam borç stoku GSYH'nın %60'ını oluşturmaktadır. Bankaların artan döviz yükümlülükleri ve kamuya yüksek faizle borç vermeye başlamaları beraberinde mali sistemi de bozmuştur. Ekonomik sistemde yaşanan bu olumsuzluklar 2000 ve 2001'de ardı ardına krizle sonuçlanmıştır (Kazgan,2009,s.93)

2001 krizi sonunda Merkez Bankası ve Hükümet ortak karar alarak 22 Şubat 2001'de dalgalı (serbest) döviz kuru rejimine geçilmiştir.

Aşağıdaki bölümlerde esnek kur rejimine geçiş süreci, yüksek büyüme dönemleri ve bu sürecin içinde cari açığın yeri araştırılmaktadır.

3.5.1. Kasım 2000- Şubat 2001 Krizlerinden Çıkış- Avrupa Birliğine Uyum Süreci

1998 yılı büyük banka bataklarını hazırlayan olaylar beraberinde ülkeden büyük bir sermaye çıkışına neden olmuştur. Türkiye kontrolsüz açılan bankaların hortumlanmasıyla, halkın tasarruf mağduriyetlerine çözüm olarak getirilen kamuya

devretme yöntemi banka hortumlamalarını daha da arttırmıştır. Ayrıca devlet güvencesine güvenen halk daha fazla faiz alma vaadiyle mağdur edilmiştir. Bu durumda ülkeden çıkan sermayenin kamu zararı olarak yazılması ve 17 Ağustos depreminin getirdiği büyük yük ülkenin büyük borçlanmasına neden olmuştur. Ayrıca, 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının yarattığı kaygı ve deprem bölgelerindeki fay hatlarının canlanması korkusu turizm sektörünü de olumsuz etkilemiştir.

Bu dönemde batan bankaları devralmak üzere Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Olumsuz piyasa koşullarına dayanamayan sekiz banka bu dönemde batmıştır. Toplamda on bir banka TMSF'ye devrolmuştur. Olumsuz piyasa koşullarını yaratan yüksek faiz oranları artışı, piyasanın TL arzını karşılayamaması ve IMF programı kapsamında (17. Stand-by Anlaşması) TL arzını arttırması için Döviz girişi sunamamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye bu koşulları yönetebilecek sağlıklı bir finans sistemine sahip değildir.

1999'da IMF'ye sunulan "2000 Enflasyonu Düşürme Programı" niyet mektubu sunulmasının ardından Kasım 2000'de ve Şubat 2001'de iki kriz yaşanmıştır. Krizlerin asıl nedenleri olarak 1990'larda dışa bağımlı sürdürülen büyüme; kamu kesiminin tasarruf ve yatırım yapma olasılığını azaltmış, özel sektörün tasarruflarını da reel üretici sektörlerden uzaklaştırmıştır. Ayrıca yüksek enflasyon nedeniyle gelir dağılımında bozulma oluşmuştur. Enflasyonu düşürme programı adı altında uygulanan sıkı maliye politikası ile faiz dışı fazla arttırılmak istenmektedir. Gelirler politikası aracılığıyla kamu kesimi ve asgari ücret artışları gerçekleştirilmiştir (www.tmsf.gov.tr, Raf Temizliği, 2001, s.101).

Döviz kuru artışları %20 ile sınırlandırılmıştır ancak ardı ardına yaşanan krizler nedeniyle ülkeden önemli miktarda yabancı sermayenin çıkmasıyla sabit çapa uygulamasından çıkılmıştır. Bir başka deyişle, 2000'lerde uygulanan "kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programı" gerçekleşen iki kriz sonunda uygulanamaz hale gelmiştir.

2001 Şubat krizi bankacılık sektörü başta olmak üzere tüm sektörleri etkilemiştir. 2000’de uygulamaya alınan ‘‘döviz çıpası’ rejimi kur riskinin ortadan kalktığına dair yanlış bir izlenim yaratarak bankaların faizler düşecek umuduyla tüketici kredilerini ve DİBS portföylerini daha da büyötmelerine yol açmıştır. Bu durum aktif kalitesi bozuk bankaları, vadesi uzun getiri az aktiflerin vadesi kısa faizi yüksek kaynaklarla fonlanması, zor duruma sokmaktadır.

Bankaların ardı ardına batışları ölkede ciddi bir beyaz yakalı vasıflı işsiz kitlesi oluşturmuştur. Bu durumda hem sermaye hem de vasıflı iş gücü kaybı yaşanmıştır. Batan bankalar yabancılara ederinin altında değörlere satılmış, özelleştirme ile halkın kullanımına açılması gereken temel gıda üretici fabrikalar rekabet ortamına bırakılmıştır. Yüksek faizli hem iç hem de dış borç yükü olan Türkiye ekonomisi yoksullaşmıştır (Kazgan,2009, s.125).

2001 krizi sonrası Şubat 22’de dalgalı (serbest-esnek) kur rejimine geçiş kabul edilmiştir.

Esnek kur rejimine geçişin hemen ardından makroekonomik tüm göstergelerde başarısız olan Türkiye ekonomi yönetimi ve politika yapıcıları, 3 Kasım 2022’deki seçimde parlamento dışı bırakılmıştır. Türkiye yeni bir partinin tek başına iktidara gelmesiyle politik olarak da yeni bir sürece girmiştir.

3.5.2. Esnek Kur Rejimine Geçiş Süreci (22 Şubat 2001)

2000’lerde uygulanan ‘‘Kur Çapasına Bağlı Enflasyonu Düşürme Programı’’ bir başka değışle döviz kuruna dayalı enflasyonu düşürme programı, Türkiye ekonomisinde ciddi likidite sıkıntısı yaratmış ve bu durum piyasa hacimlerinin bozulmasına, bazı bankaların batmasına neden olmuştur. Bu olumsuz koşullar 2000 ve 2001 krizlerini de beraberinde getirmiştir (Kazgan,2009, s.165).

Esnek kur rejimine geçilmesi için aşağıda sıralanan nedenler önemlidir:

- Esnek kur rejimini benimseyen ülkeler bağımsız para politikası uygulayabilmektedir.
- Yurtdışından kaynaklanan bir enflasyon ortamı veya durgunluk gibi durumlarda kur yurtdışına hemen uyumlanabilmektedir.
- Arz ve talepten kaynaklı kurlarda yaşanan anlık değişimler, sabit kur sistemindeki gibi uzun süre müdahalelere gerek kalmaksızın uyumlanacaktır.
- Ulusal paranın gerçek değerinin dalgalı kur aracılığıyla iç fiyatlara anında yansıtacaktır. Bu da beraberinde karşılaştırmalı üstünlük alanının belirlenmesinde önemli olacaktır.

Türkiye ekonomisinde uygulanmak üzere, dünya konjonktür yapısına uyumlanmak ve dış şoklardan etkilenme seviyesini azaltmak için 22 Şubat 2001 tarihinde Hükümet ve Merkez Bankasının ortaklığında esnek kur rejimine geçilmesine karar verilmiştir (www.tmsf.gov.tr, Raf Temizliği, 2001,s.201).

3.5.3. Güçlü Ekonomiye Geçiş Süreci (15 Mayıs 2001)

İç borç dinamiğinde bozulma, gelir eşitsizliğinin ortaya çıkması, yüksek enflasyon, yüksek kamu borçları ve yüksek faizler sonucu ardı ardına kriz yaşanan Türkiye ekonomisi için yeni bir geçiş programı yürürlüğe girmiştir (15 Mayıs 2001).

“Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” IMF öncülüğünde uygulamaya alınan iki aşamalı bir yeniden yapılandırma programıdır. 2001- 2023 gelişme stratejilerinin temel amacını oluşturmaktadır. Artarda gelen krizlerde kaybedilen güvenin yeniden kurulması ve istikrarsızlığın ortadan kaldırılması önemlidir. Ayrıca, bu program ile kamu borçları azaltılması ve ekonomiyi yeniden yapılandırmak için yapısal değişimlerin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Güçlü ekonomiye geçiş programı kapsamında Merkez Bankası kanunu değiştirilmiş, araç bağımsızlığı ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, hükümete avans yolu kapatılmıştır. Bankacılık sektöründe kapsamlı ve hızlı bir şekilde yeniden yapılanma sağlanmıştır.

2002 ile gelen mali disiplin önlemleri kamunun yükünü özel kesim tasarruf - yatırım dengesine kaydırmıştır. Bu durumda cari açık artık özel kesim tasarruflarının özel kesim yatırımlarını karşılayamaması sürecinde oluşmaya başlamıştır. İç tasarrufun yeterli olmaması, düşük kur rejimi ile gelen ithalat tüketiminde artış, yüksek kamu açıkları cari açığı her yıl artmasına neden olmuştur (Kazgan,2009, s.145).

2002-2005 yılları arasında ‘örtük enflasyon hedeflemesi’ ve 2006’dan sonra ‘açık enflasyon hedeflemesi’ şeklinde uygulamaya konan enflasyon hedeflemesi rejimi Türkiye’de maliye politikalarının da etkinliği ile faiz oranlarının düşmesine beraberinde özel kesim tüketimlerinin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde özel kesim tüketimleri ile yüksek seyreden cari açık gözlemlenmektedir. Tablo 30’ da ilgili dönemlerdeki cari açık değerleri görülmektedir.

Tablo 30. Türkiye’nin 2002-2006 Yıllarında Cari Açık Değerleri (Milyar Dolar)

Yıllar	Cari Açık
2002	1,5
2003	8,0
2004	15,6
2005	22,9
2006	32,05

Kaynak: TCMB, Türkiye Cari Açık Değerleri, www.tcmb.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Dış dünyada 1997’de kriz süreci geçiren Asya Ülkeleri dünya ticaretinde etkin hale gelmeye başlamışlardır. Türk firmaları da dünya ticaretinde teknolojik yeniliklerin yakından takibi, Ar-GE çalışmaları ve üretimde kalite ve standartlarını

yükseltmeleri ile rekabet avantajı kazanmışlardır.

Olumsuz tüm ekonomik koşullara rağmen Türkiye on yıllık sürecinde kredi derecesini yükseltmiş, enflasyonu tek haneli rakamlara indirmiştir. Dış borçlanma faizleri düşen Türkiye ekonomisi olumlu etkiler göstermiştir. Aşağıda Türkiye ekonomisinin enflasyonda toparlanma, harcamaların kamudan özel sektöre geçiş aşamaları her yönüyle tartışılacaktır.

3.5.4. 2006- 2008 Ara Dönem

Türkiye bu dönemde bir önceki dönemde olduğu gibi bütçe açıklarından oluşmayan bir cari açık sorunu ile karşılaşmıştır. Ekonomi yönetimi, karşılaştığı yeni risklerle baş edebilmek için Merkez Bankası para politikası araçları kullanılmaya çalışılmıştır. Cari açığın finansmanı ve toplam krediler bu dönemin belirgin sorunlarıdır.

Tablo 31. Türkiye'nin 2006-2008 Yılları Arasında Cari Açık Değerleri (Milyon Abd Doları)

Yıllar	Cari Açık
2006	-32,05
2007	-38,21
2008	-41,60

Kaynak: TCMB, TÜİK, Dış Ödemeler Dengesi Verileri

Tablo 31'den de görüldüğü üzere, cari açık yine bu yıllarda artış göstermiştir.

2006 yılının ikinci çeyreğinde uygulanan sıkı para politikası ile 2007’de bankacılık sektörü brüt kredi hacmi¹ 281,4 milyar YTL ulaşarak bir önceki yıla göre %19,2 reel artış göstermiştir. Sıkı para politikasından firmalara göre daha çok etkilenen bireysel kredilerin artış hızı 2008’de toplam kredileri %25,6 artışla 313,3 milyar YTL olmuştur.

¹Brüt Kredi Hacmi: Canlı Krediler + Brüt Tahsili Gecikmiş Alacaklar

3.5.5. 2008 Küresel Kriz Döneminin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ardı ardına gerçekleşen krizler sürecinin ardından dünyada likidite bolluğu yaratılmıştır. Bu finansman kaynağını her ülke farklı sektörlerde kullanarak büyüme sağlamışlardır. Dünya ticaretinde üretim, Çin ve Güney Kore gibi emek yoğun ülkelere kaymıştır. Dünyada hem ticari anlamda hem de finansman anlamında tam serbestleşme gerçekleşmiştir.

11 Eylül Darbesi olarak bilinen Amerikan İkiz Kulelerine yapılan saldırı sonrası Usama Bin Ladin Örgütlenmesini neden gösteren Amerika Afganistan’a savaş açmıştır. Savaş sonlandırılmadan savaş alanını genişleten Amerika Birleşik Devletleri Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’a da savaş açmıştır. Türkiye Amerika Irak savaşında ABD’nin yanında yer almıştır. Sınır komşumuzda gerçekleşen savaş, Türkiye’nin savunma harcamalarında artışa neden olmuştur. Ayrıca hem Afganistan hem de Irak savaşları Amerikan ekonomisinde de ciddi sorunlara yol açmıştır. Savaş harcamaları Amerikan ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

İpoteğe dayalı menkul kıymetlerin teminatından ticari bankalar büyük ücretler aldılar. Oysa bu ücretlendirmelere karşın yeterli teminatları bulunmamaktadır. Riski yüksek olan karmaşık finansal ürünlerin değerleri bir balon oluşturmaktadır. Mortgage kredileri adı altında verilen kredili ev satışları 2009 ‘da konut balonunun patlamasıyla konut fiyatlarının %30 değer kaybı gerçekleşmiş ve

krize neden olmuştur.

2008 Mortgage Krizi swap işlemleri ile tüm ülkelere yayılmıştır. Mevduat yerine kısa vadeli krediler kullanan İngiliz Bankası Northen Rock Eylül 2007’de ilk çöken banka olmuştur. Onu takip eden birçok büyük sermaye banka kayıpları, işsizlik sayısında artış vb olaylar tüm dünya ekonomilerini olumsuz etkilemiştir.

Türkiye, 2008 Küresel Krizi sürecinde hem türev piyasalarının henüz gelişmemiş olmasından hem de 2001 krizi sonrası çıkış için uygulanan bankacılık düzenlemelerinin uygulanmaya devam etmesinden dolayı krizi diğer ülkelere göre görece daha hafif geçirmiştir.

2008’de İran’da büyük deprem, 2010’da Arap Baharını yaşanmıştır.

3.5.6. 2010 Avrupa Borç Krizinin Türkiye Ekonomisine Etkileri

2008’de Avrupa’da başlayan bankaların batışları finansal kurumların devletler tarafından kurtarılmasına neden olmuştur. Hükümetler büyük meblağlar içeren kurtarma paketleri açıklamışlardır.

Tablo 32. Küresel Kriz Sonrası Kurtarma Paketleri

Ülke	Kurtarma Paketi
Birleşik Krallık	Finansal sisteme 600 milyar dolar destek verdi
Fransa	Finansal sisteme 400 milyar dolar destek verdi
Almanya	Hypo Real Estate Holdinge 50 milyar dolar destek verdi ayrıca finansal sisteme 500 milyar dolar destek verdi
İzlanda	Ülkenin en büyük üç bankasını devraldı
Hollanda	İng.ye 13 milyar dolar destek verdi
Güney Kore	Bankacılık sistemine 100 milyar dolar destek verdi
Yunanistan	Ticari bankaları ve uluslararası kredilendirmeyi garanti altına aldı

Kaynak: Frederick Mishkin, *Makroekonomi Politika ve Uygulama*, s414, Selami Sezgin, İkinci Basımdan Çeviri, Şubat, 2018,s.102

Türkiye için önemli bir ihracat pazarı olan Avrupa’da yaşanacak ekonomik olaylar Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir. 2008 Küresel krizin Avrupa’da görülen etkileri ve krizin bankacılık sektöründe yarattığı büyük etkilerinden çıkışı sağlamak için yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Keynesyen Politikalara dönen Avrupa hükümetleri büyük destekler sağlamışlardır. Bu destekler küresel krizin atlatılmasına etken olsa da Avrupa’yı yeni bir borç krizinden kurtaramamıştır. Almanya üye ülkeler; İspanya, İtalya, Yunanistan’da yaşanan krizleri çözmek için Avrupa Birliği ülkeleriyle çözüm üreteceklerdir.

3.5.7. Rahip Brunson Olayı ve Etkileri

Dünya ekonomisinde petrol fiyatlarındaki artış eğiliminin yarattığı enflasyon beklentisi ve gelişmiş ekonomilerde değişen para politikaları Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkilemiştir.

Dünyadaki olumsuz beklentiye ek olarak, Türkiye güneydoğu sınırı olan Suriye’de istikrarı sağlamak için uyguladığı stratejilerin Amerika tarafından olumsuz karşılanması, Türkiye’nin Rusya ile Hava Savunma Sistemi ticareti gerçekleştirmek için işbirliği yapması ve Ağustos 2018’de uzun yıllar Türkiye’de yaşayan ülke güvenliğinin tehdit edildiği gerekçe gösterilerek sınır dışı edilen Andrew Craig Brunson, bilinen adıyla Rahip Brunson Olayı, sebebiyle, Amerika ile Türkiye ilişkileri karşılıklı yaptırım kararlarıyla gerilmiştir.

Türkiye ekonomisi bu olayların devamında yabancı sermaye tarafından riskli bulunmuş ve Türkiye’ye sermaye girişleri kısıtlanmıştır. Bu da dış ticaret hacminde değişikliklere neden olmuş, dolar kuru yükselmiştir. Dolar kurunun yükselmesi ihracatı arttırmıştır.

Ekim 2018’de Brunson’un serbest bırakılmasıyla olaylar normale dönmüştür.

3.5.8. Covid-19 Süreci

Küresel ekonomide belirsizlikler devam ederken ilk kez Çin'in Vuhan şehrinde görülen Covid-19 vakası tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 2020 yılında başlayan ve hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılan küresel salgın, tedarik zincirlerini, üretim kanallarını ve istihdamı olumsuz etkilemiştir. Salgının yayılmasını önlemek için sosyal alan kısıtlamasına gidilmiş, ekonomik faaliyetler durdurulmuş veya kısıtlı çalışılmasına izin verilmiştir. Bu durum tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisini de olumsuz etkilemiştir.

Tablo 33. Gayri Safi Milli Hasıla Değerleri (Yüzde)

	2014-2018	2019-2023
Dünya GSMH Değişimi	3,5	2,5
Gelişmiş Ekonomiler	2,2	1,4
Avro Bölgesi	2,4	1,9
Japonya	1,0	0,1

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr), Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Tablo 33' da covid-19 öncesi ve salgın dönemi GSMH değişim oranları verilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, gelişmiş ekonomilerde covid-19 sürecinde ve sonrasında küçülme yaşanmıştır. Süreçler arası karşılaştırmada Dünya GSMH değişimi %3,5' tan %2,5'a gerilemiştir. Gelişmiş ekonomilerde de benzer gerileme görülmektedir.

En büyük ihracat alanımız olan Avrupa Bölgesi de bu süreçten etkilenmiş 2014-2018 GSMH dönem ortalaması %2,4 'ten %1,9'a gerilemiştir.

Tablo 34. Yükselen Ekonomilerin Gsmh Değişimleri (Yüzde)

	2014-2018	2019-2023
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,6	3,3
Çin	7,0	4,9
Hindistan	7,4	4,0
Brezilya	-0,7	1,7
Rusya	0,7	1,0
ASEAN	4,8	2,6
Orta Doğu	2,7	1,9
Kuzey Afrika	3,5	2,9

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr) , Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023, ASEAN-5: Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland, Vietnam, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Tablo 34’de Türkiye’nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin GSMH ortalama değişim yüzdeleri görülmektedir. Tabloya göre, Brezilya ve Rusya hariç diğer tüm ülkeler Covid-19 sürecinden olumsuz etkilenmişlerdir. Üretim kısıtlaması getirilen sektörler GSMH’ yı daraltmış, işsizlik, gelir dağılımında bozulma, gelecekte beklenen enflasyon artışları gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Çin’in dünyanın en büyük üretim alanı olması ve Çin üretimin %40’lık kısmının Vuhan’da gerçekleşmesi dünya tedarik zincirlerinde aksamalara yol açmıştır.

İhracatının büyük bir kısmını Avrupa’ya gerçekleştiren Türkiye, ayakkabı, deri gibi sektörlerdeki ihracat payını Endonezya’ya kaptırmıştır.

Tablo 35. Türkiye Büyüme Ve Dünya Ticaret Hacmi

	2014-2018	2019-2023
Türkiye	5,0	4,7
Dünya Ticaret Hacmi	3,7	1,9

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr) , Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023, (Erişim tarihi: Nisan 2024)

Covid-19 döneminin etkisiyle, dünya ticaret hacmi 2014-2018 aralığında ortalama 3,7' den 2019-2023 aralığında 1,9' a gerilerken, Türkiye ekonomisi 2014-2018 yılları arasında 5,0 olan GSMH ortalamasını, 2019-2023 yılları arasındaki dönem ortalamasını 4,7 olarak güncellemiştir (Tablo 35).

Covid-19 dönemi tüm dünyada ciddi tedarik sorunları yaratmıştır. Pandemi dönemindeki zorlukları atlatabilmek için tüm dünya ülkeleri kamu harcamalarını arttırmış ve bu yolla gelir yaratmışlardır. Bu durum büyük devlet borçlanmalarına neden olmuştur (Tablo 36).

Tablo 36. Genel Devlet Brüt Borç Stoku / Gayri Safi Milli Hasıla

	2014-2018	2019-2023	2024-2028
Gelişmiş Ekonomiler	104,5	110,1	113,1
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkeler	41,5	57,5	68,5

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr) , Uluslararası Para Fonu, Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

Türkiye’de pandemi dönemi Kamu bankaları düşük faizli kredi imkânı sağlamıştır. Özel bankaların da düşük faizli kredi vermeleri için Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrıya uymayan bankalar, BDDK ve TCMB aracılığıyla düşük faizli krediye ikna edilmişlerdir. Bu dönemde yine sıfır faizli KOBİ kredileri, elektrik, su gibi temel ihtiyaçlardan alınan ücret bedellerinden taviz verilmesi kararlaştırılmıştır. Tüm dünya gibi Türkiye’de de Covid-19 süreci kamu harcamaları yoluyla ve TCMB’nin uyguladığı politikalarla atlatılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte verilen düşük faizli krediler gelecekte yükselme beklentisi olan enflasyondan kendini korumak isteyen tasarruf sahiplerini döviz alımına yönlendirmiş ve Türkiye sürecin sonunda dolarizasyon tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. *Gelişmekte olan ülkelerin döviz kuru hareketlerine karşı hassas olması, bir çok gelişmekte olan ülkenin ciddi bir yükümlülük dolarizasyonu sorunu yaşıyor olmasıdır* (Kara; Orak, 2008,s.11). Tablo 37’te enflasyon ortalamaları görülmektedir.

Tablo 37. Enflasyon Oranları (2014- 2028)

	2014-2018	2019-2023	2024-2028
Dünya Enflasyon Oranı	3,1	5,4	4,5
Gelişmiş Ekonomiler	1,2	3,4	2,2
Yükselen Piyasalar ve Gelişmekte Olan Ülkeler	4,7	6,9	6,0

Kaynak: 12.Kalkınma Planı (www.sbb.gov.tr) , Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023, Erişim Tarihi: Haziran 2024

Dünyada artan petrol ve doğalgaz fiyatlarının da etkisiyle Covid-19 sonrası enflasyonda ciddi artışlar görülmüştür. Başta Amerika olmak üzere ülkeler faizleri yükselterek enflasyonu kontrol altına almaya çalışmışlardır. Türkiye bu süreç içerisinde faizleri düşürmek, sabit tutmak ve bu durumun tersi davranan Merkez Bankası yönetimini değiştirmek gibi yöntemlerle enflasyonla baş etmeye çalışmıştır. Ayrıca yine Kayıtlara Maraş Depremi olarak geçen Türkiye ekonomisine büyük maliyetleri olan bir deprem felaketi yaşamıştır.

3.5.9. Günümüz

2002 yılından bu yana ihracatta her yıl artış gözlenmiştir. Devlet teşvikleri de ihracat artışında etkili olmaktadır. Ancak ihracatta gerçekleşen her artış ithalat da artışa neden olmaktadır. 1990'lara kadar tarım sektöründe ihracattan büyük pay alan Türkiye, 1990'dan sonra tarımdaki ihracat payını küçültürerek sanayi sektörüne yönelmiştir. Sanayideki artış beraberinde ara malı ihtiyacına dolayısıyla ithalata neden olmuştur. Her ihracatın artış beraberinde ithalat artışı da getiren Türkiye halen dış ticaret açıklarıyla uğraşmaktadır.

Tablo 24'te Türkiye ekonomisinin son beş yıllık dış ticaret verileri görülmektedir. Covid-19 sürecinin etkilerinden sonra da devam eden Rusya Ukrayna Savaşı, İsrail Filistin Savaşı, jeopolitik gerilimlerin devam etmesi, enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar, enflasyonist baskıya önlem olarak Merkez Bankalarının uyguladığı sıkı para politikaları ve yüksek borçluluk oranları dünyada talebin

azalmasına yol açmıştır.

Türkiye, 6 Şubat 2023'te gerçekleşen merkez üssü Kahramanmaraş'ta meydana gelen depremden olumsuz etkilenmesine rağmen ihracatında %0,6 oranında bir artış sağlamıştır. Ancak, ihracatın ithalatı karşılama oranı %70,7'ler de kalarak yine cari açık verilmiştir.

Tablo 38. Son Beş Yıllık Dış Ticaret Rakamları (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET		
	Değer	% Değer	Değer	% Değer	Hacim	Denge / Açık	İhr. / ith. Karşılama Oranı (%)
2019	180.833	2,1	210.345	-9,0	391.178	-29.512	86,0
2020	169.638	-6,2	219.517	4,4	389.155	-49.879	77,3
2021	225.214	32,8	271.426	23,6	496.640	-46.211	83,0
2022	254.170	12,9	363.711	34,0	617.880	-109.541	69,9
2023	255.777	0,6	361.774	-0,5	617.551	-105.997	70,7

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

Yukarıdaki tabloda (Tablo 38) görüldüğü üzere Türkiye'nin en çok ihracat-ithalat dengesinde son beş yılda sürekli açık vermektedir. Çalışmamızın hedef konusu olan yapılaşan cari açık sorunu aşağıdaki tablo 28'den de görüleceği üzere enerji kaynaklı ürünlerde ağırlıklı olarak ithalat değerleri görülmektedir. İlgili yıllarda da yine enerji ithalatı devam etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından jeotermal enerji kaynaklarına sahip Türkiye, fosil yakıttan alternatif enerji kaynaklarına geçişi planlamalıdır.

Türkiye'nin ihracat pazarı olarak bilinen Avrupa ülkelerine tek tek bakıldığında en çok ihracatın Almanya'ya gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Rusya Federasyonu ile gerçekleştirilen ihracat 2023 yılında 2022 yılına göre artış göstermiştir. Tablo 39'da ayrıntılı olarak görülmekte olan en büyük ihracat artışı

Birleşik Arap Emirliklerine gerçekleştirilmiştir.

Birleşik Arap Emirlikleriyle gerçekleştirilen %63.6'lık değişim için ayrıntılı olarak incelenmesi gereken ayrı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimin nedenleri olarak ikili ilişkiler hem ekonomik hem de politik olarak incelenebilir.

Tablo 39. 2022- 2023 Yıllarında En Çok İhracat Gerçekleştirilen Ülkeler (Milyon Dolar)

İHRACAT						
Sıra*	ÜLKE	2022	%	2023	%	% DEĞİŞİM
1	Almanya	21.142	8,3	21.092	8,2	-0,2
2	ABD	16.885	6,6	14.826	5,8	-12,2
3	Irak	13.750	5,4	12.786	5,0	-7,0
4	İngiltere	13.005	5,1	12.468	4,9	-4,1
5	İtalya	12.386	4,9	12.381	4,8	-0,0
6	Rusya Federasyonu	9.343	3,7	10.921	4,3	16,9
7	Fransa	9.535	3,8	10.288	4,0	7,9
8	İspanya	9.654	3,8	9.777	3,8	1,3
9	Birleşik Arap Emirlikleri	5.253	2,1	8.594	3,4	63,6
10	Hollanda	8.026	3,2	7.873	3,1	-1,9
İlk On Ülke Toplamı		118.979	46,9	121.006	47,3	1,7
Toplam İhracat		254.170	100,0	255.777	100,0	0,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan 2024)

*2023 yılı verilerinin büyükten küçüğe sıralamasıdır.

Tablo 39, Türkiye'nin 2022 ve 2023 yıllarında en çok ihracat gerçekleştirdiği ülkeleri göstermektedir. 2023 yılında en çok ihracat gerçekleştirilen ülke %8,3 payla Almanya olmuştur. Verilere göre, en çok ihracat gerçekleştirilen ikinci ülke olarak ABD ile ihracat değerinde bir önceki yıla göre -% 12,2 kayıp yaşanmış olmasına rağmen Rusya Federasyonu ve Birleşik Arap Emirlikleriyle olan ihracatta artış yaşanmıştır.

Tablo 40. 2022-2023 Yıllarında En Fazla İhracat Gerçekleştirilen Ürün Grupları

İHRACAT						
Sıra*	Ürün Grubu	2022	%	2023	%	% DEĞİŞİM
1	Motorlu Kara taşıtları	26.801	10,5	30.837	12,1	15,1
2	Kazanlar, Makineler, Mekanik Cihazlar, Aletler	2.671	8,9	25.227	9,9	11,3
3	Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar	16.411	6,5	16.409	6,4	-0,01
4	Elektrikli Makine ve Cihazlar	13.704	5,4	15.351	6,0	12,0
5	Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar	10.208	4,0	13.650	5,3	33,7
6	Plastikler ve Mamüller	11.571	4,6	10.590	4,1	-8,5
7	Örgü Giyim Eşyası ve Aksesuarları	11.006	4,3	10.282	4,0	-6,6
8	Demir ve Çelikten Eşya	10.533	4,1	10.061	3,9	-4,5
9	Demir ve Çelik	14.671	5,8	8.865	3,5	-39,6
10	Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	8.458	3,3	8.040	3,1	-4,9
İlk On Ürün Toplamı		146.034	57,5	149.312	58,4	2,2
Toplam İhracat		254.170	100,0	255.809	100,0	0,6

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

*2023 yılı verilerinin büyükten küçüğe sıralamasıdır.

Tablo 40’de Türkiye’nin 2022-2023 yılları arasında en çok ihracat gerçekleştirdiği ürün gurupları sıralanmıştır. Türkiye 2023 yılından bir önceki yıla göre 97 ürün gurubundan 45’inde ihracatını arttırmıştır. En fazla ihracat gerçekleştirdiği ürün gurubu motorlu kara taşıtları olmuştur.

Tablo 41.2022-2023 Yıllarında En Fazla İthalat Gerçekleştirilen Ülkeler (Milyon Dolar)

İTHALAT						
Sıra*	ÜLKE	2022	%	2023	%	% DEĞİŞİM
1	Rusya Federasyonu	58.849	16,2	45.602	12,6	-22,5
2	Çin	41.355	11,4	44.980	12,4	8,8
3	Almanya	24.033	6,6	28.684	7,9	19,4
4	İsviçre	15.336	4,2	19.902	5,5	29,8
5	ABD	15.228	4,2	15.778	4,4	3,6
6	İtalya	14.082	3,9	14.994	4,1	6,5
7	Fransa	9.430	2,6	11.545	3,2	22,4
8	Birleşik Arap Emirlikleri	4.471	1,2	11.531	3,2	157,9
9	İspanya	7.004	1,9	9.484	2,6	35,4
10	Güney Kore	9.004	2,5	9.479	2,6	5,3
İlk On Ülke Toplamı		198.792	54,7	211.979	58,6	6,6
Toplam İthalat		363.711	100,0	361.774	100,0	-0,5

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

*2023 yılı verilerinin büyükten küçüğe sıralamasıdır.

Tablo 41’de Türkiye’nin 2022-2023 yılları arasında en çok ithalat gerçekleştirdiği ülkeler sıralanmıştır. 2022’de olduğu gibi 2023’te de Türkiye en çok sırasıyla; Rusya Federasyonu, Çin ve Almanya’ya ithalat gerçekleştirmiştir. Burada dikkat çekici olan Birleşik Arap Emirlikleri’ne gerçekleştirdiği ithalatın bir önceki yıla göre %157,9 artmasıdır.

Tablo 42. 2022-2023 Yıllarında En Fazla İthalat Gerçekleştirilen Ürün Grupları
(Milyon Dolar)

İTHALAT						
Sıra*	Ürün Grubu	2022	%	2023	%	% DEĞİŞİM
1	Mineral yakıtlar, mineral yağlar	96.549	26,5	69.115	19,1	-28,4
2	Kazanlar, makinalar	34.574	9,5	40.940	11,3	18,4
3	Kıymetli ve yarı kıymetli taşlar	23.458	6,4	33.912	9,4	44,6
4	Motorlu Kara Taşıtları	17.678	4,9	32.260	8,9	82,5
5	Elektrikli Makine ve Cihazlar	21.535	5,9	27.824	7,7	29,2
6	Demir ve Çelik	28.367	7,8	24.161	6,7	-14,8
7	Plastikler ve Mamulleri	18.976	5,2	16.215	4,5	-14,6
8	Organik Kimyasal Ürünler	11.120	3,1	9.180	2,5	-17,4
9	Optik, fotoğraf, sinema	5.244	1,4	6.451	1,8	23,0
10	Alüminyum ve Alüminyum eşyalar	7.683	2,1	6.293	1,7	-18,1
İlk On Ürün Toplamı		265.184	72,9	266.351	73,6	0,4
Toplam İthalat		363.711	100,0	361.774	100,0	-0,5

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret Verileri, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: Haziran 2024)

*2023 yılı verilerinin büyükten küçüğe sıralamasıdır.

İthalata söz konusu olan ilk on ürün ise tablo x te verilmiştir. Mineral yakıtlar, mineral yağlar ilk sırayı almıştır. Küresel enerji fiyatlarındaki gerileme bu ürün gurubunun ithalatını bir önceki yıla göre % 28,4 geriletmiştir.

Son olarak, 2002-2022 yıllarını kapsayan beş yıllık kalkınma planlarının cari açık üzerine çizdiği yol haritaları ve ekonomide önemli detaylar sunulmuştur.

3.5.10. Beş Yıllık Kalkınma Planları

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin son yirmi yıllık maliye politikası planlarına yer verilmektedir.

11. Kalkınma Planında da cari açık sorununa bulunacak finansal kaynaklar için çözüm önerilerine yer verilmiştir. Raporda; Türkiye'nin ihracata dayalı büyümeye devam edeceğine, şirketlerin ucuz fon kaynağına ulaşabilmeleri için başta Merkez Bankası olmak üzere finansal piyasaların desteklerini sürdüreceğine, Kamu harcamalarının başlanan büyük projeleri bitirme amaçlı devam edeceğine yer verilmiştir.

Aşağıda maddeler halinde 2001-2028 yılları arasında sunulan tüm Beş Yıllık Kalkınma planlarından da görüleceği gibi, Türkiye her beş yılda bir hedef olarak katma değeri yüksek ürün üretilmesi için sanayi sektörünün destekleneceğini ve sanayi sektörünün emek yoğun durumundan teknoloji yoğun bir çalışma sistemine geçirileceğini bu konuda da destek verilmesi için mekanizmalar kurulacağını belirtmektedir. Cari açığın temel nedenlerinden biri olan katma değerli ürün üretim eksikliği sorunu çalışmamızın kapsadığı yıllar içerisinde çözülemediği için her beş yıllık plana da konu olduğu gözlenmektedir.

Aşağıdaki Tablo 43'te 2001'den itibaren tüm beş yıllık planların ödemeler dengesi, ekonomik büyüme, finansman gücü ve cari açık ile ilgili hedefleri özet halinde sunulmaktadır.

Tablo 43. Kalkınma Planları Özet Tablosu

KALKINMA PLANLARI	İÇERİK
ON İKİNCİ KALKINMA PLANI (2024-2028)	• Dijital dönüşüm covid-19 süreci ve yapay zekanın yayılımı ile ivme kazanmıştır. Dünya iklim krizine önlem ve dijitalleşme süreçlerinde yeni bir oluşuma gitmektedir. Bu nedenle AR-GE ve yenilikçi süreçlerinde üniversite sanayi kamu iş birlikleri arttırılacaktır. • Enerji dönüşüm sürecinde verimliliği arttıracak iklim krizi önlemleriyle uyumlu enerji kullanımına ağırlık verilecektir. • Yerli üretimin korunmasına öncelik verilecek • Dış ticarette rekabetçiliğin korunması için AB ile uyumlu bir Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) uygulanmaya konulacaktır. • Sınırdaki karbon düzenlemesi için rehberlik hizmetleri geliştirilecektir. • İthalat bağımlılığı yüksek, istihdama katkı oranı ve döviz geliri potansiyeline sahip öncelikli sektörlerle yönelik yeşil dönüşüm yatırımlarının finansman ihtiyaçları çeşitlendirilmiş finansman ürünleriyle karşılanacaktır. • Başta AB olmak üzere ihracat pazarlarında rekabetçiliğin artırılması için AB yeşil mutabakata uyum kapsamında dönüşüm adımları atılacaktır. • Türk Eximbank destekleri yüksek teknoloji ve katma değerli ihracatın finansmanında kullanılacaktır.
ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023)	• Bir önceki dört yıllık dönemde yıllık ortalama, %2,1 olarak büyüyen gelişmiş ekonomiler ve % 4,6 büyüyen gelişmekte olan ekonomilerin ilgili dönemde büyüme ivmeleri izlenecektir. • FED'in faiz artışları %2,5 seviyelerine gelmiştir. • Çin'de ihracat odaklı büyüme modelinden iç talebe dayalı büyüme modeline geçiş gerçekleşmiştir. Bu nedenle, on birinci kalkınma planında makro ihtiyati politikalara ağırlık verilmiştir. • Sanayi sektörünü destekleyen tarım ve hizmetler sektörlerinde verim artışı sağlanacaktır. • Tasarrufun yanı sıra kamu harcamaları da azaltılacaktır. • İhracatçılara yönelik tasarım ve marka geliştirilmesine destek verilecek, ihtiyaç duydukları eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunulacak, ihracatçılara yönelik pazara giriş

	eylem planı uygulamaya geçilecektir • İthalat bağımlılığını azaltmak için yerli üretimin rekabet gücü arttırılacaktır. • Cari açığın finansmanında öngörülebilir, şeffaflığı arttıracak, yatırımcı güvenini geliştirecek kapsamlı mevzuat düzenlemeleri yapılacaktır. • Doğrudan yatırımların ülkeye gelebilmesi için güçlü bir Hukuki, idari ve fiziki altyapı oluşturulacaktır.
Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)	• Büyüme performansı arttırılacaktır. • Cari işlemler açığının en önemli nedenlerinden olan tasarruf-yatırım açığı olması nedeniyle tasarrufların arttırılması amaçlanmaktadır. • Üretimde yerli katma değerın yükseltilmesi, sürdürülebilir bir üretim imkânı yakalamak için yüksek teknoloji ürün üretimine geçiş desteklenecektir. • Tarım sektöründe verimlilik sorunu olarak görülen işgücünün ekonominin daha üretken sektörlerine yönlendirilmesi sağlanacaktır. • Sanayi sektörünün %6,4 oranında büyümesi öngörülmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için sanayi sektörünün GSYH içindeki payının arttırılması hedeflenmektedir. Bu konuda sanayi sektörü rekabet gücünün arttırılması ve geliştirilmesine yönelik destekler gerçekleştirilecektir. • Yurtiçi tasarrufların %19 seviyesine ulaşması hedeflenmektedir. Cari açığın önemli bir nedeni olan tasarruf-yatırım açığını azaltmak için mali piyasa araçlarıyla tasarrufların özendirilmesi hedeflenmektedir. • İhracatçıların yeni pazarlara ulaşması için imkanlar yaratılacak, patent, uluslararası marka, nitelikli tasarımcı yetiştirilmesi hedeflenecektir. • İhracat desteklerinde etkinliği, gelişme potansiyeli olan sektörler öncelik verilecektir.
Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)	• Sanayi ve hizmetler sektörlerinde yüksek katma değerli üretim yapısına geçiş hedeflenmektedir. • Kayıt dışı ekonomiyi ödüllendiren, kamunun güvenliğini zedeleyen, kayıt dışılığı özendiren her türlü af ve borç yapılandırmaları beklentilerinin önüne geçilmesi hedeflenmektedir. • Sigortacılık, faktöring ve finansal kiralama sektörlerinin hukuki altyapısı geliştirilecektir.

	Sermaye piyasalarında uzun vadeli kaynak imkanı yaratmak için varlığa dayalı menkul kıymetler geliştirilecektir.
Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005/ DPT)	- Bu plan aynı zamanda uzun vadeli gelişmenin stratejisi (2001-2023) arasını da kapsamaktadır. - Türkiye Avrupa Birliğine tam üyelik süreci içinde olup AB'ye tam üyelik gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. - Kesintisiz bir büyüme gerçekleştirebilmek için kamu kesimi dengesi ve uygun gelirler politikası geliştirilerek enflasyon tek haneye indirilmesi hedeflenmektedir. - Türk sanayinin dış pazarlarda rekabet gücü kazanabilmesi için teknoloji üreten, AR-GE'ye önem veren, tüketici sağlığını ön planda tutan, nitelikli işgücü kullanan, teknoloji yoğun alanlarda üretim yapması hedeflenmektedir. - İhracatta tüketim malı üreten yapıdan bilgi ve teknoloji yoğun yapıya geçiş sağlayacak politikalara önem verilecektir. - İthalatın haksız rekabete neden olmaması ve sağlık ve çevre koşullarına zarar vermeyecek uluslararası kurallarla uyumlu bir şekilde düzenlenmesi hedeflenmektedir. - Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüksek teknolojili kapasite olup olmamasına önem verilecektir ve ihracata dönük yüksek katma değer yaratabilecek projeler özendirilecektir.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji Daire Başkanlığı, On İkinci Kalkınma Planı, On Birinci Kalkınma Planı, Onuncu Kalkınma Planı, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Kalkınma Planı www.sbb.gov.tr, www.dpt.gov.tr, (Erişim Tarihi: Nisan-Haziran 2024)

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi; On İkinci Kalkınma Planı çerçevesinde, mevcut kaynakların verimli kullanılması, orta ve uzun vadede arttırılması, ekonomik ve sosyal açıdan en fazla katma değer üreten alanlara yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Yeşil dönüşüm ve bu kapsamda AB Yeşil Mutabakatına uyum ile dijital dönüşüm en çok hedeflenen konular olarak görülmektedir.

IV. BÖLÜM

4 EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISALLAŞAN CARİ AÇIK SORUNU; TÜRKİYE UYGULAMASI, EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Çalışmanın dördüncü bölümünde Türkiye ekonomisinde, ekonomik büyüme çerçevesinde cari açığın etkin olup olmadığı sınanmıştır. Bu sınanmanın sonuçlarını görebilmek için model kurulumu gerçekleştirilmiştir. Ekonomik büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiyi sorgulayan, yapısallaşan cari açık ve gelişmekte olan ülke ekonomileri arasındaki ilişkiyi araştıran, cari açığın finansman sorunu vb. konuları üzerine yazılmış yerli ve yabancı literatür taraması sunulmuştur. Seçilen değişkenler, Literatür taramasında önemli bir yer bulan gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve cari açık sorunları modelinin değişkenlerini oluşturmaktadır. Model kurulumu gerçekleştirildikten sonra seçilen değişkenlerin veri setleri tanıtılmış ve hipotezler oluşturulmuştur. Her iki veriye de birim kök testleri uygulanarak kurulan hipotezlerde birim kök varlığının olup olmadığı araştırılmıştır. Hipotezlerin sınanmasında VAR Modeli ve Granger Nedensellik Modeli kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda nedensellik ilişkisi tespit edilmiş varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizleri ile analiz sonuçları yorumlanmıştır. Değişkenler büyüme ve cari açığın etkinlikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma 2002-Q1 / 2022-Q4 yıllarında çeyreklik dönemlerini kapsamaktadır. Veri Setinin 2002 yılında başlatılmasının nedeni 2000'lerle birlikte Esnek Kur Rejimine geçişin resmileşmesidir. Bu kapsamda güncelliğini hala koruyan cari açık sorunu konusunda literatüre kapsamlı ve güncel bir çalışma sunulması amaçlanmaktadır.

Değişkenler için öncelikle durağanlık sınaması gerçekleştirilmiş ve böylece değişkenlerin analizde kullanılmaya uygun olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Model değişkenlerinin her ikisi de düzeyde durağan oldukları tespit edilmiş ve VAR Modeli uygulanmıştır (4.7)

4.1. Uygulamanın Amacı ve Önemi

Çalışmada Türkiye ekonomisinin 2002-Q1 ve 2022-Q4 dönemlerine ait çeyreklik veriler kullanılarak kurulan model ile büyüme ve cari açık arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ekonometrik kısmında değişkenlerin veri setlerinin nereden temin edildiği, ham verilerin modele dahil edilebilmesi için hangi işlemlerin gerçekleştirildiği açıklanmaktadır.

Literatürde cari açık ve büyüme ilişkisini farklı yönlerden ele alan birçok çalışma bulunmaktadır ancak yapısallaşan cari açık ve büyüme ilişkisinin Esnek kur rejimi dönemi sonrası değişen dünya dinamikleri üzerinden ele alınması çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılmaktadır.

4.2. Birim Kök Testleri

Birim kök testleri ekonomi alanında sıklıkla kullanılan bir test olmasının nedeni, *ekonomik göstergeler için var olan bilginin rasyonel kullanımı sonucunda birim kökün teorik bir çıkarım sağlamasıdır* (Philips; Peron, 1998: 335). Zaman serisi niteliğindeki seriler durağanlık testlerinden geçirilmek zorundadır. Zaman serisi durağan ise seriye ait ortalamanın süreç içerisinde sistematik olarak herhangi bir değişim göstermediği kabul edilmektedir (Çakmur; Yıldıztan, 2011:243)

Çalışmadaki seriler modele dahil edilmeden önce birim kök test uygulamasından geçirilmişlerdir. Bu işlemin sonucunda değişkenlerin durağan olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Sınamalar üç yapı üzerinden kullanılmışlardır:

- Sabit terimin bulunduğu; sabitli yapı
- Hem sabit hem trendin bulunduğu; trendli ve sabitli yapı
- Sabitin ve trendin yer almadığı; sabitsiz ve trendsiz yapı

Durağanlık testleri olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi,

Philips Perron Birim Kök Testi ve KPSS testi uygulanmıştır.

4.2.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi (Augmented Dickey-Fuller-ADF)

Birim kök testlerinin ilki olarak ortaya çıkan Dickey-Fuller testine incelenen seride bir otokorelasyon olması durumunda eleştiri getirerek ortaya çıkmıştır.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi'nin üç test regresyonu vardır.

$$Dy_t = d y_{t-1} + \sum_{i=1}^k a_i Dy_{t-i} + e_t$$

$$Dy_t = \alpha + d y_{t-1} + \sum_{i=1}^k a_i Dy_{t-i} + e_t$$

$$Dy_t = \alpha + bt + d y_{t-1} + \sum_{i=1}^k a_i Dy_{t-i} + e_t$$

$$H_0 : d = 0$$

$$H_1 : d < 0$$

Test sonuçlarına göre;

- Test istatistiği negatif değer almalıdır.
- Hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerden küçük ise H_0 Hipotezi reddedilemez. H_0 Hipotezi geçerlidir.
- Hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerden büyük ise H_0 Hipotezi reddedilir. Alternatif hipotez geçerlidir.

4.2.2. Philips Perron (PP) Birim Kök Testi

Literatürde yaygın olarak kullanılan bir diğer test de Philips Perron Testidir. Bu çalışmada da serinin durağanlığını tespit edebilmek için Philips Perron Testi kullanılmıştır.

Philip- Perron yaklaşımı hata terimlerine göre parametrik değildir ve bundan dolayı geniş zaman serisi modellerine izin vermektedir. Buna ek olarak, heterojen dağıtılmış serilerle çalışma imkânı sunarak, zaman serilerinin hareketli ortalama bileşenleri söz konusu olduğunda önemli avantajlar sağlamaktadır (Philips ve Perron, 1998:336) Dickey-Fuller t-istatistiklerinin alternatifi niteliğindedir (Ender, 1995:239).

$$Dy_t = d y_{t-1} + e_t$$

$$Dy_t = \alpha + d y_{t-1} + e_t$$

$$Dy_t = \alpha + bt + d y_{t-1} + e_t$$

$$H_0 : d = 0$$

$$H_1 : d < 0$$

Denklemlerde gösterilen geleneksel en küçük kareler yönteminin regresyon katsayılarını ifade eder. Denklemden T gözlem sayısıdır.

Philips Perron Birim Kök Testi en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir. Bu durumda test istatistiğinin mutlak değeri kritik değerden büyük olması istenir.

Test istatistiğinin mutlak değeri kritik değerden büyük olduğundan H_0 Hipotezi reddedilir. Alternatif Hipotez geçerlidir. Bunun sonucunda seriyi durağan olarak belirleyebiliriz.

4.2.3. KPSS Testi

İktisadi analizlerde modelin başarısı için zaman serilerinin durağan olması önemlidir. Eğer o seri birim kök içermiyorsa durağan diyebiliriz. 1992’de Kwiatkowski, Philips, Schmint, Shin (KPSS) Testi bir birim kök testi olmasına rağmen diğer birim kök testlerinden farklı olarak y_t zaman serisinin trend durağanlığını, durağanlık yokluk hipotezine dayandırmaktadır.

KPSS Testinin amacı serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. LM Test istatistiğine dayanmaktadır (Hepsağ,2022).

H_0 (Sıfır Hipotez): Seri trend durağandır

H_1 (Alternatif Hipotez): Birim kök sürecini ifade eder

4.3. Vektör Otoregresif Modeller (VAR)

VAR Analizinin uygulanabilmesi için serilerin durağan olması gerekmektedir. Durağan dışı zaman serileri fark alınıp durağanlaştırılması gerekmektedir. Seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi yoksa VAR Analizi yapılabilir. VAR Analizi, bağımlı ve bağımsız değişkenin tam olarak tanımlanamadığı durumlarda ihtiyaç duyulan eşanlı denklem sistemlerini belirlemek için geliştirilmiştir. Ekonomi teorisinin kesin olarak açıklayamadığı durumlarda VAR Modeli sıklıkla kullanılır. Ancak uygun VAR Modelinin belirlenmesi istikrar koşullarının sağlanmasıyla mümkün olmaktadır.

Bilgi kriterlerine dayanarak gecikme uzunluğunun belirlenerek VAR modelinin tahmin edilmesi en iyi modelin tahmin edildiği anlamına gelmemektedir. İyi bir modelin bazı koşulları sağlaması gerekmektedir. Bunlar;

-İstikrar koşulu,

- Serisel korelasyonun olmaması

- *Sabit varyans koşulu,*

- *Normallik varsayımının sağlanması olarak sıralanabilir.*

Bu koşulların herhangi birini sağlamayan VAR Modeli bilgi kriterleri en uygun gecikmeyi vermiş olsalar bile, iyi ya da uygun bir model olamayacaktır (Mert; Çağlar,2019, s 224).

4.4. Granger Nedensellik Analizi

Çalışmada modelin, VAR analizi çerçevesinde gerçekleştirilen etki -tepki analizleri, varyans ayrıştırma ve Granger nedensellik analizi sonuçları 4.7’ de sunulmuştur.

Bir değişkenin başka bir değişken üzerinde etkinliği bir başka ifadeyle nedeni ekonometrik olarak 1969’da ilk kez Granger çalışmasıyla literatüre kazandırmıştır. Granger’in çalışmasında bir değişkenin cari dönemdeki değeri açıklanırken başka bir değişkenin gecikmeli değeri bu değişkenin açıklanmasına katkı sağlıyorsa bu durumda değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu gösterir.

T zamanda x ve y değişkenleri bir model kurduğumuzda y değişkeninin gecikmeli değerlerinin yanında x değişkeninin gecikmeli değerleri de modelin açıklama gücünü arttırıyorsa “x y’nin Granger nedenidir” diye ifade edilir. Bu durumda dört durum ortaya çıkar:

- x y’nin Granger nedenidir.
- y x’in Granger nedenidir.
- x ve y arasında Granger nedensellik yoktur.
- x ve y arasında çift yönlü Granger nedensellik vardır ((Mert; Çağlar, 2019, s. 340).

4.5. Etki Tepki Analizi

Serilere herhangi bir şok verildiğinde diğerlerinin bu şoktan ne yönde etkilendiğini görmek için etki-tepki fonksiyonlarının grafikleri incelenir. Bundan önce uygun VAR Modeli belirlenmelidir.

4.6. Varyans Ayırıştırması Analizi

Etki-tepki fonksiyonları serilerin verilen şoka karşı tepkilerinin yönü hakkında bilgi verirken varyans ayırıştırması ile görelî olarak toplam değişimin dönemler boyunca seriler tarafından nasıl paylaşıldığı görülebilmektedir (Mert; Çağlar, 2019, s. 235).

Değişkenlerin sıralaması değiştiğinde sonuçların birden çok olacağı ve bu durumun varyans ayırıştırması sonuçlarını da olumsuz etkileyeceğini bazı çalışmalarca belirtilmiştir. Ancak bu karışıklığı gidermek için *içselden dışsala doğru teorik olarak bilinen bir sıralama sonucu elde edilen varyans ayırıştırması sonuçları yorumlanabilir. (Mert; Çağlar, 2019, s.233).*

4.7. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Uygulama Sonuçları-Model Kurulumu

Çalışmanın bu bölümünde büyüme ve cari açık üzerine yazılan yerli ve yabancı literatür sunulmaktadır. Ardından kurulan ekonometrik modelin sonuçları paylaşılmaktadır.

4.7.1. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Yerli ve Yabancı Literatür Taraması

Dünya ekonomisi küreselleşme dinamikleriyle her geçen gün farklı

sorunlarla karşılaşmaktadır. Gelen iklim krizinin etkileri, teknolojinin yapay zekâ ve makine öğrenmeleri üzerinden yayılması dünyayı farklı alanlardan tehdit etmektedir. Buna rağmen dünya ülkeleri hala birbirleriyle ticaretlerine devam etmektedirler. Ticaret devam ettikçe bazı ülkeler cari fazla bazı ülkeler de cari açık sorununa çözüm aramaya devam edeceklerdir. Bu nedenle literatürde cari açık konusu ve büyüme ilişkisi geniş yer bulmaktadır. Aşağıda yerli ve yabancı yayınlanan birden çok çalışma sonuçları sunulmuştur.

Tablo 44. Büyüme ve Cari Açık Üzerine Yerli ve Yabancı Literatür Taraması

YAZAR	ÇALIŞMA SONUÇLARI
Sönmezler & Akduğan & Gündüz (2017)	Türkiye’de 2003-2015 dönemi için reel döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmiş olup reel döviz kurunun ara mal ve tüketim malı ithalat ve ihracatını uzun dönemde etkilediği tespit edilmiştir. Analizde, Johansen eş bütünleşme yaklaşımı, vektör hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır.
Akkaya & Gürkaynak (2012)	2001 krizi sonrası dönem iki dönem aralığında ayrı ayrı incelenmiştir. 2002-2006 döneminde, güçlü stabilizasyon dönemi olarak görülmüştür. Ancak 2007-2012 döneminde artan cari açığın bütçe açığından kaynaklanmadığını ve cari açıkların finansmanının bunlardan sorumlu olmayan Merkez Bankasının üstlendiğini savunmaktadır.
Kim & Rubini (2009)	Esnek döviz kuru rejimi döneminde, maliye politikasının (hükümet bütçe açığı şokları) cari işlemler hesabı ve reel döviz kuru üzerinde etkisi olup olmadığı incelenmektedir. İnceleme VAR modellere dayandırılmaktadır. ABD ekonomisi için çoğu teorik model tahminlerinin aksine, genişletici bir maliye politikası şokunun veya hükümet bütçe açığı şokunun cari hesabı iyileştirdiği ve reel döviz kurunun değerini düşürdüğü görülmüştür. Özel tasarruflardaki artışlar ve yatırımlardaki düşüşler cari işlemler hesabının iyileşmesine katkıda bulunmuş, reel döviz kurunun kaybının fiyat seviyesindeki değişimlerden değil nominal döviz kurundaki değer kaybından kaynaklandığı tespit edilmiştir.
Yükseler (2019)	1985,1998,2012 yılları girdi çıktı tabloları kullanılarak Türkiye ekonomisindeki ithalat bağımlılığı ve yapısal değişim incelenmiştir. Ayrıca, ana sektör ve imalat

	sanayi alt sektör malları da incelenmiştir. İthal girdinin en belirgin olarak görüldüğü sektörler imalat, enerji ve madencilik olduğu tespit edilmiştir.
Yeşilççek & Karabacak (2020)	Kırılganlık ile kriz arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kırılgan bir ekonominin dayanıklılığını arttırmak için gereken yapısal reformlar üzerinde durmuştur. Türkiye ekonomisinin kırılgan beşli ülkelerden biri olduğu, kırılganlık nedenlerinin yüksek cari açık, yüksek kur oynaklığı ve yüksek özel sektör borçlanmaları olduğu tespit edilmiştir. Kırılganlığın azaltılması için güçlü sermaye akışının sağlanması, doğrudan yatırımları ülkeye çekilebilmesi içinde normatif kurallara uyum sağlanması gerektiği önerilmiştir. Üretim potansiyellerinin de istihdamı arttıracak yönde güncellenmesi gerektiği çıkarılan sonuçlar arasındadır.
Taymaz & Voyvoda (2023)	Türkiye ekonomisinin son altmış yılında büyüme, dış ticaret ve cari dengeyi değerlendirmek, cari dengenin kronikleşmesinin altında yatan nedenleri araştırmaktır. Yapılan araştırmanın sonucunda; Türkiye'nin kronikleşmiş cari açık sorunun sadece Türkiye'den kaynaklanmadığını küreselleşme, liberalleşme, dış ilişkilerin yoğunlaşması, dış ticaretin büyük hacimlere ulaşması, dikine uzlaşma, borsalara ve devlet tahvillerine yatırım yapma isteğinde artışa varılmıştır.
Yeldan (2005)	Cari açığın Türkiye ekonomisinin kırılgan noktası olduğu ve bu cari açığın yüksek reel faiz getirisinin cezbediği sıcak para akımlarıyla finanse edildiği sonucuna varılmıştır.
Başçı & Kara (2011)	Yüksek cari açık veren ülkelerde düşük politika faiz oranı, yüksek zorunlu karşılıklar ve geniş faiz koridorunun kısa vadeli sermaye hareketlerinde etkili olacağı sonucuna varılmıştır. Kısa vadeli sermaye akımlarına karşı politika hazırlarken finansal sistemin yapısı ve derinliğini göz önünde bulundurulması gerektiği belirtilmiştir.
Tufaner (2019)	Analizin sonucunda merkez bankası başkanlığı değişim hızı ile bütçe açıkları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ancak merkez bankası başkanlığı değişim hızı ile cari açık arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.
Karagöl (2010)	Çalışma, Türkiye'nin dış borçlarına odaklanmıştır. Borçlanmayı azaltmak ve borç yönetimini sürdürebilmek için öneriler sunulmuştur. Türkiye ekonomisinde 2001 krizine kadar dış borcun katlanarak arttığını, 2002'de dış borç artışı görünse de kamu

	sektörünün dış borcunun azaldığını, Maastricht Kriterleri kapsamında net kamu borcunun milli gelire oranının azaldığını bunun da mali disiplin, yapısal reformlar ve kararlı özelleştirme politikalarıyla gerçekleştiğini ileri sürmektedir.
Özen (2023)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıkları incelenmiştir. 29 Buhranı sonrası Keynesyen politikaların kullanıldığını ve bu politikalar gereği borçlanmaya ağırlık verildiğini, devlet harcamalarının vergi yerine borçlanma ile finanse edildiğini bunun da beraberinde büyük bütçe açıkları ve borç stokunun GSMH oranında artışa neden olduğunu açıklamaktadır.
Ahmed, Akın (2022)	1990-2014 dönemleri arasında Yemen ekonomisinde ikiz açık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada ADF Birim Kök Testleri, Engle-Granger Modeli, Granger Nedensellik Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik testleri kullanılmıştır. Sonuç olarak Yemen ekonomisinde 1990-2014 dönemlerinde cari işlemlerden bütçe açığına pozitif yönlü bir nedensel ilişki tespit edilmiştir.
Çiğdem (2016)	Eş bütünleşme Testleri, Sınır Testi Yaklaşımı, VAR Modeli, Hata Düzeltme Modeli, Granger Nedensellik Testi kullanılarak 1980-2015 döneminde Türkiye ekonomisinde ulusal tasarrufların yetersizliğinin cari açığa neden olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda; ulusal tasarrufların artırılması için mali politikaların geliştirilmesi gerektiği, üretime kadın ve gençlerin de katılımının sağlanması, yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırması gerektiği vurgulanmıştır.
Yılmaz & Yaraşır (2009)	Seçili gelişmiş ve gelişmekte olan OECD ülkeleri için ekonominin genel dengesi çerçevesinde kamu ve özel kesim tasarruf-yatırım farkları incelenmiştir. Gelişmekte olan ülkelere yurtiçi tasarruf ve yatırımların düşük oranlarda olduğu, kamu tasarruf fazlası veren Estonya (2006-2007) ve Macaristan (2005-2006), hem kamu hem de özel tasarruflarında fazla veren Norveç, dış borçların kamu sektöründen çok özel sektörü finanse etmek için kullanan Türkiye incelenmektedir.
Çolak & Öztürkler (2016)	Tasarruf-cari açık-yatırım ilişkisini 1980 ve sonrası uygulanan iktisat politikaları ile 2007-2008 de uygulanan politikalar incelenmiştir. Türkiye’de tasarrufu oluşturan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan ekonometrik analizin sonuçlarına göre; en yüksek gelir gurubu için tasarrufun en önemli belirleyicisi gelirdir. Dolayısıyla Türkiye’de tasarruf

	düzeyini yükseltilmesi gelir düzeyinin yükseltilmesiyle gerçekleşebileceği önerilmiştir.
Yükseler (2013)	Milli muhasebe hesap sisteminden sorumlu TÜİK'in üretim- harcama yöntemiyle GSMH ve bileşenlerine ilişkin tahmin yapmasına karşın kamu ve özel kesim tasarruf-yatırım dengesi ve iç tasarruflar konusunda TÜİK'in herhangi bir çalışması bulunmamakta olduğunu bu nedenle Kalkınma Bakanlığının uyumlaştırılmış harcama serisi ile TCMB ödemeler dengesi verileri esas alınarak yeni GSMH serisi ile tutarlı yatırım-tasarruf dengesi ve kamu- özel kesim tasarruflarını 1991 yılından itibaren hesaplamalarını içermektedir.
Özlale (2017)	Türkiye'deki tasarruf eğilimine ithalat bağımlılığı üzerinden bakılmıştır. İthalat bağımlılığı ana ve ara mallar üzerinden incelenmiştir. Ayrıca, tasarruf oranını arttırmada başarılı olan ülkeler incelenmiştir.
Özbay & İpek (2023)	Türkiye ekonomisinde dördüz açık olup olmadığını araştırmaktadır. Araştırma, 2016-2022 çeyrek dönemlik verileri içermektedir. Tasarruf-yatırım dengesinin cari açık üzerinde kısa dönemli ilişkisi pozitif ve anlamlı, uzun dönemde ilişkisi anlamsız bulunmuştur. Bütçe açığının cari açık üzerinde pozitif yönlü ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. ARDL Modeli, Toda-Yamamoto Nedensellik, Sınır Testi yöntemleri kullanılmıştır.
Akkaya (2022)	1998-2020 döneminde Türkiye ekonomisi için üçüz açık baskı endeksi oluşturarak, seçilmiş makroekonomik ve finansal göstergelerle ilişki olup olmadığını gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi ile incelenmiştir. Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre; bankacılık sektörü kredi hacmi ve sanayi üretim endeksinden üçüz açık baskı endeksine tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.
Yavilioğlu (1995)	Çalışmada 1929- 1980 dönemlerinde Türkiye'nin krizleri çerçevesinde gerçekleştirdiği politikalar incelenmiştir. Türkiye'yi 24 Ocak Kararlarının dışı açık hale getirdiği, kambiyo kur politikalarını değiştirerek, ara mal ve hammaddelede miktar kısıtlamaları kaldırılarak, para ve döviz piyasalarıyla sürece entegre olmaya çalıştığını ileri sürmüştür.
Topuz & Coşkun (2018)	Kore, Türkiye ve Kolombiya ülkeleri arasında Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin gerçekte uygulanabilir olup olmadığını araştırmaktadır. 2009-2015 yılları arasında ilgili üç ülkenin işgücü ve ihracat verileri incelenerek, tarım, snayi ve hizmet sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlerine bakılmıştır. Yapılan analizde; Kolombiya'nın tarım ürünlerinde,

	Güney Kore'nin sanayi ürünlerinde, Türkiye'nin hizmet sektöründe uzmanlaşması gerektiği sonucuna varılmıştır.
Irmak (2022)	2000-2021 yıllarında Türkiye'nin cari işlemler dengesi incelenmiş ve açıklara neden olan yapısal nedenler tespit edilmeye çalışılmıştır. İlgili dönemde cari açığın finansmanı portföy yatırımlarından sağlandığı tespit edilmiş ve bu durumun güvensiz olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, ithalat bağımlılığını azaltmak için teşvikleri arttırılması, yüksek katma değerli ürünlere geçilmesi, ar-ge ile yüksek teknoloji araştırılması önerilmiştir
Emirkadı (2023)	Türkiye'de cari işlemler açığının önemli bir sorun olduğunu, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için enerjide dışa bağımlılığın azaltılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Cari açığı düşürmek için büyümeden vazgeçilmesi gerektiği önerilmektedir.
Güder & Kılıç (2016)	1980-20212 dönemi verileriyle yapılan zaman serisi analizine göre Türkiye ekonomisinde üçüz açık tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönemde bütçe açığının büyüme üzerinde olumlu uzun dönemde olumsuz etkisi tespit edilmiştir.
Altunöz (2018)	2001- 2017 yılları içinde Türkiye Ekonomisinde tasarruf açığı ile bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca, tasarruf yatırım açığı ile cari açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.
Berke & Temiz & Karakurt (2015)	1974- 2015 döneminde Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin geçerliliği sınanmış ve sınamada, Sınır Testi, ARDL Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, Sınır testinde; uzun dönemde ilgili üç değişkende de eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir: Tasarruf açığından cari açığa doğru bir nedensellik tespit edilmiş, uzun dönemde tasarruf açığındaki 1 birimlik artış, cari açıkta 0.37'lik bir azalmaya neden olduğu sonucuna varılmıştır.
İpek & Kızılgöl (2016)	2004- 2014 döneminde Türkiye ekonomisinde üçüz açık olup olmadığı Sınır testi, ARDL Analizi, Toda-Yamamoto nedensellik analizleri kullanılarak araştırılmıştır. Sonuç: Sınır testi sonuçlarına göre; üç değişkende de uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. ARDL testine göre tasarruf-yatırım ve bütçe açıkları uzun dönemde bütçe açıklarını arttırdığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde de bütçe açığının cari

	açığı arttırdığı tespit edilmiştir.
Öztürk (2023)	Gelişmiş beş ülke ekonomisinde üçüz açık olup olmadığı panel veri analizi ile incelenmiştir. 2000-2020 yıllık veriler kullanılmıştır. Yapılan analizde bütçe ve özel kesim tasarruf açıklarının cari işlemler açıklarını pozitif yönlü etkilediği görülmüştür.
Karahan, Akçaçakır (2021)	Cari işlemler açığı ile sürdürülebilir büyüme arasında 2003-2019 dönemlerinde aralarında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. İlgili dönemlerde çeyreklik verilerle Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testleri uygulanmış ve milli gelir ve cari işlemler arasında çift yönlü nedensel bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.
Acet, Ashurov (2020)	Tacikistan ekonomisinde 2005-2019 yılları arasında cari açık ve büyüme arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. İlgili dönemler için ARDL testi uygulanmış ve değişkenler arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir.
Songur, Yaman (2013)	Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi ile büyüme arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. 1981-2010 dönemlerine Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme ve Panel Vektör Hata Düzeltme Modelleri (Panel VECM) uygulanmış ve uzun dönemde ele alınan ülkelerde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönemde cari işlemlerden ekonomik büyüme ye doğru pozitif ve ekonomik büyümeden cari işlemlere doğru negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

4.7.2. Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Üzerine Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde büyüme ve cari açık arasında bir ilişki olup olmadığı sınanmıştır.

Kurulan modelde iki veri alınmıştır. Büyüme verisi Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) olarak Amerika Merkez Bankası veri merkezi FRED' ten mevsimsellikten arındırılmış şekilde alınmıştır. Reel GSYH verisi, seriye büyüme formülüyle logaritmik dönüşüm uygulanmıştır.

$(Y = (Y_t - Y_{t-1}) / Y_{t-1}$ formülü ile dönüştürülmüştür)

Cari işlemler hesabı verisi de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri sistemi olan EVDS sisteminden alınmıştır. Ancak veri dolar verisi olduğu için bu set kur ile dönüştürülmüştür. Kur veriler gibi üç aylık ortalama kur (çeyreklik) ile cari işlemler verisi liraya dönüştürülmüştür. E- views 10 programı kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır.

Büyümeye uygulanan dönüşüm formülüyle cari işlemler verisi de dönüştürülmüştür. Bu durumda artış hızı hesaplanmıştır. Cari işlemler hesabının da büyümesi elde edilmiştir.

Serilerin analize uygun olup olmadığını tespit edebilmek için, Birim Kök Testleri; ADF Testi, Philips Perron Testi ve Durağanlık Testi olan KPSS Testi uygulanacaktır.

VAR Analizinde gecikme uzunluğunu belirlemek için Lag Length Criteria gerçekleştirilecektir.

Birim Kök Çember Grafiği uygulanacak ve Çember içerisinde durağan olup olmadığı tespit edilecektir.

Otokorelasyon LM Testi, White Değişken Varyans Testi uygulanacaktır.

Portmanteo ve Normallik testleri uygulanacaktır.

VAR Tahminleri eklenecektir.

Her iki değişkenin detaylı analizini gerçekleştirebilmek için sırasıyla Granger Nedensellik Analizi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırma Analizi uygulanacaktır.

Granger Nedensellik Analizi uygulanarak Cari İşlemler Açığının Büyümenin Granger nedeni olup olmadığı veya büyümenin cari işlemler açığının Granger nedeni olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Etki- Tepki Analizi uygulanacaktır. Tüm dönemlerde cari işlemlere gelecek 1 şokun büyümenin nasıl tepki vereceği incelenecektir.

Varyans Ayırıştırması uygulanacaktır. Tarihsel varyans ayırıştırması da uygulanacaktır.

Ayrıca Tezin analiz sonuçlarını güçlendirmek için Madlab uygulaması üzerinden de seriler için analizler uygulanacaktır. Bu analizler de hem büyüme hem de cari açık serilerinin analize uygun olup olmadıkları incelenerek sonuçların yorumlanmasında kullanılacaktır. Her bir program ayrı bölümler altında incelenecektir.

Aşağıda özet halinde bahsedilen bu çalışmaların ayrıntıları sunulmuştur.

4.7.3. Analizin Metodolojisi

Zaman serisi değişkenleri çeyreklik olarak 2002-Q1/2022-Q4 dönemlerini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Modelin etkinliği VAR Analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Seriler durağanlık sınamalarından geçirilmiş ve Birim Kök içerip içermediği araştırılmıştır. Durağanlık testleri için sırasıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey- Fuller, ADF), Philips Perron Birim Kök Testi ve KPSS Testi uygulanmıştır. (Dickey&Fuller (1981); Philips&Perron (1988); Kwiatkowski, Philips, Schmidt ve Shin(1992))

Birim Kök Testlerinin ardından gecikme uzunluğu hesaplanmıştır.

Modeldeki değişkenler arasındaki ilişkiyi daha detaylı analiz edebilmek için, VAR Analizinin ardından Granger nedensellik Analizi, Etki-Tepki Analizleri ve Varyans Ayırıştırma uygulanmıştır. Model analizi için uygulanan tüm ekonometrik araştırmalar E-views 10 programı ve Madlab Programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

4.7.4. Veri Seti

Çalışmada 2002-Q1/2022-Q4 dönemleri incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde 2002-2022 dönemleri arası yüksek büyümenin ve beraberinde yüksek cari açıkların görüldüğü yıllar olarak görülmektedir.

Veri Setinin 2002 yılında başlatılmasının nedeni şudur: 2001 Türkiye ekonomisinin dalgalı (esnek) kur sistemine geçişi ve güçlü ekonomik sürecin başlangıcıdır. Bu dönemin öncesinde 1980’de 24 Ocak Kararlarıyla birlikte terk edilen İthal İkameci Sanayileşme Modelinin yerine İhracata Dayalı Sanayileşme Modelinin benimsenmesi ardından 32’li sayılı karar ile Türk lirasının konvertibl olması, 1990’ların başında tamamlanan liberizasyon dönemi ve sonrasında ardı ardına yaşanan ekonomik krizlerden çıkış süreci olarak alınan önlemlerin uygulanmak zorunda kalınması ve uygulanan yapısal değişimlerle güçlü ekonomiye geçiş süreci çalışma döneminin 2002-2020 arası seçilmesinde önemli bir nedendir.

Çalışmada kurulan model iki veri içermektedir. Büyüme verisi Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) olarak Amerika Merkez Bankası veri merkezi FRED’ ten mevsimsellikten arındırılmış olarak alınmıştır. Mevsimsellikten arındırılmış Reel GSYH serisine büyüme formülüyle logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Aşağıda tablo şeklinde değişkenler ve kaynakları tablo halinde gösterilmektedir (Tablo 45).

Cari işlemler hesabı verisi de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri sistemi olan EVDS sisteminden alınmıştır. Cari açık verisi dolar kuru olarak yayınlanmaktadır. Bu nedenle diğer değişkene uyumlandırma süreci içinde üç aylık ortalama kur (çeyreklik) ile cari işlemler verisi TL’ye dönüştürülmüştür. Tüm işlemlerde E-Views 10 programı kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır. Madlab Programı için de her bir seri iki farkı alınarak analize dahil edilmişlerdir.

Tablo 45. Model Veri Seti

Değişken Adı	Sembol	Kaynak
Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Büyüme Oranı	FRED
Cari açık *	Cari açık	EVDS

*Değişkenler mevsimsellikten arındırılmıştır.

4.7.5. Hipotezler

Cari açığın büyüme içindeki etkinliğinin tartışıldığı bu çalışmada değişkenlerin hem kendileriyle hem de birbirleriyle ilişkilerinin incelenmesi amacıyla kurulan hipotezler aşağıda sunulmuştur.

Hipotez: Cari Açık için;

H_0 = Cari Açık, GSYH'nin Granger nedeni değildir.

H_1 = Cari Açık, GSYH'nin Granger nedenidir.

Hipotez: GSYH için;

H_0 =GSYH, Cari Açığın Granger nedeni değildir.

H_1 =GSYH, Cari Açığın Granger nedenidir.

Oluşturulan hipotezler değişkenlerin nedenselliklerini araştırmak için kurulmuştur.

4.7.6. Analiz

Bu bölümde ekonomik büyüme Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Cari İşlemler Açığı arasındaki ilişkinin tespiti için iki ayrı program sonuçları da analiz edilmiştir. E-views ve Madlab programlarının her ikisinde de modelde iki veri alınmıştır. Madlab programında analiz sonucuna farklı bir bakış açısı yakalayabilmek için dolar ve enflasyon verileri de eklenmiştir ancak çalışma konusu olan büyüme ve cari açık arasındaki ilişkiye odaklanmak için dolar ve enflasyon verileri ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar ekler kısmına eklenmiştir.

4.7.6.1 Durağanlık Analiz Sonuçları

4.7.6.1.1. Geleneksel Birim Kök Testleri ile Durağanlık Sınaması

- E-Views Programında Büyüme ve Cari Açık Verilerinin Birim Kök Test Uygulamaları:

Büyüme verisi Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) olarak Amerika Merkez Bankası veri merkezi FRED' ten alınmıştır. Reel GSYH verisi Amerika Merkez Bankası FRED' ten mevsimsellikten arındırılmış olarak alınmıştır.

$Y = (Y_t - Y_{t-1}) / Y_{t-1}$ büyüme formülüyle seriye logaritmik dönüşüm uygulanmıştır.

Cari işlemler hesabı verisi de Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası veri sistemi olan EVDS sisteminden alınmış seri dolar kuru üzerinden alındığı için diğer değişkene uyumlaştırmak için üç aylık ortalama kur ile TL'ye dönüştürülmüştür.

Büyümeye uygulanan dönüşüm formülüyle cari işlemler verisi de dönüştürülmüştür. Bu durumda artış hızı hesaplanmıştır. Cari işlemler hesabının da büyümesi elde edilmiştir (4.1).

$$Y=(Y_t-Y_{t-1}) / Y_{t-1} \quad (4.1)$$

Her iki veriye de Birim Kök Testleri; ADF Testi, Philips Perron Testi ve Durağanlık Testi olan KPSS Testi uygulanmıştır. Çalışma verileri için kurulacak olan hipotezlerde birim kökün varlığının olup olmadığı test edilecektir. Analiz sonucunda elde edilen olasılık değerlerinin kritik değerlerden küçük olması halinde H_0 Hipotezi reddedilecek ve birim kök olmadığına karar verilecektir. Alternatif Hipotezin geçerli olduğu diğer durumda ise elde edilen olasılık değerleri kritik değerden büyük olması durumunda birim kök olduğu ve H_0 Hipotezinin reddedilemeyeceği sonucuna varılacaktır (Dickey&Fuller,1981; Philips &Perron, 1988).

Aşağıda birim kök için kurulan hipotezler görülmektedir.

H_0 = Birim kök vardır ve seri durağan değildir.

H_1 = Birim kök yoktur ve seri durağandır.

Her üç test yardımıyla tüm değişkenlerin sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz durağanlıkları sınanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 46. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (Adf) Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
GSYİH	-3.136935	-3.586226	-1.988309
CARİ AÇIK	-8.995161	-9.468350	-9.034920
Not: ** '0,10, ***' 0,05 ve '****' 0,01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

Tablo 47. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (Pp) Philips-Perron Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
GSYİH	-5.725572	-6.009524	-3.476013
CARİ AÇIK	-8.995161	-9.615465	-9.034920
Not: ** '0,10, ***' 0,05 ve '****' 0,01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

Uygulanan Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips Perron Testlerinde serilerin sabitte de sabit ve trendde de durağan olduğu tespit edilmiştir.

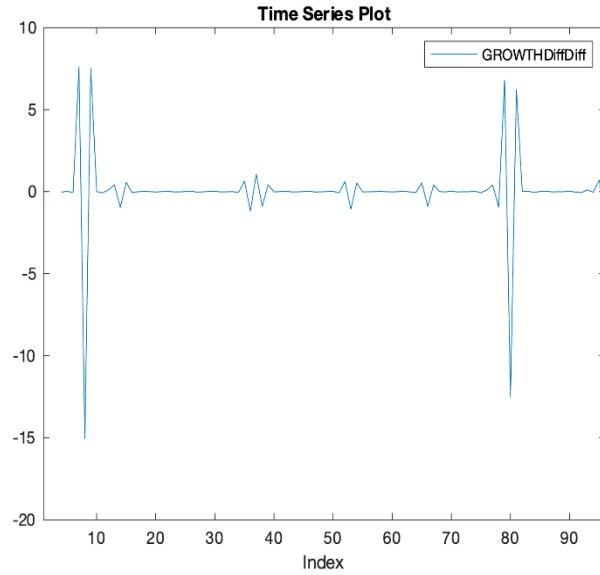
Ayrıca aşağıda gösterildiği üzere seriye KPSS Testi de uygulanmış ve test sonuçlarına göre KPSS Testi sabitte 5%'te durağan olmasına rağmen sabit ve trendde test istatistiği % 1'in üzerinde tespit edilmiştir. Seri düzeyde durağan olduğu için bunu teyit etme şartı bulunmamaktadır. Yine de gözlemlenmesi amacıyla çalışmaya KPSS test sonuçları da eklenmiştir.

Tablo 48. Modelin Durağanlık Test Sonuçları (Kpss) Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli
GSYİH	0.384943**	0.226080
CARİ AÇIK	0.480204***	0.055340*
Not: ** '0,10, ***' 0,05 ve '****' 0,01 anlamlılık düzeyini göstermektedir.		

- Madlab Programında Büyüme ve Cari Açık Verilerinin İncelenmesi
- Madlab Programı ile Büyüme Verilerinin İncelenmesi
-

Büyüme serisinin iki fark alınmış hali GROWTHDiffDiff olarak gösterilmektedir.

Grafik 7. Büyüme Zaman Serisi Grafiği

Kaynak: Büyümenin Zaman serisi Grafiği, Madlab Programı, Erişim Tarihi: Haziran 2024

- Augmented Dickey-Fuller Test (ADF)

ADF Birim Kök Testi Formülü aşağıda görülmektedir:

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo 49. Test Parametreleri (ADF)

	Gecikme	Model	Test İstatistiği	Önem Düzeyi
1	0	AR	t1	0.05

Tablo 50. Test Sonuçları (ADF)

	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	0.001	-21.9372	-1.9445

Engle's ARCH Test

Engle ARCH Testinin Formülü aşağıda verilmiştir:

$$r_t^2 = \alpha_0 + a_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo 51. Test Parametreleri

	Gecikme	Önem Düzeyi
1	1	0.05

Tablo 52. Test Sonuçları

	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	3.6691e-05	17.0353	3.8415

- Ljung-Box Q-Test

Boş Hipotez: GROWTHDiffDiff'in ilk otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo 53. Test Parametreleri

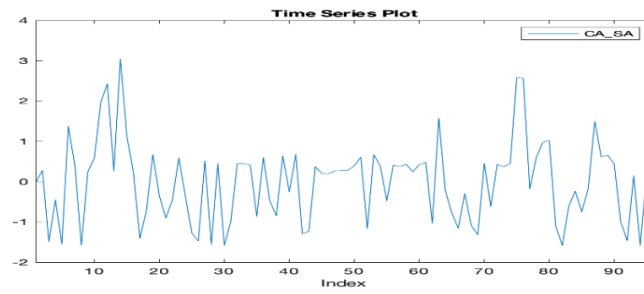
	Gecikme	DOF	Önem Düzeyi
1	20	20	0.05

Tablo 54. Test Sonuçları

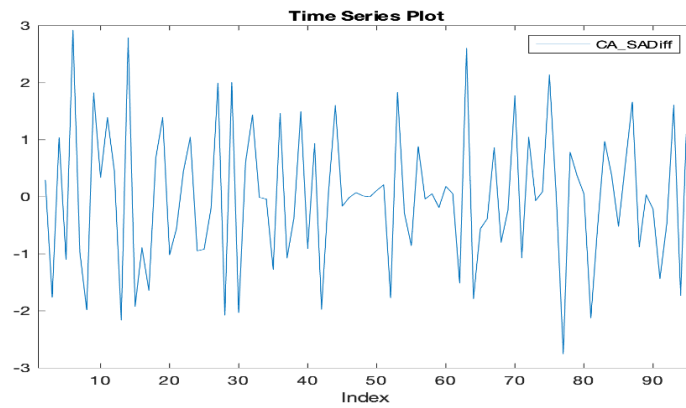
	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	0.00018765	50.5017	31.4104

-
- Cari Açık Serisinin Matlab-R2024a Programında İncelenme Sonuçları

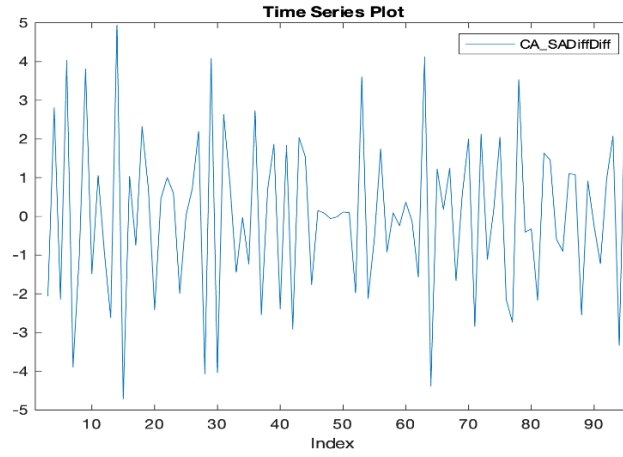
CA_SA Cari açık verisi için ilk grafikte fark alınmamış, ikinci grafikte birinci farkı alınmış ve üçüncü grafikte ikinci farkı alınmış durumları görülmektedir.

Grafik 8. CA-SA Cari Açık Verisinin Fark Alınmamış Hali

Kaynakça: Madlab Programı analiz hazırlıkları

Grafik 9. CA-SADIFF Cari Açık Verisinin Birinci Fark Alınmış Hali

Kaynakça: Madlab Programı analiz hazırlıkları

Grafik 10. Cari Açık Zaman Serisi Grafiği (CA_SADİFFDİFF)

Kaynak: Madlab Programı, CA_SADİFFDİFF Grafiği

Not: CA_SADİFFDİFF; Cari açık serisinin iki farkı alınmış halidir.

- Augmented Dickey-Fuller Test

Aşağıda ADF Testin formülü verilmiştir. H_0 Hipotez Birim Kök içermektedir.

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo 55. Test Parametreleri

	Gecikme	Model	Test İstatistiği	Önem Düzeyi
1	0	AR	t1	0.05

Tablo 56. Test Sonuçları

	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	0.001	-20.551	-1.9445

- Engle's ARCH Test

Aşağıda ARCH testin formülü verilmiştir. H_0 Hipotez hiçbir ARCH etkisi göstermez.

$$r_t^2 = \alpha_0 + a_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo 57. Test Parametreleri

	Gecikme	Önem Düzeyi
1	1	0.05

Tablo 58. Test Sonuçları

	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	2.4614e-05	17.7941	3.8415

- Ljung-Box Q-Test

H_0 Hipotez Cari açığın iki farkının ilk m otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo 59. Test Parametreleri

	Gecikme	DOF	Önem Düzeyi
1	20	20	0.05

Tablo 60. Test Sonuçları

	O Reddedildi	P-Değeri	Test İstatistiği	Kritik Değer
1	Doğru	7.2823e-12	95.7224	31.4104

Madlab'taki gerçekleştirilen analiz sonuçlarından da görülmektedir ki analiz için kullanılan veriler istatistiki olarak anlamlıdır. Analiz sonuçları için kullanılabilir.

4.7.6.2. Vektör Otoregresif Modeller (VAR) Sonuçları

4.7.6.2.1. Var Modeli Varsayımları

VAR Analizinde gecikme uzunluğunu belirlemek için Lag Length Criteria gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda Schwartz Kriterine göre 2 gecikme uzunluğuna, Akaiki'ye göre 5 gecikme uzunluğuna ulaşılmıştır. Swartz Kriteri ile çalışma sürdürülecektir.

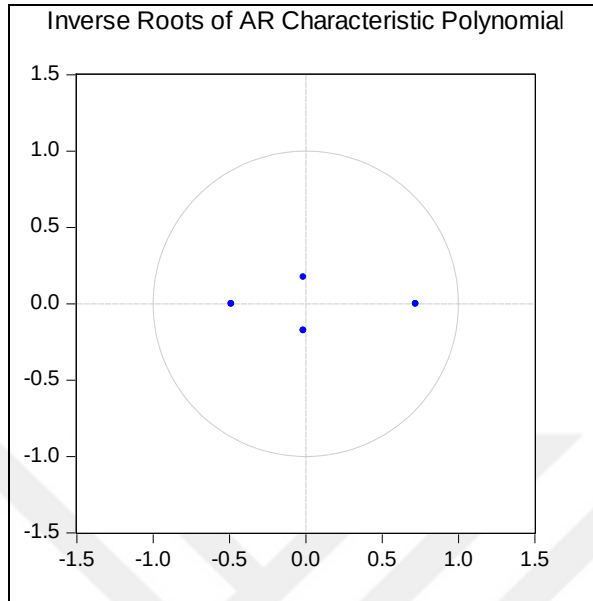
Tablo 61. Var Analizi

Gecikme	LogL.	LR Test İstatistiği	Son Tahmin Hatası	Akaiki Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan Quinn Bilgi Kriteri
0	-236.9582	NA	1.845265	6.288374	6.349709	6.312886
1	-226.9600	19.20711	1.575943	6.130526	6.314531	6.204063
2	-217.8832	16.95932	1.379267	5.996925	6.303601*	6.119488*
3	-215.0979	5.057388	1.425020	6.028893	6.458239	6.200480
4	-209.1077	10.56178*	1.353910	5.976518	6.528534	6.197130
5	-204.3248	8.181275	1.328772*	5.955915*	6.630601	6.225552
6	-200.7942	5.853373	1.348923	5.968268	6.765624	6.286930
7	-200.6715	0.196941	1.499371	6.070302	6.990329	6.437989
8	-197.7414	4.549321	1.549746	6.098458	7.141155	6.515170

* Uygun Gecikme Uzunluğu

Tablo 61'den de görüldüğü üzere gecikme uzunluğu Schwartz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. Bu durumda ekonometrik analiz için uygun gecikme model VAR (2) modeli olacaktır.

Gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra durağanlık tespiti yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına Birim Kök Çember Grafiği uygulanmış ve modüllere ulaşılmıştır. Bunun sonucunda çember içerisinde durağan olduğu tespit edilmiştir (Tablo 62 / Şekil 4:1).

Tablo 62. Var İstikrar Koşulu İçin Birim Çember Grafiği Ve Karakteristik Kökler

- Tablo 62’de verilen Karakteristik kökler grafiğinden istikrar koşulunun sağlandığı anlaşılmaktadır.
- Otokorelasyon LM Testi uygulanmıştır. Prop değeri 0,0885 test istatistiği değeri 0.05 ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon sorunu yoktur sonucuna varılmıştır. *

Tablo 63. Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LRE* stat	Df	Prob.	Rao F-stat	Df	Prob.
1	5.267976	4	0.2609	1.331555	(4, 148.0)	0.2609
2	8.084980	4	0.0885	2.063148	(4, 148.0)	0.0885
3	5.020696	4	0.2852	1.267993	(4, 148.0)	0.2852

- Tablo 63’ten görüldüğü üzere kalıntılarda 3 gecikmeye kadar herhangi bir serisel otokorelasyonun olmadığı anlaşılmaktadır. ($P > 0.01$). Bu durumda her üç gecikme için de yokluk hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 64. White Testi

Chi-sq	Df	Prob.
45.04154	42	0.3458

- Tablo 64'deki sonuçlara göre, sabit varyans yokluk reddedilememektedir. Prop değeri olan $0.3458 > 0.01$ olması modelde değişen varyans sorunu olmadığını gösterir. Mert ve Çağlar'ın 2019'da yayınladıkları çalışmalarında belirttikleri gibi gözlem sayısı az ve değişken sayısı çok olan örneklem seçimlerinde normallik varsayımı oldukça önemlidir (Mert ve Çağlar,2019)*

Tablo 65. Portmanteau Testi

Gecikme	Q-Stat	Prob.*	Adj Q-Stat	Prob.*	Df
1	0.940967	---	0.952584	---	---
2	2.730001	---	2.786343	---	---
3	7.123258	0.1295	7.346434	0.1187	4

- Portmanteau Otokorelasyon Testi uygulanmıştır. Tablo 65'te verilen sonuçlara göre, kalıntılarda serisel korelasyon bulunmamaktadır. Bu nedenle $h=3$ gecikme için yokluk hipotezi reddedilememektedir ($P > 0.01$) Test istatistiği değeri Prob değeri 0.05 ten büyük olduğu tespit edilmiştir. Burada da otokorelasyon sorununa rastlanmamıştır.

Tablo 66. Normallik Testi

Bileşen	Çarpıklık	Chi-sq	df	Prob.*
1	1.883952	48.50676	1	0.0000
2	0.307233	1.290027	1	0.2560
Joint		49.79679	2	0.0000

Bileşen	Basıklık	Chi-sq	df	Prob.
1	12.45731	305.5892	1	0.0000
2	34.52771	3396.156	1	0.0000
Joint		3701.745	2	0.0000

Bileşen	Jarque-Bera	Df	Prob.
1	354.0960	2	0.0000
2	3397.446	2	0.0000
Joint	3751.542	4	0.0000

Yapılan tanısal testler sonucunda oluşturulan VAR (2) modelinin; istikrar koşulu, serisel korelasyon olmaması ve sabit varyans koşullarını 0.01 yanılma

düzeyinde sağladığı anlaşılmaktadır.

*Test sonuçlarının tamamı Ekler listesine eklenmiştir.

4.7.6.2.2. Granger Nedensellik Analizi

Tablo 67. Granger Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken: BÜYÜME			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
Cari Açık	12.68038	2	0.0018
All	12.68038	2	0.0018

Bağımlı Değişken: CARİ AÇIK			
Excluded	Chi-sq	Df	Prob.
Büyüme	0.143333	2	0.9308
All	0.143333	2	0.9308

Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır. Analiz sonucuna göre bağımlı değişken büyüme olduğunda elde edilen Prob değeri $0.0018 < 0.05$ 'ten küçük olduğundan Cari İşlemler Açığının Büyümenin Granger Nedeni Olduğu hipotezi geçerlidir. Burada Cari İşlemler Açığının büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir.

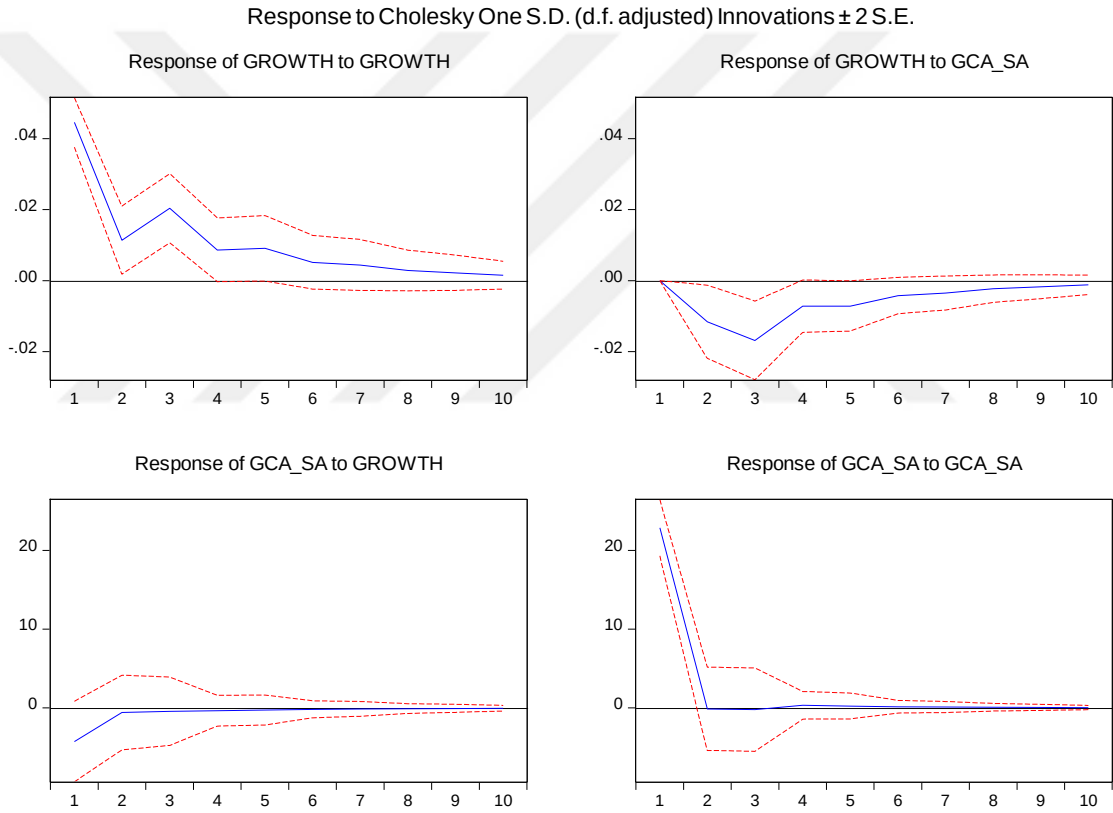
Bağımlı değişken Cari Açık olduğunda Prob değeri $0.9308 > 0.05$ ten büyük olduğundan Büyümenin Cari İşlemler Açığının Granger Nedeni Olduğu hipotezini reddediyoruz.

Granger Nedensellik Analizi sonucuna göre, Cari Açık, Büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Tek yönlü nedensellik vardır.

4.7.6.2.3. Etki Tepki Analizi

Etki- Tepki Analizi uygulanmıştır. Büyümenin büyüme tepkisi tüm dönemlerde pozitiftir. Cari İşlemler açığına uygulanan 1 şoka büyümenin verdiği tepki tüm dönemlerde negatiftir. Büyümeye uygulanan 1 şoka büyümenin verdiği tepki tüm dönemlerde pozitiftir. Burada Cari İşlemler Açığının büyümeyi negatif etkilediği sonucuna varılmaktadır.

Tablo 68. Etki Tepki Grafikleri

Büyümeye verilen bir şoka büyümenin tepkisi tüm dönemlerde pozitiftir. Cari işlemler açığına verilen bir şoka büyümenin tepkisi tüm dönemler boyunca negatiftir. Ayrıca yine Tablo 68’de görüldüğü üzere sol alttaki grafikte büyümeye verilen bir şoka cari işlemler açığının tepkisi negatiftir. Sağ alttaki grafikte ise cari açığın kendisine tepkisi yer almaktadır. Burada yer alan büyüme değişkeni reeldir.

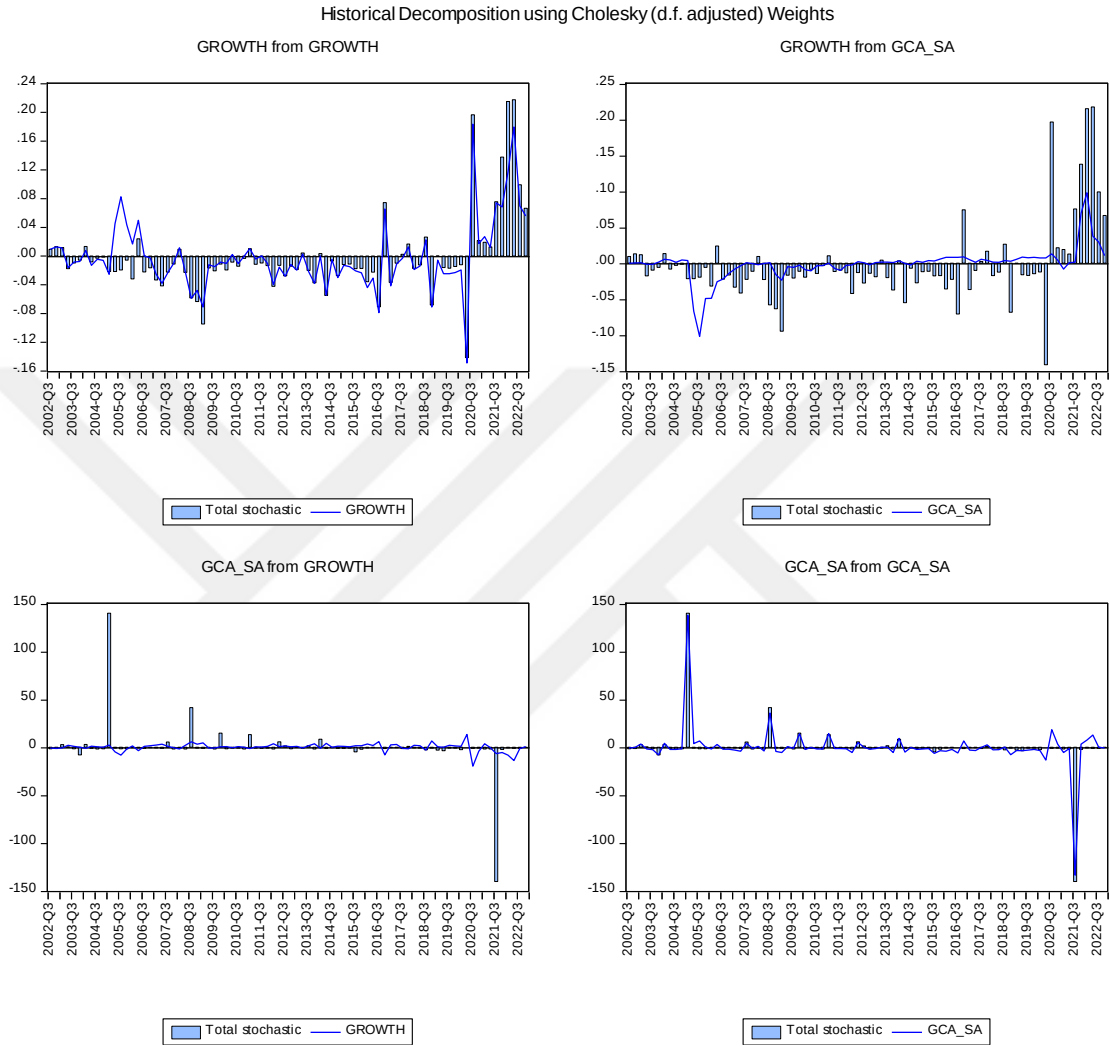
4.7.6.2.4. Varyans Ayırıştırması

TABLO 69. Varyans Ayırıştırması

Büyümenin Varyans Ayırışımı			
Dönem	S.E.	Büyüme	Cari Açık
1	0.044583	100.0000	0.000000
2	0.047456	94.01087	5.989131
3	0.054326	85.78637	14.21363
4	0.055476	84.68502	15.31498
5	0.056674	83.71802	16.28198
6	0.057064	83.38969	16.61031
7	0.057341	83.17325	16.82675
8	0.057456	83.08050	16.91950
9	0.057526	83.02662	16.97338
10	0.057558	83.00095	16.99905
Cari Açığın Varyans Ayırışımı			
Dönem	S.E.	Büyüme	Cari Açık
1	23.27543	3.372646	96.62735
2	23.28293	3.432100	96.56790
3	23.28815	3.465866	96.53413
4	23.29310	3.487509	96.51249
5	23.29587	3.500221	96.49978
6	23.29707	3.506143	96.49386
7	23.29773	3.509403	96.49060
8	23.29806	3.511028	96.48897
9	23.29824	3.511893	96.48811
10	23.29833	3.512334	96.48767
Cholesky sıralaması: büyüme cari açık			

Analize Varyans Ayırıştırması uygulanmıştır. Varyans Ayırıştırmasında büyümedeki toplam değişiminin 16.9% 'una Cari İşlemler Açığının katkı yaptığı tespit edilmiştir. Cari işlemler açığının ise 3.51%'ne büyüme katkıda bulunmaktadır.

Aşağıda grafikleri sunulan Tarihsel Varyans Ayırıştırması uygulanmıştır.

Tablo 70. Tarihsel Varyans Ayrıştırma

Çalışmaya Var Tahminleri eklenmiştir.

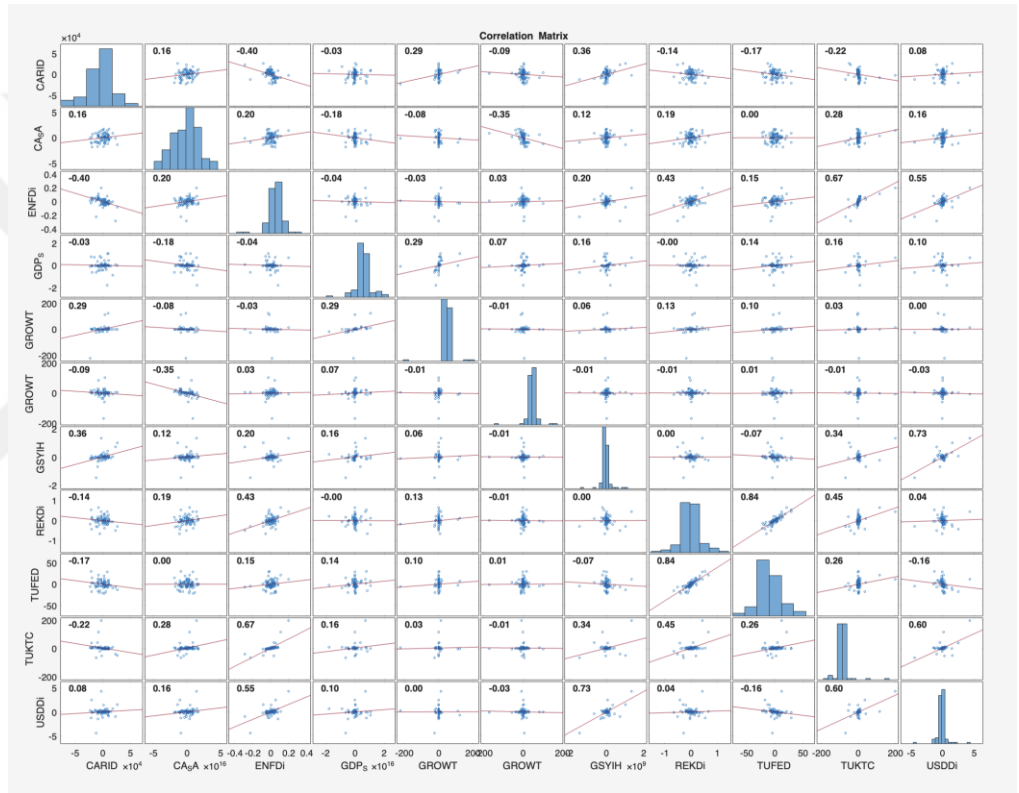
TABLO 67. Var Tahminleri

	BÜYÜME	CARİ AÇIK
BÜYÜME(-1)	0.206618 (0.10301) [2.00582]	-13.48296 (53.7779) [-0.25072]
BÜYÜME(-2)	0.336530 (0.10079) [3.33899]	-8.054105 (52.6183) [-0.15307]
CARİ AÇIK(-1)	-0.000508 (0.00022) [-2.29420]	-0.005406 (0.11551) [-0.04681]
CARİ AÇIK(-2)	-0.000635 (0.00023) [-2.81191]	-0.016806 (0.11794) [-0.14250]
C	0.024701 (0.00748) [3.30270]	2.025810 (3.90457) [0.51883]
R-squared	0.393339	0.001887
Adj. R-squared	0.361824	-0.049963
Sum sq. Resids	0.153049	41714.41
S.E. equation	0.044583	23.27543
F-statistic	12.48105	0.036400
Log likelihood	141.2795	-371.8601
Akaike AIC	-3.323890	9.191711
Schwarz SC	-3.177139	9.338462
Mean dependent	0.050969	0.918313
S.D. dependent	0.055808	22.71490
Determinant resid covariance (dof adj.)		1.040482
Determinant resid covariance		0.917462
Log likelihood		-229.1740
Akaike information criterion		5.833513
Schwarz criterion		6.127015
Number of coefficients		10

E-views'ta uygulanan analiz sonuçlarında, model tutarlı ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Aşağıda Madlab'da gerçekleştirilen analiz sonucunda değişkenler arasında Korelasyon Matrisi sunulmaktadır.

Değişkenler arasında Korelasyon Matrisi:

Gerek E-views Programında gerçekleştirilen analiz sonuçlarında gerekse Madlab Programında bulunan sonuçlarda varılan ekonometrik sonuçlar:

- Tüm düzeylerde büyüme kendine tepki vermektedir.
- Nedensellik sonuçları ile varyans ayrıştırması sonuçları birbiriyle tutarlıdır. Etki tepki de nedenselliğin yönü dikkate alınarak yorumlanmıştır.
- Nedensellik sonuçlarına göre nedensellik cari açıktan büyümeye yönündedir. Bu nedenle işlem sıralaması ilk işlem büyümeye ikinci işlem

cari açık şeklinde düzenlenmiştir.

- Cari açığa uygulanan bir şok büyümede bir tepkiye neden olmaktadır. Aksi halde büyümeye gelecek bir şok cari açık üzerinde nedensel değildir çünkü bir değişkene gelecek şok nedensellik yoksa diğer değişkenin tepki vermesi beklenemez.
- Cari İşlemler Açığına bir şok verildiğinde büyüme tüm dönemler boyunca negatif etkilenmektedir. Büyümenin cari işlemlere verdiği tepki negatiftir.
- Bu durumda Var sonuçlarında vardığımız sonuca göre cari açık büyümenin nedenidir. Tek yönlü nedensellik vardır.

Sonuçlarına ulaşılmıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma iki değişken arasındaki ilişkiyi ölçmektedir. Değişkenlerden biri Büyüme diğeri cari açıktır. Her iki değişkene ait verilerin, E-views programında uygulanan Geleneksel Birim Kök Testleri; ADF, Philips Perron ve KPSS testleri ile durağanlıkları sınanmıştır. Ayrıca Geleneksel Testlerin sonuçlarını güçlendirmek ve desteklemek için veri setlerine Madlab Programında ADF, Engle's ARCH ve Liung-Box Q testleri de uygulanmıştır. Her bir test sonucunda verilerin durağan olduğuna kanı getirilmiştir. Birim kök testlerinin ardından gecikme uzunlukları hesaplanmış, modeller arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek için Var Analizleri, Etki-tepki ve Varyans ayrıştırma uygulanmıştır.

Büyüme ve cari açık üzerine gerçekleştirdiğimiz ekonometrik analiz ekonometrik olarak anlamlı bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre; 2002-2022 dönemleri arasında Türkiye ekonomisinde cari açık büyümenin nedenidir. Nedensellik sonuçları nedenselliği cari açıktan büyümeye doğru olduğunu göstermektedir. İşlem sıralaması buna istinaden ilk sırada büyüme ikinci sırada cari açık olarak düzenlenmiştir. Büyümeye uygulanan bir şok cari açıktaki bir tepkiye neden olmamaktadır. Ancak, cari açığa uyguladığımız bir şok büyümede negatif bir tepkiye yol açmaktadır.

Çalışmanın analiz sonucunda vardığımız sonuç; cari açığa uygulanan bir şok büyüme de negatif bir etkiye neden oluyorsa 2002 ve sonrası dönemde yüksek büyüme politikalarıyla ilerleyen Türkiye ekonomisi için cari açık süreklilik göstermektedir ancak çalışma 2002 dönemi ve sonrasını kapsamasına rağmen cari açığın yapılaşmış olup olmadığını anlamak için Türkiye ekonomisinde uygulanan büyüme politikaları 1950'lerden itibaren araştırılmıştır.

Çalışmada görülmektedir ki cari açık Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır içinden çıkamadığı veya Keynesyen teoremin dediği gibi olağan bir durumdur. Değişen dünya koşullarında her geçen gün dünya ekonomileri büyümekte ve gelişmektedir. Artan dünya nüfusu ve yaş ömürlerinin uzamasıyla ortaya çıkan gıda vb. ihtiyaçlar daha fazla ticaretin gerçekleştirileceğini göstermektedir. Bu durumda

Türkiye gibi kırılgan bir ekonomide dış ticaret ve dış ticaret işlemlerinin beraberinde getirdiği cari açık çözülmesi gereken bir sorun olarak yapısallaşmış durumdadır.

Türkiye ekonomisinin bugüne kadar gelen yakın tarihini incelediğimizde her dönem farklı büyüme modelleri içerisinde cari açık verildiği görülmektedir. Çalışmanın kapsadığı 2002-2022 yılları esnek kur rejimine geçiş ve güçlü ekonomi programının uygulandığı yıllardır. Türkiye bu yıllar içerisinde kamu borçlanmalarını azaltmış ancak özel kesim borçlanmaları artmıştır. Bu durumun nedenini analiz edebilmek için ulusal tasarruf yatırım dengesine bakılmış ve ulusal tasarruf oranlarının özel kesim yatırımlarını karşılayacak düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye dikey bütünleşme yani ihracatın ithal ürünle karşılanması sarmalına girmiş görünmektedir. Bu durumda özellikle enerjide yeni dünya düzeni içerisinde en güncel konulardan biri olan iklim uyumlanma çalışmalarına hızlı bir şekilde entegre olmak için çalışmalar yapılmaktadır. 12. Kalkınma Planını incelediğimizde planın hedefleri içinde ağırlıklı olarak iklim krizi uyumlanma sürecine entegrasyon, AB iklim Krizi uyum süreçleri ve Yeşil Mutabakat görülmektedir. İklim krizi için yenilenebilir enerjiye geçiş süreci, Türkiye'nin dikey bütünleşmede fosil yakıta olan bağımlılığından da çıkış için iyi bir fırsat olarak görülmelidir. Ayrıca jeotermal yataklarıyla zengin bir ülke olan Türkiye bu kaynağı da enerji açısından kullanıma almalıdır.

Cari açığın 2002'den bu yana kısa vadeli portföy yatırımları dediğimiz sıcak para ile karşılayan Türkiye ekonomisi dış şoklara oldukça hassaslaşmaktadır. Zira çalışma boyunca incelenen cari açık verilerinde örneğin 2012'de tespit edilen cari fazla ve hemen takip eden yılda 2013'te cari açığa gerçekleşen belirgin artış, ilgili yıllardaki ekonomik gelişmelere ayrıntılı bakıldığında görülmektedir ki; 2012 yılında, 2008 Küresel Kriz ve 2010 Avrupa Borç Krizi ardından dünya piyasalarında gerçekleşen olumlu konjonktürel değişimden yararlanmak isteyen bankaların uluslararası borçlanma yoluyla ülkeye portföy girişi yarattığı, Suriye iç savaşının başlaması ile Rusya Türkiye ilişkilerindeki olumlu seyrin ülkeye gelen Rus Turistlerin sayısında artışa neden olduğu bununda ödemeler dengesini olumlu etkilediği, ülkeye 2012 yılında altın girişinin arttığı gibi sonuçlara varılmıştır. 2012

yılıının aksine 2013'te ekonomide soğuma endişeleri artmış, Suriye İç Savaşı'nın etkileri olumsuzla dönmüş, yüksek büyüme rakamları yakalayan Türkiye ekonomisi 2013 yılı hedefi olan %4'lük büyüme hedefini %3,2'ye güncellemek zorunda kalmıştır. Ayrıca aynı yıl Amerika Merkez Bankası FED' in faizleri yükselteceği beklentisi, yabancı sermayenin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerden çıkarak daha güvenli yatırımlara yönelmesine neden olmuştur. Bu durumda 2012'de cari fazla veren ülke 2013'te koşulların olumsuzla dönmesiyle birlikte sıcak para çıkışı ile yüksek cari açık vermiştir. Cari açığın finansmanında sıklıkla başvurulanan portföy yatırımları diğer adıyla sıcak para girişi Türkiye ekonomisini dış şoklara karşı hassaslaştırmaktadır. 2013'te Morgan Stanley'in yayınladığı rapora göre Türkiye ekonomisi diğer beş ekonomiyle birlikte kırılgan yapıda bir ekonomidir ve Amerika Merkez Bankası'nın (FED) faiz kararlarından etkilenmektedir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin dış şoklara kırılganlığını engellemek ve dünya konjonktüründeki değişimlerden hemen etkilenmemesi için cari açığın finansmanında portföy yatırımlarından çok doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekebilecek hukuki düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Ülkeye olan güveni artırıcı ekonomik önlemler getirilmelidir.

Faizlerin yüksek seyrettiği ortamlarda ithalatın faize duyarlılığından dolayı artış göstereceğini biliyoruz. Bu durumda Merkez Bankası politika faizinin indirilmesi için uygun koşulların sağlanması önemlidir. Ancak günümüzde güncel faiz oranlarının dünya faiz oranlarının üzerinde olması ve enflasyon değerlerinin iki hanelerde seyretmesi merkez bankasının faiz politikalarını da etkilemektedir.

Dış şoklar ihracat oranlarını etkilemektedir. Günümüzde TL'nin satın alım gücü zayıflamış olduğundan ihracat artışı beklenmektedir ancak girdi maliyetlerinin dolar üzerinden belirlenmesi ve Türk lirasının Amerikan doları üzerindeki etkinliğinin oldukça gerilemesi ile gerçekleşen ihracat artışı yine beraberinde ithalat artışına neden olmaktadır. İhracatta katma değeri yüksek malların oluşturulması ve marka değeri yaratılması için ilgili AR-GE çalışmalarının yapılması, Üniversite-Sanayi iş birliği çalışmalarının artırılması yeni teknolojik gelişmelere hızlı bir şekilde entegrasyonun sağlanması için sermayenin yaratılması önemlidir. Türkiye'de AR-GE

çalışmalarının en önemli merkezleri olan üniversitelerin eğitim-öğretimden daha çok yayın yapılmasını teşvik edici faaliyetlerle sürdürmesi önemlidir. Doktora mezunu hoca sayısının artması için devlet teşviklerinin verilmesi ve hocaların, artan üniversite kontenjanlarıyla ağırlık verilen eğitim- öğretim görevinden çok AR-GE, yeni üretim keşfi, yeni teknolojik buluş için teknopark çalışmaları desteklenmelidir. Böylece katma değerli ürün keşfinden, ürün geliştirmeye kadar birçok alanda önemli yeri bulunan üniversitelerin bu alanlarda desteklenmesi cari açığın önemli bir nedeni olan katma değerli ürün üretimi sorunu için bir çözüm değerindedir.

Çalışma boyunca görülmektedir ki; Türkiye 2002'den bu yana, katma değeri yüksek malların üretimine geçilmesi konusunu yayınlanan her beş yıllık kalkınma planında hedef olarak belirlemiş olmasına rağmen dış dünyayla rekabet edilebilir seviyede katma değerli bir mal veya hizmet yaratılamamıştır. Yine ilgili yıllarda yayınlanan kalkınma planlarında diğer sektörlerden çok katma değeri yüksek mal üretimi sağlayacak teknoloji yoğun sektörlerin desteklenmesi için hedefler belirlenmiş ancak yine de istenilen teknoloji yoğun üretim seviyesine geçilememiştir. Bir ülkenin refah seviyesini arttırması ve gelişmişlik düzeyinin ilerlemesi için teknolojik yenilikler üretmesi gerekmektedir. Bilimsel yayın çalışmalarının önemi ve beşerî sermayenin şekillendirildiği ana kurumlar olan üniversitelerin, verimlilik çıktıları bu durumda Türkiye gibi yüksek teknoloji mallar üretmeyi hedefleyen ülkeler için önemlidir. Bilimsel çalışmaların teknolojik gelişmelere zemin hazırladığını, teknolojik gelişmelerin de ekonomik büyümeyi desteklediğini, Türkiye gibi cari açık sorunu olan ülkelere teknoloji yoğun sektörlere geçişin sağlanması için önce eğitimin yeniden planlanması gerektiği görülmektedir. Ayrıca, teknolojik gelişmeleri eğitim planlamalarıyla gerçekleştiren; Kuzey Avrupa Ülkeleri, Japonya ve Solow Modeline örnek olan Güney Kore gibi öncü ülkelerle bilgi alışverişinde bulunulması, bilim ve teknolojik gelişmelerin bu ülkelere nasıl sağlandığının gözlemlenmesi de Türkiye'nin teknoloji yoğun sektörlere geçişi ve katma değeri yüksek malların üretilmesi hedeflerine ulaşması için bir çözüm olarak sunulmaktadır.

Katma değeri yüksek ürün üretiminde AR-GE çalışmaları kadar önemli olan inovasyon (yenilik) ve inovasyonun teşvik edilmesi için devlet teşviklerinin

kullanılması oldukça önemlidir. On İkinci Kalkınma Planında da yer verilen devlet teşviklerinin özellikle katma değeri yüksek ürün üretim sürecini destekleyecek, yüksek teknoloji ile üretimi arttıracak, Shumpeter’ in ileri sürdüğü ‘Yaratıcı Yıkım’ gerçekleştirerek inovasyon yaratacak mal ve hizmetlere aktarılması ve devlet teşviklerinin inovasyon özelinde planlanması önerilmektedir.

Çalışma boyunca cari açığa neden olan faktörler incelenmiş tasarruf açığının Türkiye ekonomisinde cari açığa neden olan faktörlerden biri olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle bireysel emeklilik sistemi (BES) gibi tasarruf miktarını artırıcı uygulamaların devlet teşvikleriyle daha özendirici hale getirilmesi önerilmektedir. Ayrıca ihracatta uygulanan vergi indirimlerinin aktif olarak kullanılmasının yanı sıra yeni pazarların bulunması, uluslararası fuar ve tanıtımların fonlanması devlet tarafından Eximbank aracılığıyla daha da yoğun şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir. Bu arada her ne kadar ihracatın artırılması için devlet teşvikleri uygulansa bile dikey bütünleşme sorununa çözüm olacak ithal girdi sorununa çözüm olarak kur oranının optimum seviyeye çekilmesine yönelik politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir.

Türkiye, 15 Mart 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrası büyük oranda göç almıştır. Göç İdaresi başkanlığının yayınladığı Temmuz 2024 verilerine göre Türkiye’de toplam 3 milyon 105 bin 539 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Bu oran 85 milyon 372 bin 377 kişilik Türkiye nüfusunun %3,51’ini oluşturmaktadır. Bir ülkeye gerçekleşen iç ve dış göç hareketleri o ülkenin tüketim ve üretim yapısını etkileyebildiği durumunu göz önünde bulundurarak Türkiye’ye gerçekleştirilen düzensiz göçün enflasyonda talep yönlü artışa neden olduğunu, göç alan özellikle Türkiye sanayisinin geliştiği bölgelerde katma değeri düşük ürün üretilmesi, emek yoğun üretim yapısına dönüşmüş bir sanayi yaratabileceği bunun da beraberinde cari açık yaratabilecek olumsuz bir etkisi olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Düzensiz göç sorunu Türkiye için diğer sosyolojik sorunların dışında talep enflasyonu yaratan, katma değeri düşük ürün üretimine neden olan önemli bir sorundur. İklim krizinin etkisini gösterdiğinde tahmin edildiği üzere doğudan batıya göçün artacağı örneğin Hindistan’da iklim krizi etkisiyle ısınan hava nedeniyle yüksek sıcaklık ortamında çalışmanın mümkün olmayacağı bu durumda büyük

kitleler halinde göç başlayacağı da göz önünde bulundurulursa Türkiye'nin göç sorunu için daha etkili önlemler alması gerekmektedir.

Çalışma teknolojik gelişmelerin ve bu teknolojik gelişmelere uyumlaşmanın önemi üzerinde de durmaktadır. Güney Kore Solow Büyüme Modeli ile eğitim, teknoloji ve ticareti birbirine uyumlandırarak dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Katma değeri yüksek mal üretimi gerçekleştirmek için eğitimi öncelikle planlayan Güney Kore modelinde beşeri sermaye önemlidir. Türkiye son yıllarda beşeri sermaye göçü yaşamaktadır. Beşeri sermayenin ülkemizde kalmasını teşvik etmek için önlemler alınması gerekmektedir.

Çalışma boyunca gerek Gözlemlenen Türkiye ekonomisinin tarihsel sürecindeki ekonomik değişiklikler ve bu değişikliklere verdiği tepkiler, gerekse çalışmanın analizi sonucunda varılan destekleyici sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda; Türkiye dünya konjonktürü dalgalanmaları içinde kriz dönemleri haricinde de cari açık vermektedir. Bu nedenle çalışma boyunca her yönüyle incelediğimiz büyüme ve cari açık ilişkisinin sonucunda Türkiye yapısal cari açık sorunu yaşamaktadır sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Acet, H., Ashurov, E., ‘‘Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Tacikistan Cumhuriyeti Örneği’’, Journal of Academic Value Studies, 9 Ekim 2020

Akalın.,S., Keynesin Genel Teorisi Üzerine, Kaldeon Yayınları, Mayıs 2012

Akçığit,U., Tok, E., Türkiye Bilim Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Kasım 2020

Akkaya, Y., Gürkaynak, R., ‘‘Cari Açık, Bütçe Dengesi, Finansal İstikrar ve Para Politikası: Heyecanlı Bir Dönemin İz’’, doi:10.3848/iif.2012.315.9319

Aktan, C. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-187.

Arslan, H. (2023). FED faiz kararlarının ülkeler üzerindeki finansal etkileri: faize yönelik bir inceleme. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(46), 458- 473. Doi: 10.46928/iticusbe.1245334

Arzova, B., Atakişi, A., Ekmekçi, U., Endekslerle Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, 2020

Aysu Çelgin, Mert Gökçü, Özgür Özel, Ekonomi Notları, TCMB, Mayıs, 2019

Babaoğlu,, ‘Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği, TCMB Uzmanlık Tezi, Ankara, 2005

Bakan, İ. O., Okka, M. Canitez, B. Afşar, Atasagun, H. Gedik, H. Tümer, G. (2012), ‘‘Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulamaları’’, Ankara, Gazi Kitabevi

Brian Snowdon, Howard Vane, *Modern Makro Ekonomi Temelleri, Gelişimi ve Bugünü*, Şubat 2017

Büberkökü Önder, Kızıldere Celal, ‘ABD ve Euro Bölgesi Faiz Oranlarının Türk

Faiz Oranı Piyasası Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi', BUJSS, 9/2 (2016),28-47
DOI: <http://dx.doi.org/10.18221/bujss.85422>).

Calvo, G.A., Izquierdo, A.,Mejia, L.F., 'On the Empiries of sudden Stops the Relevance of Balance Sheet Effects'', NBER WP No.11492, 2004

Çakmur Yıldırtan, D. (2011). *E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri: Makro Ekonomik Verilerle*. 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2011, s. 1-296.

Çolak, Ö., Keynes ve Keynes'in İktisadı, Efil yayınları, 2022

Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Journal of the American Statistical Association, 74(366a), 427-431.

Dickey, D. & Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica: Journal of the Econometric Society, 5(2), 147-159.

Duğru, M. "Bankacılık Sektörünün Kredi Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneği", 2023, Edirne

Dünya Bankası Raporları, www.worldbank.org. Erişim Tarihi: Ocak 2023- Haziran 2024

Eğilmez,M. "Dolarizasyonda Son Durum" Kendime Yazılar,
<https://www.mahfiegilmez.com/2020/12/dolarizasyonda-son-durum.html>, 27.03.2023

Eğilmez, M. (2018). *Küresel Finans Krizi*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 1-184.

Eğilmez, M. (2022). *Döviz Kuru Rejimleri ve Türkiye Uygulaması*. Kendime Yazılar,
<https://medyascope.tv/2022/03/14/mahfi-egilmez-yazdi-doviz-kuru-rejimleri-ve-turkiye-uygulamasi/>, 16.10.2022

Eğilmez, M., Kumcu, E., Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, İstanbul, 2006

Erinç Yelden, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul, 2016

Ertop, K. (2006). *Makroiktisat*. Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No: 534/767, İstanbul, 1-306

Frank R.H. ve Bernanke B.S. (2017). *Ekonominin Temelleri*. Çev. Ed. Prof. Dr. Sadi Uzunoglu, Doç. Dr. Gökhan Sönmezler, Arş. Gör. Bahadır Er, Literatür Yayıncılık.

Frederic Mishkin, Makroekonomi Politika ve Uygulama, Şubat, 2018

Friedman, M. & Schwartz, A. J., (1965). Money and Business Cycles, *The State of Monetary Economics*, NBER, 1965, 32-78.

Ghoshal, A. (2006). Anatomy of a Currency Crisis: Turkey 2000-2001. *International Journal of emerging markets*,

Gökhan Sönmezler, Umut Akduğan, İ. Orçun Gündüz, “Türkiye’de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi”, Maliye Finans Yazıları, 2017

Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.

Gülten Kazgan, Tanzimattan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 2009

Gündüz, S., Esnek Kur Sistemine Geçiş Sonrası İhracatın Finansmanında Eximbank’ın Rolü ve Performans Analizi, Edirne, 2014

Harberger (1950), Meade (1951) ve Alexander (1952,1953)

Hepsağ.A.(2022), Ekonometrik Zaman Serileri Analizlerinde Güncel Yöntemler (Winrats Uygulamalı)

Hicks, J. R. (1937). Mr. Keynes and the "Classics"; A Suggested Interpretation.

Hicks, J. R. (1953). An inaugural lecture. *Oxford Economic Papers*, 5(2), 117-135.

Hume, D. (1752). *Political Discourses*. Second Edition, Printed by R. Fleming, For

Jeff Madura, *Uluslararası Finansal Yönetim I*, Hatice Doğukanlı, Kısaltılmış 10.

Basımdan Çeviri, Kasım, 2012

Kara, H. (2022). *Türkiye Para Politikası Tarihi ve TCMB*.

https://www.youtube.com/watch?v=3Cz_O2uj5oc, 02.05.2023

Karahan, Ö., Akçaçakır, K., "Türkiye'de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", *Journal of Emerging Economies and Policy*, Ekim, 2021

Kaya, M., Kaya P., "Ekonomik Büyüme ve Cari Açık Arasındaki İlişki; Türkiye Örneği", 2016

Keynes, J. M. (1936). *Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (Çev.: Uğur Selçuk Akalın). İkinci Baskı, Kalkedon Yayınları, İstanbul 1936.

Kılınçoğlu, T., John Maynard Keynes, İletişim Yayınları, 2016

Kolsuz, G. & Yeldan, A. E. (2014). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Araştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 1(40), 49-66.

Körs, M., Türkiye Ekonomisi için Norm Cari İşlemler Dengesi Hesabı Uzmanlık Tezi, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Nisan, 2015

Krugman, Obstfeld, Melitz, *Uluslararası İktisat Teori ve Politika*, Ankara, 2020

Krugman, P., Obstfeld, M. ve Melitz, M. J. (2017). *Uluslararası İktisat*, Çev. Ed. Onur ÖZSOY, 10.

Mankiw, G. N. (2007). *Makroekonomi*. (Çev: Ömer Faruk Çolak), 6. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara 2007.

Marshall, A. (1923). *Money, credit & commerce*. Macmillan & Company, limited.

<http://www.library.fa.ru/files/Groenewegen.pdf>

Meltzer, A. H. (1995). Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective. *Journal of Economic perspectives*, 9(4), 49-72.

Mert, M., Çağlar, A., Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analiz, Detay Yayıncılık, s 224,2019

Mert, M., Çağlar, A., Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analiz, Detay Yayıncılık, s 232,2019

Mishkin, F. S. (2000). *Para Teorisi ve Politikası*, (Çev: İlyas Şıklar, Ahmet Çakmak ve Suat Yavuz), Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 2000.

Mishkin, F. S. (2011). *Para, bankacılık ve finansal piyasalar iktisadı*. İstanbul: Akademi Kitabevi

Moggridge, D.E., Keynes, Afa Çağdaş Ustalar Dizisi, 1985

Orhan, O., Keynezyen ve Monetarist İstikrar Politikaları, Bilim teknik Yayınevi, 1989

Pecchi, L., Keynes'e Dönüş, İstanbul Bilgi yayınları, 2012

Phillips, P. C. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Pinga, V. E., ve Nelson, G. C. (2001). Money, prices and causality: monetarist versus structuralist explanations using pooled country evidence. *Applied Economics*, 33(10), 1271-1281

Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Third Edition, Batoche Books, Canada.

<https://books.google.com.tr/books?id=cUBKAAAAYAAJ&printsec=frontco>

ver&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

Roubini, N., Kriz Ekonomisi Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği, Pagesus Yayınları, Şubat, 2012

Savaş, V., Keynesyen İktisat Yıkılırken, Nobel Yayın Dağıtım, 2007

Seyidoğlu, H., Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, İstanbul, 2017

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 48(1), 1-48.

Snowdon B. ve H. R. Vane (2017). *Modern Makroekonomi*. Efil Yayınevi, 1. Basım, Ankara.

Sönmez, Şimşek; Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi,6:2,2011

TCMB, Ödemeler Dengesi İstatistikleri (2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022) <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: Kasım, 2022

TCMB, Para ve Kur Politikası, (2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022) <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: Kasım, 2022

TCMB, Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar, Ankara, 1989, Erişim Tarihi: Nisan 2024

TCMB, Yıllık Faaliyet Raporları (2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022) <http://www.tcmb.gov.tr>, Erişim Tarihi: Kasım, 2022

Tetik, Kara, FED ve TCMB Politika Kararları Arasındaki Stratejik Etkileşimin Testi: Todo-Yamamoto Yaklaşımı), 2020

Tily, G. (2012). “Keynes’s Monetary Theory of Interest”, *BIS Papers*, No. 65, 51-81.

Turan, Makro İktisat, Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri, 2008, s 11

Turan, Z. (2011). Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 56-80.

Uzunoğlu, S. (2019). 2001 Krizi. (Ed: Turgay Munyas), Türkiye'nin Ekonomik Krizleri kitabı içinde (s. 233-263), İstanbul Okan Üniversitesi Yayını, İstanbul 2019.

Ünsal, E. M. (2007). *Makro İktisat*. İmaj Yayıncılık, Ankara, 1-657.

Üzar, U. (2017). Post Keynesyen iktisat, ana akım iktisada alternatif olabilir mi? 2008 krizi bağlamında bir değerlendirme, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 281-305.

www.eximbank.gov.tr, kısa vadeli ihracat kredileri, Erişim Tarihi: Mayıs 2024

www.morganstanley, Kırılgan Beşli, 2013: Erişim tarihi: Mayıs 2024

Yay, T., *F.A. Hayek’te İktisadi Düşünce*, Ezgi Kitabevi, 1993

Yeldan, E. (2011). *İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. 2. Baskı, Efil Yayınevi, Ankara 2011.s 38, 2011

Yeldan, E., Türkiye Ekonomisi’nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri, Çalışma ve Toplum, 2005/4

Yılmaz, E., Türkiye’nin Değişmeyen Kaderi, Osmanlı’dan Günümüze Borç Çıkmazı, Derin Yayınları

9.Kalkınma Planı, www.sbb.gov.tr, Erişim tarihi: Ocak 2024

10.Kalkınma Planı, www.sbb.gov.tr: Erişim tarihi: Şubat 2024

11.Kalkınma Planı, www.sbb.gov.tr: Erişim tarihi: Şubat 2024

12.Kalkınma Planı, www.sbb.gov.tr : Erişim tarihi: Nisan 2024

2023 Dünya Ekonomik Görünüm Raporu Ekim 2023: Erişim tarihi: Nisan- Mayıs 2024

EKLER

Ek-1: Büyüme Serisi için Birim Kök Testleri

- Büyüme (GROWTH) için birim kök testleri

ADF Sabitli

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.136935	0.0277
Test critical values: 1% level	-3.512290	
5% level	-2.897223	
10% level	-2.585861	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(GROWTH)
Method: Least Squares
Date: 05/31/24 Time: 16:34
Sample (adjusted): 3 84
Included observations: 82 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GROWTH(-1)	-0.353951	0.112834	-3.136935	0.0024
D(GROWTH(-1))	-0.343716	0.107139	-3.208145	0.0019
C	0.018419	0.007736	2.380885	0.0197
R-squared	0.355025	Mean dependent var		0.000374
Adjusted R-squared	0.338696	S.D. dependent var		0.058412
S.E. of regression	0.047501	Akaike info criterion		-3.220224
Sum squared resid	0.178253	Schwarz criterion		-3.132173
Log likelihood	135.0292	Hannan-Quinn criter.		-3.184873
F-statistic	21.74264	Durbin-Watson stat		2.027880
Prob(F-statistic)	0.000000			

ADF Sabitli & Trendli

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
--	-------------	--------

Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.586226	0.0372
Test critical values:	1% level	-4.073859
	5% level	-3.465548
	10% level	-3.159372

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(GROWTH)
 Method: Least Squares
 Date: 05/31/24 Time: 16:37
 Sample (adjusted): 3 84
 Included observations: 82 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GROWTH(-1)	-0.418035	0.116567	-3.586226	0.0006
D(GROWTH(-1))	-0.321577	0.106268	-3.026098	0.0034
C	0.003800	0.011038	0.344278	0.7316
@TREND("1")	0.000420	0.000229	1.831181	0.0709
R-squared	0.381609	Mean dependent var	0.000374	
Adjusted R-squared	0.357825	S.D. dependent var	0.058412	
S.E. of regression	0.046809	Akaike info criterion	-3.237925	
Sum squared resid	0.170906	Schwarz criterion	-3.120524	
Log likelihood	136.7549	Hannan-Quinn criter.	-3.190790	
F-statistic	16.04461	Durbin-Watson stat	2.029204	
Prob(F-statistic)	0.000000			

ADF Sabitsiz Trendsiz

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root
 Exogenous: None
 Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.988309	0.0453
Test critical values:	1% level	-2.593468
	5% level	-1.944811
	10% level	-1.614175

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

PP Sabitli

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 4 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-5.725572	0.0000
Test critical values:	1% level	-3.511262
	5% level	-2.896779

10% level

-2.585626

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.002428
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.002809

Phillips-Perron Test Equation
 Dependent Variable: D(GROWTH)
 Method: Least Squares
 Date: 05/31/24 Time: 16:38
 Sample (adjusted): 2 84
 Included observations: 83 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GROWTH(-1)	-0.546770	0.099036	-5.520946	0.0000
C	0.028109	0.007477	3.759565	0.0003
R-squared	0.273418	Mean dependent var	-2.97E-06	
Adjusted R-squared	0.264448	S.D. dependent var	0.058157	
S.E. of regression	0.049878	Akaike info criterion	-3.134683	
Sum squared resid	0.201511	Schwarz criterion	-3.076398	
Log likelihood	132.0893	Hannan-Quinn criter.	-3.111267	
F-statistic	30.48084	Durbin-Watson stat	2.304550	
Prob(F-statistic)	0.000000			

PP Sabitli & Trendli

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root
 Exogenous: Constant, Linear Trend
 Bandwidth: 3 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-6.009524	0.0000
Test critical values:		
1% level	-4.072415	
5% level	-3.464865	
10% level	-3.158974	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.002311
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.002437

Phillips-Perron Test Equation
 Dependent Variable: D(GROWTH)
 Method: Least Squares
 Date: 05/31/24 Time: 16:38
 Sample (adjusted): 2 84
 Included observations: 83 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GROWTH(-1)	-0.597761	0.100496	-5.948114	0.0000

C	0.011178	0.011180	0.999814	0.3204
@TREND("1")	0.000466	0.000232	2.007612	0.0481
R-squared	0.308268	Mean dependent var	-2.97E-06	
Adjusted R-squared	0.290975	S.D. dependent var	0.058157	
S.E. of regression	0.048970	Akaike info criterion	-3.159740	
Sum squared resid	0.191845	Schwarz criterion	-3.072312	
Log likelihood	134.1292	Hannan-Quinn criter.	-3.124616	
F-statistic	17.82587	Durbin-Watson stat	2.280871	
Prob(F-statistic)	0.000000			

PP Sabitsiz Trendsiz

Null Hypothesis: GROWTH has a unit root

Exogenous: None

Bandwidth: 3 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-3.476013	0.0007
Test critical values:		
1% level	-2.593121	
5% level	-1.944762	
10% level	-1.614204	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.002851
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.002281

KPSS Sabit

Null Hypothesis: GROWTH is stationary

Exogenous: Constant

Bandwidth: 5 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.384943
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.739000
5% level	0.463000
10% level	0.347000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

Residual variance (no correction)	0.003072
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.008648

KPSS Sabitli & Trendli

Null Hypothesis: GROWTH is stationary

Exogenous: Constant, Linear Trend

Bandwidth: 5 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.226080
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.216000
5% level	0.146000
10% level	0.119000
*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)	
Residual variance (no correction)	0.002847
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.007454

Ek-2: Cari Açık İçin Birim Kök Testleri

ADF Sabit

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-8.995161	0.0000
Test critical values: 1% level	-3.511262	
5% level	-2.896779	
10% level	-2.585626	

ADF Sabit & trend

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.468350	0.0000
Test critical values: 1% level	-4.072415	
5% level	-3.464865	
10% level	-3.158974	

ADF Sabitsiz Trendsiz

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=11)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.034920	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.593121	
5% level	-1.944762	
10% level	-1.614204	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

PP Sabit

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: Constant
Bandwidth: 0 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-8.995161	0.0000

Test critical values:	1% level	-3.511262
	5% level	-2.896779
	10% level	-2.585626

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	503.5511
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	503.5511

PP Sabit & Trend

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Bandwidth: 5 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-9.615465	0.0000
Test critical values:		
1% level	-4.072415	
5% level	-3.464865	
10% level	-3.158974	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	474.6539
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	357.9998

PP Sabitsiz Trendsiz

Null Hypothesis: GCA_SA has a unit root
Exogenous: None
Bandwidth: 0 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-9.034920	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.593121	
5% level	-1.944762	
10% level	-1.614204	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	504.4191
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	504.4191

KPSS Sabit

Null Hypothesis: GCA_SA is stationary
Exogenous: Constant
Bandwidth: 0 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

LM-Stat.

Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		0.480204
Asymptotic critical values*:	1% level	0.739000
	5% level	0.463000
	10% level	0.347000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

Residual variance (no correction)	497.5566
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	497.5566

KPSS Sabitli ve Trendli

Null Hypothesis: GCA_SA is stationary
 Exogenous: Constant, Linear Trend
 Bandwidth: 5 (Newey-West automatic) using Bartlett Kernel

		LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic		0.055340
Asymptotic critical values*:	1% level	0.216000
	5% level	0.146000
	10% level	0.119000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

Residual variance (no correction)	471.4864
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	331.3982

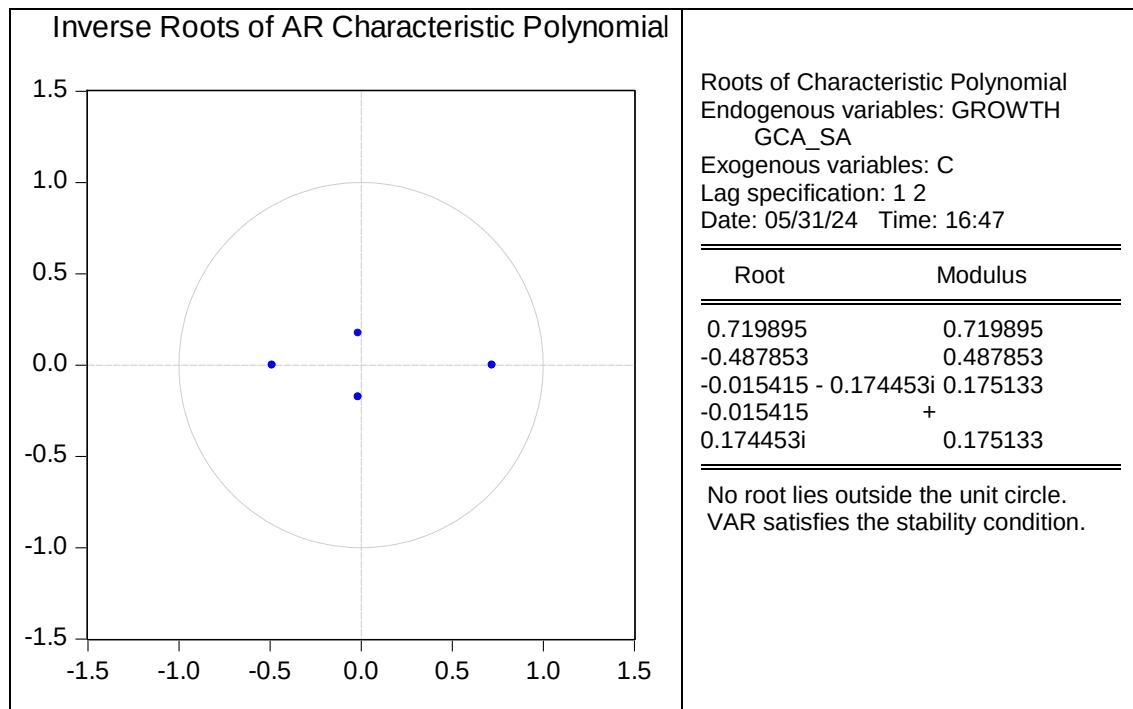
Ek-3: VAR Modeli Sonuçları

VAR Analizi:

VAR Lag Order Selection Criteria
 Endogenous variables: GROWTH GCA_SA
 Exogenous variables: C
 Date: 05/31/24 Time: 16:45
 Sample: 1 84
 Included observations: 76

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-236.9582	NA	1.845265	6.288374	6.349709	6.312886
1	-226.9600	19.20711	1.575943	6.130526	6.314531	6.204063
2	-217.8832	16.95932	1.379267	5.996925	6.303601*	6.119488*
3	-215.0979	5.057388	1.425020	6.028893	6.458239	6.200480
4	-209.1077	10.56178*	1.353910	5.976518	6.528534	6.197130
5	-204.3248	8.181275	1.328772*	5.955915*	6.630601	6.225552
6	-200.7942	5.853373	1.348923	5.968268	6.765624	6.286930
7	-200.6715	0.196941	1.499371	6.070302	6.990329	6.437989
8	-197.7414	4.549321	1.549746	6.098458	7.141155	6.515170

* indicates lag order selected by the criterion
 LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
 FPE: Final prediction error
 AIC: Akaike information criterion
 SC: Schwarz information criterion
 HQ: Hannan-Quinn information criterion

LM Testi

VAR Residual Serial Correlation LM Tests

Date: 05/31/24 Time: 16:48

Sample: 1 84

Included observations: 82

Null
hypothes
is: No
serial
correlati
on at lag
h

Lag	LRE* stat	Df	Prob.	Rao F-stat	Df	Prob.
1	5.267976	4	0.2609	1.331555	(4, 148.0)	0.2609
2	8.084980	4	0.0885	2.063148	(4, 148.0)	0.0885
3	5.020696	4	0.2852	1.267993	(4, 148.0)	0.2852

White Testi:

VAR Residual Heteroskedasticity Tests (Includes Cross Terms)

Date: 05/31/24 Time: 16:48

Sample: 1 84

Included observations: 82

Joint test:

Chi-sq	Df	Prob.
45.04154	42	0.3458

Portmanteau Testi:

VAR Residual Portmanteau Tests for Autocorrelations

Null Hypothesis: No residual autocorrelations up to lag h

Date: 05/31/24 Time: 16:49

Sample: 1 84

Included observations: 82

Lags	Q-Stat	Prob.*	Adj Q-Stat	Prob.*	Df
1	0.940967	---	0.952584	---	---
2	2.730001	---	2.786343	---	---
3	7.123258	0.1295	7.346434	0.1187	4

*Test is valid only for lags larger than the VAR lag order.

df is degrees of freedom for (approximate) chi-square distribution

Normallik Testi:

VAR Residual Normality Tests
 Orthogonalization: Cholesky (Lutkepohl)
 Null Hypothesis: Residuals are multivariate normal
 Date: 05/31/24 Time: 16:51
 Sample: 1 84
 Included observations: 82

Component	Skewness	Chi-sq	df	Prob.*
1	1.883952	48.50676	1	0.0000
2	0.307233	1.290027	1	0.2560
Joint		49.79679	2	0.0000

Component	Kurtosis	Chi-sq	Df	Prob.
1	12.45731	305.5892	1	0.0000
2	34.52771	3396.156	1	0.0000
Joint		3701.745	2	0.0000

Component	Jarque-Bera	Df	Prob.
1	354.0960	2	0.0000
2	3397.446	2	0.0000
Joint	3751.542	4	0.0000

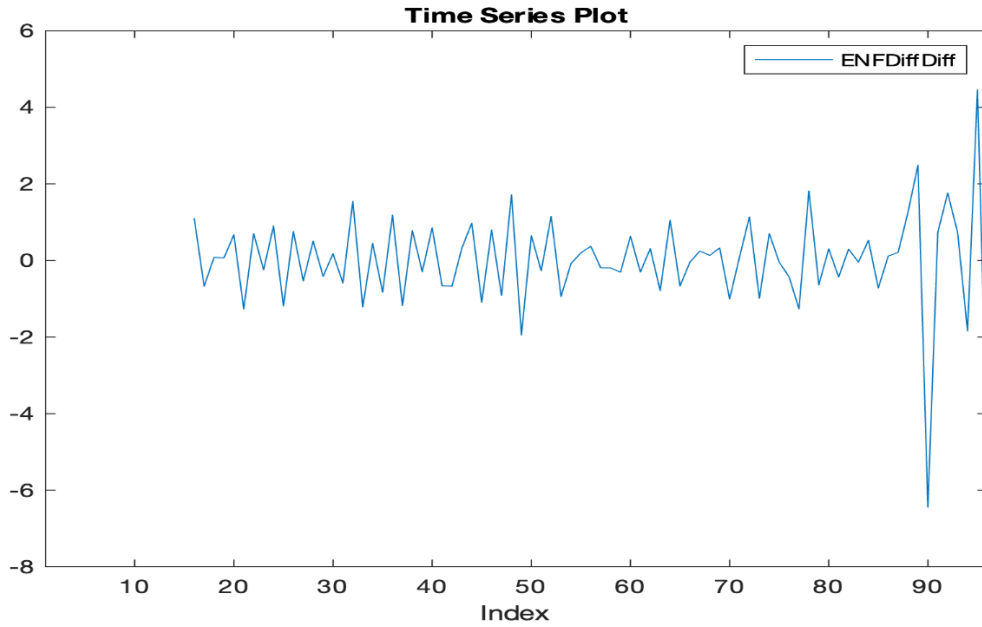
*Approximate p-values do not account for coefficient
 Estimation

Ek-4: MATLAB-R2024a Programında Gerçekleştirilen Diğer Analizler

Madlab Programında gerçekleştirilen aşağıdaki analizler çalışma değişkenlerinin dışında; çalışma sonucuna katkısı olabileceği düşünüldüğü için Tüfe bazlı enflasyon, Reel efektif döviz kuru ve Amerikan doları da incelenmiştir.

Enflasyon Verilerinin Madlab Programı aracılığıyla analize uygunluğunun araştırılması (ENFDiffDiff; Enflasyon verisinin iki fark alınmış halidir.

Grafik: Zaman Serisi Grafiği: Enflasyon

Kaynakça: Madlab Programı, Enflasyon verisinin iki fark alınmış hali

Augmented Dickey-Fuller Test (Enflasyon için)

H_0 Hipotez birim kök içermektedir.

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Model	Test Statistic	Significance Level
1	0	AR	t1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.001	-16.5448	-1.9446

Engle's ARCH Test

H_0 enflasyonun ikinci farkı için hiçbir ARCH etkisi göstermez.

$$r_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Significance Level
1	1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.0079336	7.0484	3.8415

Ljung-Box Q-Test:

H_0 Hipotez enflasyonun ikinci farkı için ilk m otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	DOF	Significance Level
1	20	20	0.05

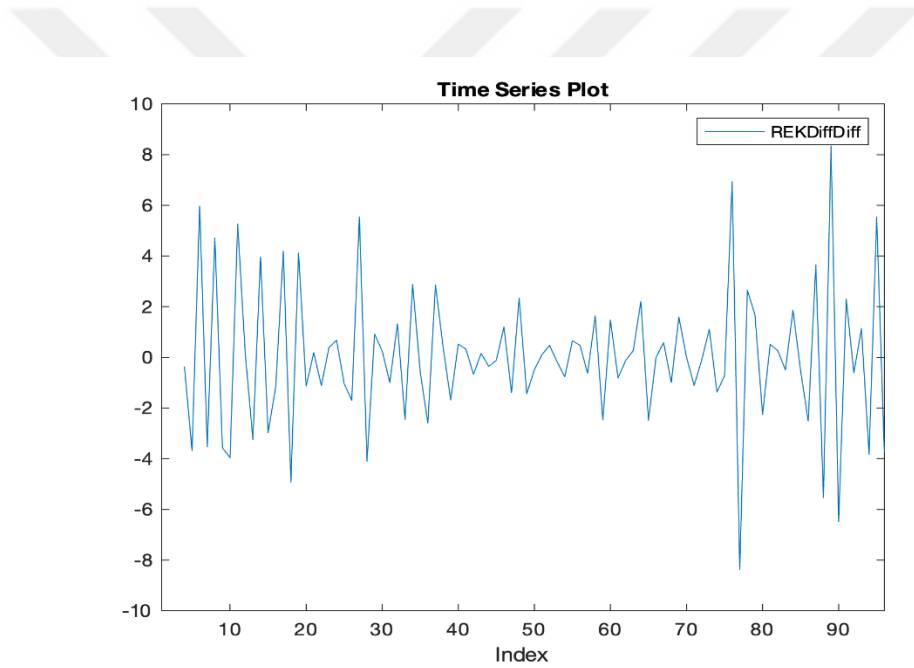
Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	2.1172e-08	75.656	31.4104

Reel Eferktif Döviz Kuru için Zaman serisi Analizi:

REKDiffDiff: Reel Efektif Döviz Kurunun ikinci dereceden farkıdır.

Grafik : Reel Efektif Döviz Kuru Serisinin İkinci Farkı Alınmış Zaman Serisi

Kaynakça: Madlab Programı, REKDiffDiff serisi

Augmented Dickey-Fuller Test:

H_0 Hipotez birim kök içerir.

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Model	Test Statistic	Significance Level
1	0	AR	t1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.001	-22.7142	-1.9445

Engle's ARCH Test:

H_0 Hipotezi: Reel Efektif Döviz Kurunun ikinci farkının hiçbir ARCH etkisi yoktur.

$$r_t^2 = \alpha_0 + a_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Significance Level
1	1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	5.0083e-07	25.2606	3.8415

Ljung-Box Q-Test:

H_0 Hipotezi: REKDiffDiff'in ilk m otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	DOF	Significance Level
1	20	20	0.05

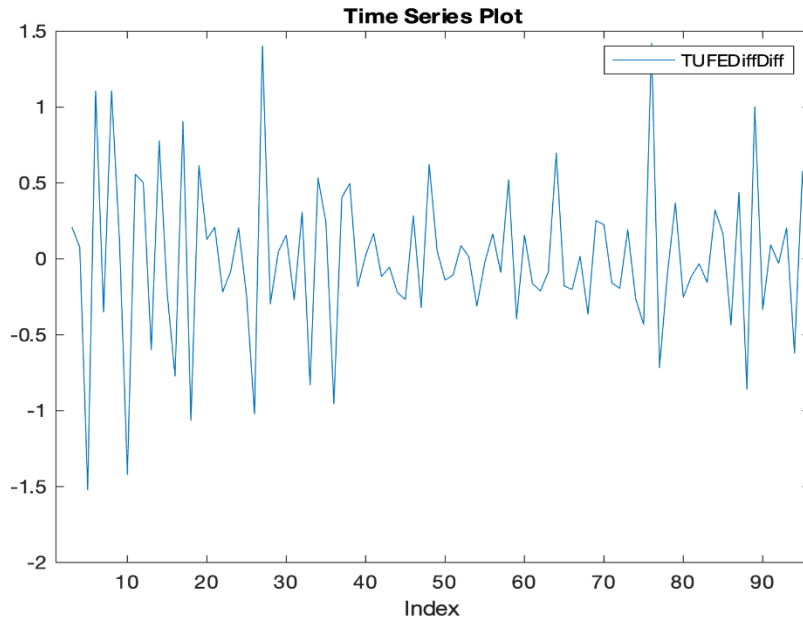
Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	2.6672e-11	92.5307	31.4104

Enflasyonun (TÜFE) ikinci fark alınmış halinin zaman serileri analizi:

TUFEDiffDiff; Tüfe serisinin ikinci fark alınmış halidir.

Grafik: TÜFE ‘nin ikinci fark alınmış Durumu:

Kaynakça: Madlab Programı, Tüfe için ikinci fark alınmış hali

Augmented Dickey-Fuller Test:

H_0 Hipotez ENFDiffDiff için birim kök içermektedir.

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Model	Test Statistic	Significance Level
1	0	AR	t1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.001	-17.4495	-1.9445

Engle's ARCH Test:

H_0 Hipotez: TUFEDiffDiff hiçbir ARCH etkisi göstermez.

$$r_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Significance Level
1	1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.043777	4.0651	3.8415

Ljung-Box Q-Test:

H_0 Hipotez: TUFEDiffDiff'in ilk m otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	DOF	Significance Level
1	20	20	0.05

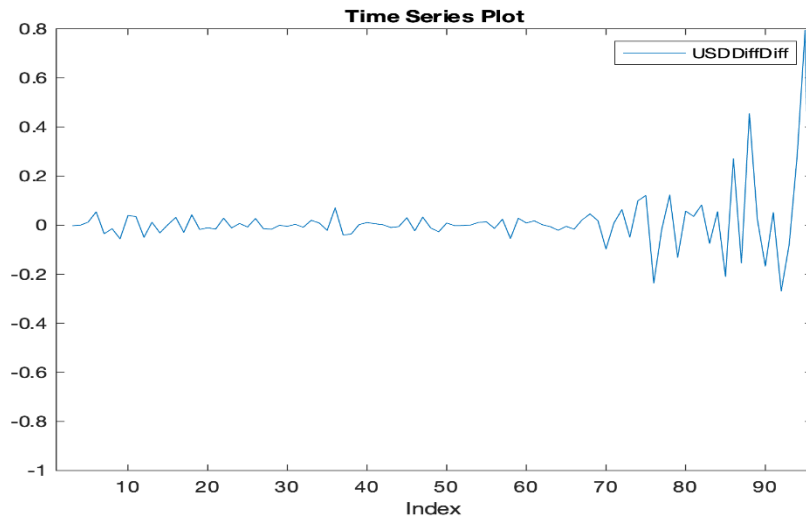
Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	4.5111e-07	67.5739	31.4104

USD (Amerikan doları) için Zaman Serileri:

USDDiffDiff USD'nin ikinci fark alınmış halidir.

Grafik . USDDiffDiff zaman serisi grafiği

Kaynakça: Madlab Programı USDDiffDiff

Augmented Dickey-Fuller Test

H_0 Hipotez: USDDiffDiff için birim kök yoktur.

$$y_t = c + \delta t + \phi y_{t-1} + \beta_1 \Delta y_{t-1} + \dots + \beta_p \Delta y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \phi = 1$$

$$H_a : \phi < 1$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Model	Test Statistic	Significance Level
1	0	AR	t1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.001	-12.9846	-1.9445

Engle's ARCH Test:

H_0 Hipotez USDDiffDiff hiçbir ARCH etkisi göstermiyor.

$$r_t^2 = \alpha_0 + a_1 r_{t-1}^2 + \dots + \alpha_L r_{t-L}^2 + \varepsilon_t$$

$$H_0 : \alpha_j = 0, j = 0, \dots, L$$

$$H_a : \alpha_j \neq 0, j \in 0, \dots, L$$

Tablo . Test Parametreleri

	Lags	Significance Level
1	1	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	1.8484e-12	49.6386	3.8415

Ljung-Box Q-Test:

H_0 Hipotez: USDDiffDiff'in ilk m otokorelasyonu ortak olarak 0'dır.

$$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_m = 0$$

$$H_a : \rho_j \neq 0, j \in 1, \dots, m$$

Tablo Test Parametreleri

	Lags	DOF	Significance Level
1	20	20	0.05

Tablo . Test Sonuçları

	Null Rejected	P-Value	Test Statistic	Critical Value
1	True	0.0023977	42.4742	31.4104